تحفۂ لواری شریف

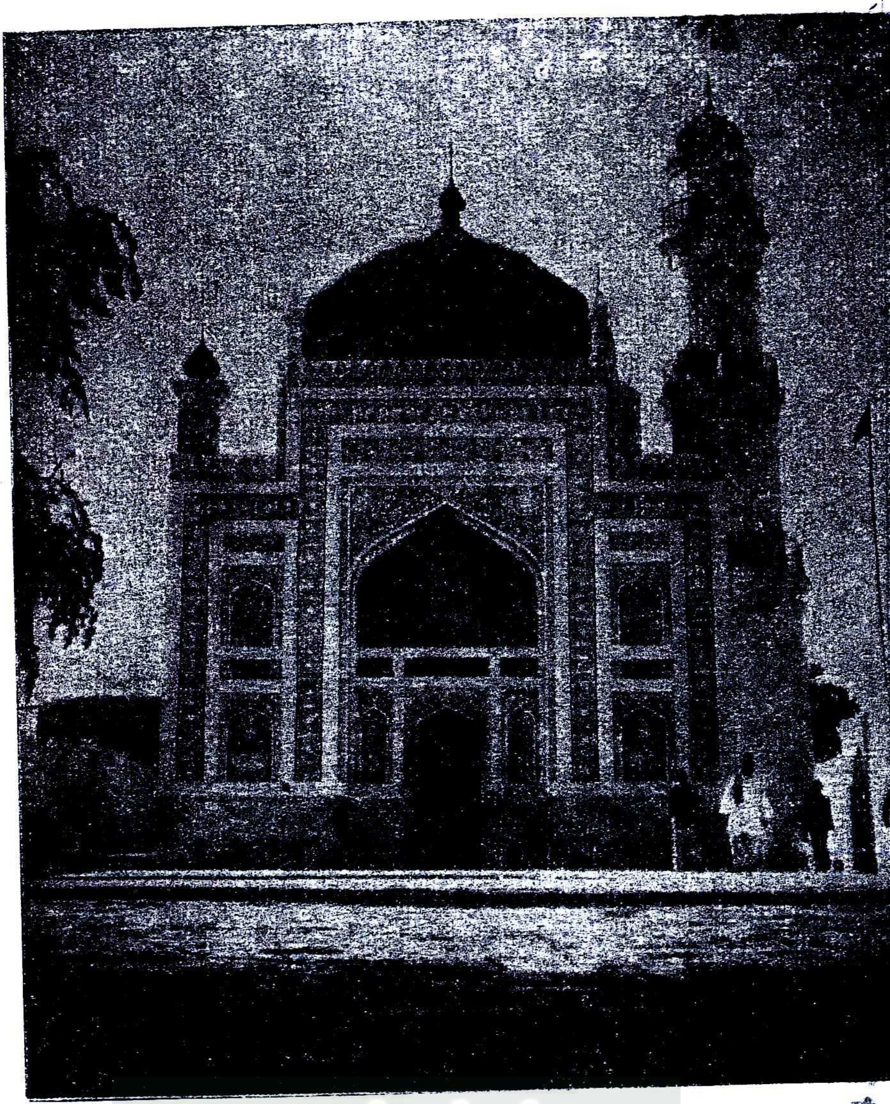

www.maktabah.org

تحفهٔ لواري شريف

حضرت سلطان الاولياء خواجه محمدزمان قدس سره
جن جي ٢٠٦ سالع عرس شريف جي تقريبات
۾ سنڌي ادبي ڪانفرنس جي ڪارگذاري،

[٤- ذوالقعد ١٣٩٤ ھ - ١٩ نومبر ١٩٧٤ع]

مرتب :
غلام محمد گرامي

ناشر :
انتظاميه جماعت لواري شريف
سنڌ

www.maktabah.org

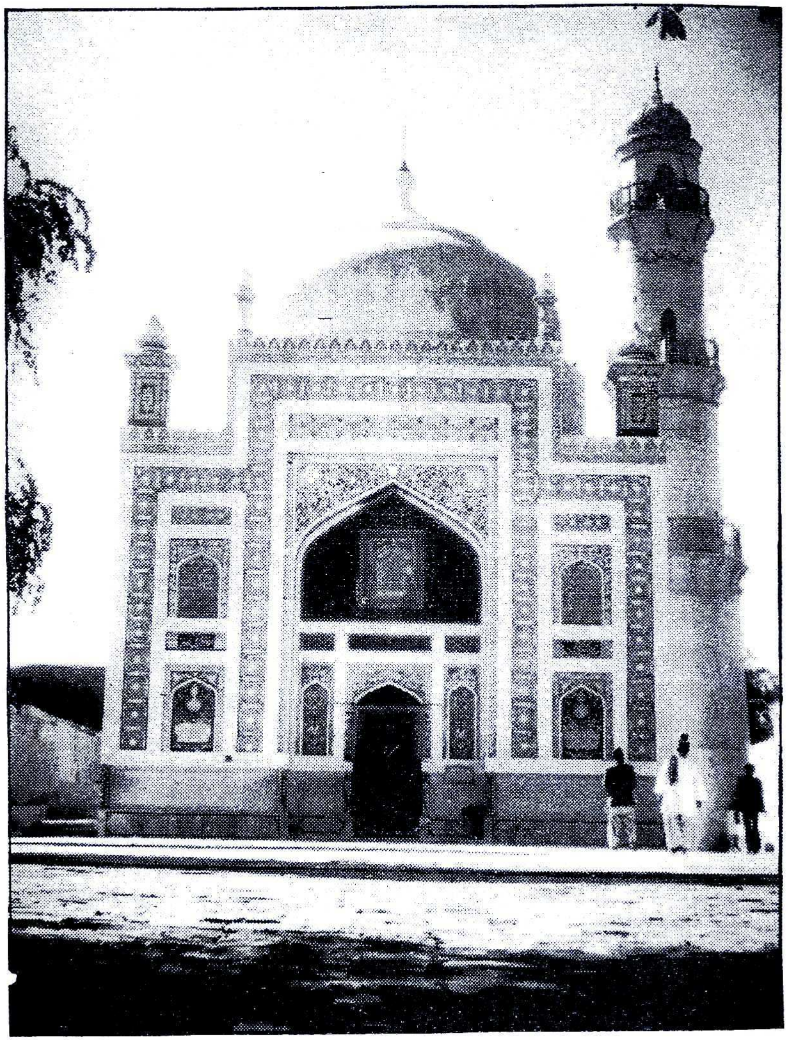

سلطان الاولياء حضرت خواجه محمد زمان قدس سره جن جو روضو مبارڪ

جوڳي پنهنجيءَ جوءِ ويا، جهڙ جيئن نيڻ جهمن،
سخن ساميڙن جا، هينئڙي سنجهه هرن،
سچو سوٽ سگن، اڏ ڪتا آرام لئه.

— شيخ عبدالرحيم گرهوڙوي.

www.maktabah.org

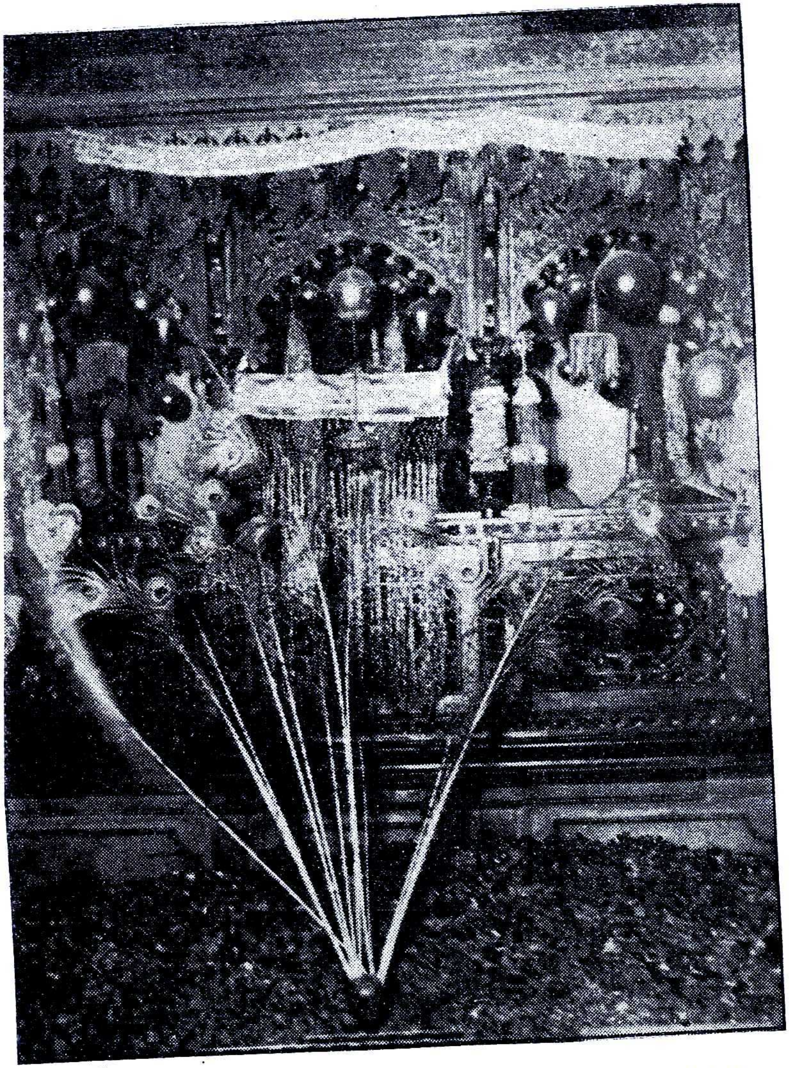

سلطان الاولياء حضرت خواجه صاحب جن جي روضي مبارڪ
جو اندريون روح پرور منظر.

www.maktabah.org

حضرت قبلہ پير گل حسن، صاحب صديقي مدظلہ العالي
موجوده سجاده نشين درگاه فلڪ پائگاهہ لواري شريف .

www.maktabah.org

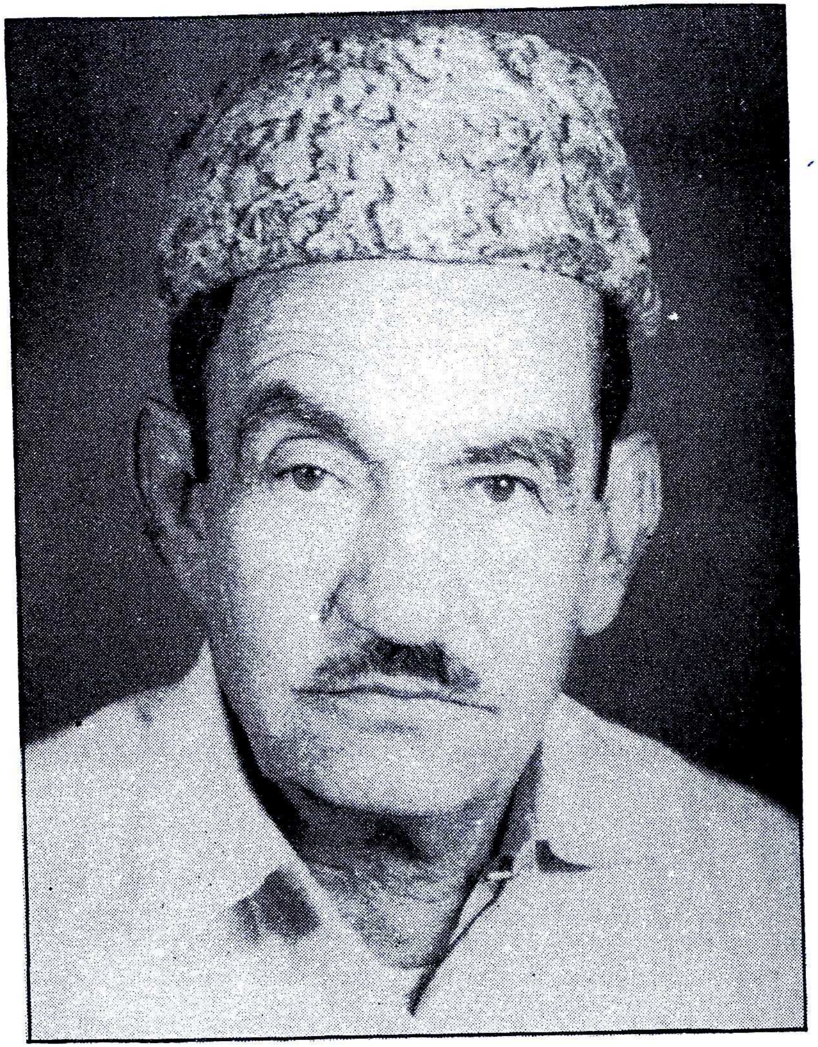

الحاج مير خدابخش خان ٽالپر مرحوم، سابق ايم- پي- اي
سابق صدر جماعت لواري شريف.

www.maktabah.org

ميان فيض محمد دمائي
صدر جماعت لواري شريف

www.maktabah.org

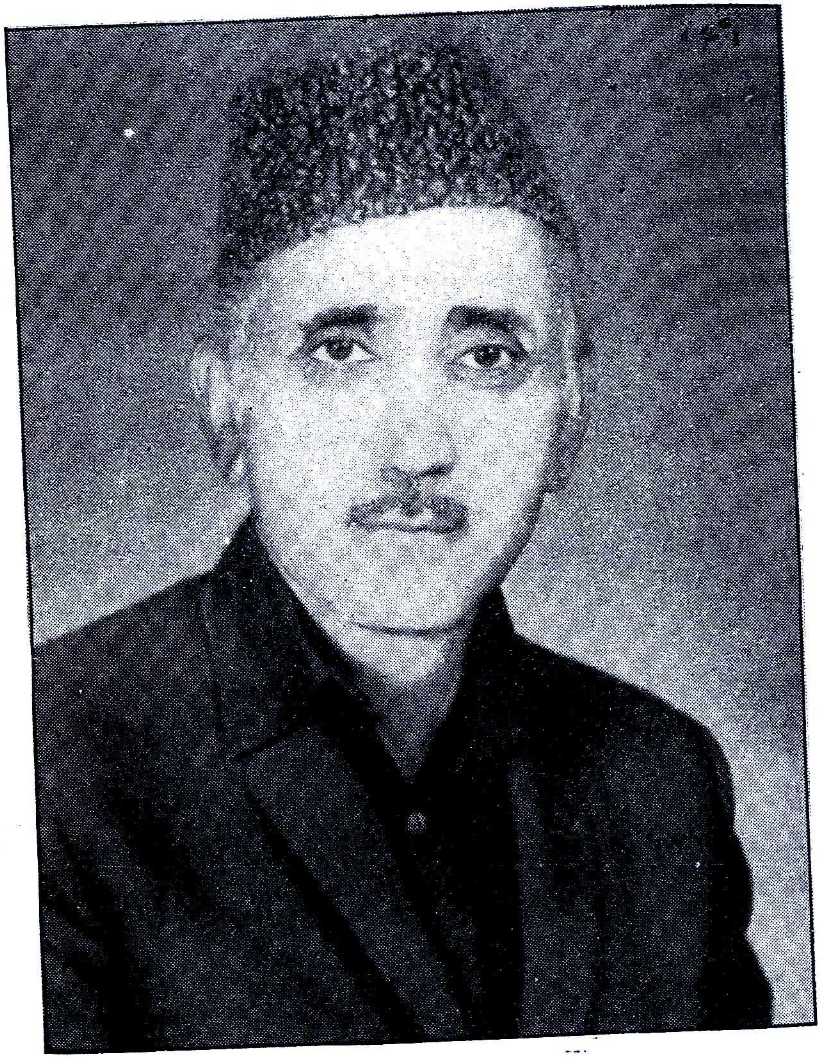

آخوند محمد صالح
نائب صدر جماعت لواري شريف.

www.maktabah.org

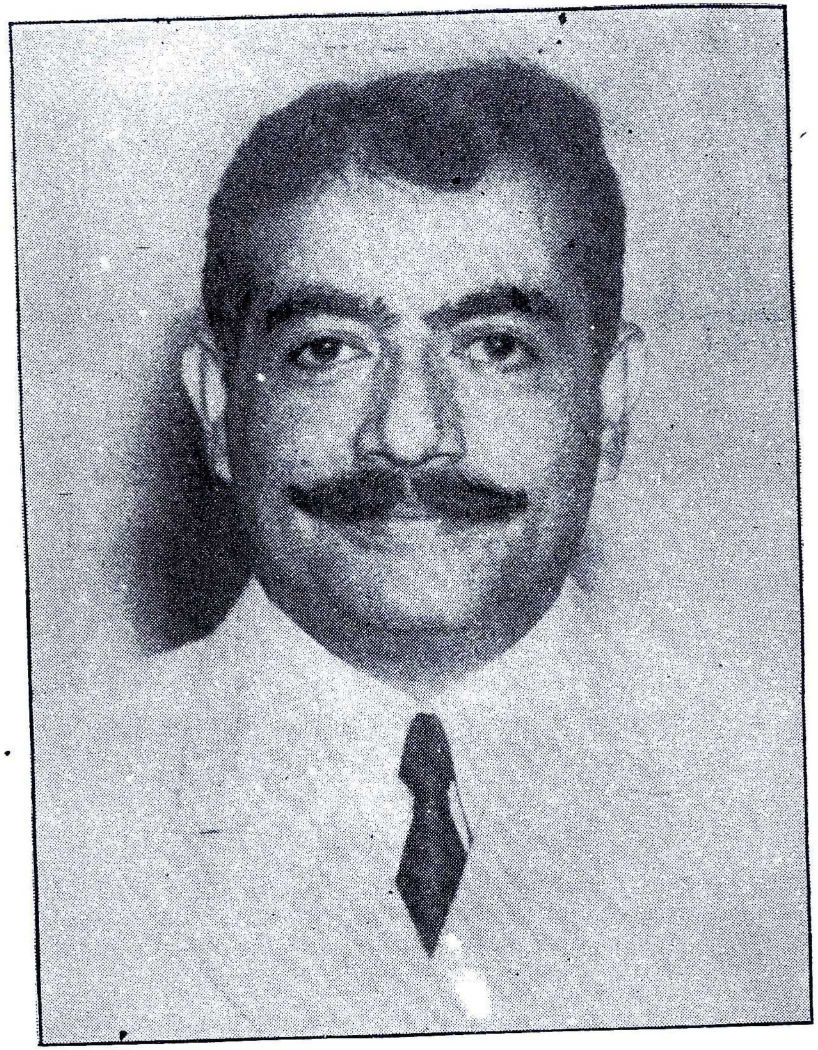

غلام محمد دادا
جنرل سيڪريٽري جماعت لواري شريف .

www.maktabah.org

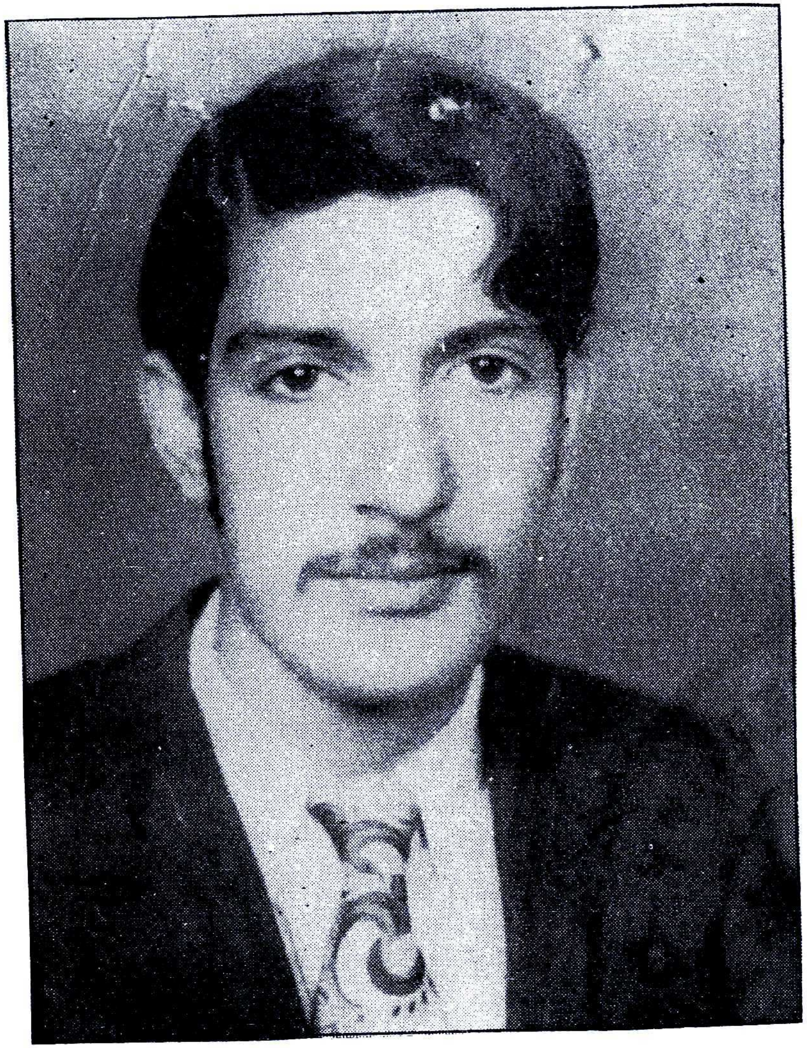

عبداللہ دادا
پریس سیکریٹری جماعت لواری شریف

www.maktabah.org

مهاڳ

سنڌ جي علمدوست حلقن ۽ درگاه فلڪ پائگاه حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جن جي مريدن جي خدمت ۾ "تحفه لواري شريف" جي پيش ڪندي، جا روحاني تسڪين محسوس ٿئي ٿي، اها بيان ڪري نٿي سگهجي.

گذريل سال، ٢٠٦ سالہ عرس شريف جي موقعي تي لواري شريف ۾ سنڌي ادبي ڪانفرنس جو انعقاد ٿيو، جنهن ۾ سنڌ جي برک عالمن، شاعرن، اديبن ۽ معتقدن شرڪت فرمائي ۽ وزير اوقاف سنڌ فضيلت ماب عبدالله خان بلوچ پڻ عرس شريف جي تقريبات جو افتتاح ڪري اسان کي شڪر گذاري جو موقعو ڏنو ۽ گرامي صاحب ادبي ڪانفرنس ۽ مشاعره جي صدارت ڪري اسان کي مشڪور ڪيو.

ڪانفرنس ۾ جي مقالا ۽ شعر پيش ڪيا ويا، اهي ولولہ انگيز ۽ روح پرور هئا؛ ان ڪري دوستن ۽ احبابن جي صلاح ۽ مشوري تي، ان ڪارگذاريءَ کي ڪتابي صورت ۾ شايع ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ويو، جيڪو "تحفه لواري شريف" جي صورت ۾ پيش ڪري رهيا آهيون.

آءٌ محترم مولانا گرامي صاحب جو نهايت شڪر گذار آهيان، جنهن جي نگرانيءَ ۾ هيءُ سارو مواد ترتيب ڏنو ويو. ان جي اشاعت جي سلسلي ۾ محترم ناشاد جو ٿورائتو آهيان، جنهن مواد جي صحت، پروف بينيءَ ۽ ڇپائيءَ جو نازڪ ۽ اهم ڪم نهايت محبت ۽ عرقريزيءَ سان پايہ تڪميل تي پهچايو آهي.

اميد آهي تہ حضرت سلطان الاولياء جن جي سوانح حيات ۽ فلسفہ تصوف متعلق، نهايت مستند ۽ معياري ڪتاب شايع ڪيا ويندا، جن جو هن دور ۾ شايع ڪرڻ نهايت ضروري آهي.

آخوند محمد صالح

www.maktabah.org

فهرست

١- حضرت سلطان الاولياءَ جو ظهور ولايت ۽ سنڌ — غلام محمد گرامي
٢- گلشن الاولياءَ ۾ حضرت سلطان الاولياءَ متعلق روايتون — مولانا قاسمي
٣- شيخ عبدالرحيم گرهوڙي — ڊاڪٽر گربخشاڻي
٤- قاضي احمد دمائي — ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
٥- حاجي محمد صالح ڪٽڙائي
٦- خواجه ابوطالب اگهمي
٧- شيخ ستا توره

ڪارگذاري

١- مڙيا مٽي مچ — ناشاد
٢- مرحبائي تقرير — آخوند محمد صالح
٣- افتتاحي تقرير — جناب عبدالله بلوچ
٤- تقرير — مير خدابخش خان ٽالپر
٥- ادبي ڪانفرنس جي صدارتي تقرير — مولانا غ. م. گرامي

مشاعرو

(غ.م. گرامي، نياز همايوني، شمشيرالحيدري، تاجل بيوس، ناشاد، منظور نقوي، نقاش، قاضي خيرمحمد، الهه جڙيو عاجز، امان الله فقير، ميرمحمد پيرزادو، محمد هاشم خادم، الله بخش اداسي، مولوي عبدالڪريم عبد، شاهنواز شائق ۽ فياض ڪاوش)

مقالا

(سيد نجف علي شاه ڪمتر نقوي، عبدالڪريم ٽالپر، الهجڙيو عاجز، محمد صديق مرهم، شيخ محمد سومار ۽ محمد هاشم خادم ٽالپر.)

سلطان الاولياء

حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جن ٢٢- رمضان سال ١١٢٥ هه (١٧١٣ع) ۾ پيدا ٿيا. سندن ذات والاصفات جو سلسلو خليفه اول حضرت ابوبڪر صديق رضه سان هن طرح ملي ٿو: حضرت خواجه محمدزمان بن شيخ حاجي عبداللطيف بن شيخ طيب بن شيخ ابراهيم بن شيخ عبدالواحد بن شيخ عبداللطيف ڪلان بن شيخ احمد بن شيخ بقا بن شيخ محمد بن شيخ فقرالله بن شيخ عابد بن شيخ عبدالله بن شيخ طاوس بن شيخ علي بن شيخ مصطفي بن شيخ مالڪ بن محمد بن ابي الحسن بن محمد بن طيار بن عبدالباري بن عزيز بن فضل بن اسحاق بن ابراهيم ابي بڪر بن قائم بن عتيق بن محمد بن عبدالرحمان بن حضرت ابوبڪر صديق رضه.

لواري شريف جي بزرگن جي اسلاف مان شيخ محمد بن مالڪ ٽالي بزرگ (شجره ۾ بيان ٿيل سورهون بزرگ) شيخ محمد يماني سهرورديءَ جو مڪي ۾ مريد ٿيو ۽ خلافت حاصل ڪيائين. ان ڪري بزرگان لواريءَ ۾ سهروردي سلسلو شروع ٿيو. اهو سلسلو پشت بہ پشت هلندو آيو، تان جو سلطان الاولياء قدس سره جن جي والد شيخ عبداللطيف تي اچي توڙ ڪيائين، جنهن شيخ فيض الله بن مخدوم آدم نقشبنديءَ جي بيعت ڪئي. ان طرح نقشبندي طريقو شروع ٿيو.

حضرت آدم نٽوي پهريون بزرگ هو، جنهن کي سنڌ ۾ نقشبندي طريقي جي اشاعت جو باني چئجي ٿو. حضرت آدم نٽوي رح، حضرت عروة الوثقي محمد معصوم (١٠٠٧-١٠٨٩ هه) رح کان

www.maktabah.org

فيض حاصل ڪيو ۽ سندن ئي ارشادات ۽ اجازت سان ٺٽي ۾ خانقاه قائم ڪيائون. ان دور جا مشهور بزرگ حضرت شيخ ابوالقاسم نقشبندي ۽ مخدوم محمد ابراهيم نقشبندي (لاهري وارا) سندن خليفا آهن. سندن فرزند شيخ فيض الله وٽ شيخ حاجي عبداللطيف نقشبندي طريقي ۾ بيعت فرمائي.

حضرت سلطان الاولياء والد ماجد جي تربيت کان پوءِ، ظاهري علوم جي تڪميل، شاه لطيف رح جي فاضل مريد حضرت مخدوم محمد صادق نقشبنديءَ وٽ ڪئي ۽ طريقت جي تحصيل ابوالمساڪين حضرت شيخ محمد نقشبندي وٽ ڪيائون. حضرت ابوالمساڪين شيخ محمد رح جي ظاهري ۽ باطني تربيت، مخدوم آدم ٺٽويءَ جي وڏي خليفي شيخ ابوالقاسم نقشبنديءَ وٽ ٿي ۽ سندن وفات کان پوءِ خواجه محمدزڪي الله بن خواجه محمد حنيف بن خواجه عبدالاحد بن خازن الرحمه خواجه محمدسعيد بن امام رباني مجدد الف ثانيءَ کان فيضياب ٿيا. ان سلسلي ۾ حضرت شيخ ابوالمساڪين شيخ محمد نقشبندي، سرهند شريف ۾ ٻي سال کن سڪونت پذير رهيا.

حضرت سلطان الاولياء جن ٦٣ سالن جي عمر ۾ ٤ ذوالقعد ١١٨٨ هه ۾ وفات فرمائي. سندن درگاه فلڪ پائگاه لواري شريف ۾ مرجع خاص و عام آهي.

❋❋

غلام محمد گرامي

حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جو ظهور، ولايت ۽ سنڌ

منڌ تي منڊل وڄئا، ڪئي اوهيڙن اوڪ،
ڇاڇر تي ڇنن ۾، مينهون ڇرن مُوڪ،
سرهيون ٿيون سنگهاريون، پويو پائن طوق،
ميها، ڇيڙ، ڦنگيون، جت ساوا تين ٿوڪ،
لٿا، مٿان لوڪ، ڏولائي جا ڏينهڙا.
(_ لطيف)

ڏرتي جڏهن سُڪي ٺوٺ ٿي ويندي آهي. آبادين جي بجاءِ چوڌاري پڙپانگ لڳي ويندي آهي. ڪيتن ۽ ساون هنڌن تي جڏهن سرءُ جي ڇپن سان باه پئي ٻرندي آهي. ٻنيون ۽ ٻارا بر بيابان ٿي ويندا آهن. ڦلوارُين ۾ وڻن جا گونچ ۽ پن سڙي، سرونجي ۽ ڇٽي پٽ تي وڇي ڪرندا آهن. جتي ڇيهن ۽ ڇتن جون ڇونگارون هونديون آهن، اتي ڪانون جا ڪانگيرا لڳي ويندا آهن. جتي ڪچهرين سان بندر ۽ بازاريون پيون ٻهڪنديون هيون، اتي ماڻهو آدم بوءِ لئي پيو سڪندو آهي. ڍنڍيون ۽ ڍورا، تڙ ۽ ترايون، واه ۽ هرلا، واهيون ۽ کوهيون، پاڻيءَ جي ٻوند لاءِ پيون سڪنديون آهن. ڌرتيءَ تي جڻ ڪو راڪاس گهمي ويندو آهي. پڪي پکڻ اگونڌري آب لاءِ پيا واجهائيندا آهن. مالوندو ماڻهو، پاڻي ۽ آباديءَ جي سانگي، مال کي هڪ هنڌان ٻئي هنڌ ۽ ٻئي هنڌان ٽئين هنڌ پيا گهليندا ۽ نيندا آهن. لوا ۽ لاٽا، ڪٻڙ ۽ سرنهن، ٻير ۽ نمون، ڏالهيون ۽ پپر سڪي ٺوٺ ٿي ويندا آهن، منجهس نه ساوا

www.maktabah.org

پڻ رهندا آهن، ۽ نه ڪي ٺهڪندڙ ٺاريون. نه گونج نه گل، نه سرهاڻ ۽ نه ڪو مٺن پکين جو مانداڻ! زندگيءَ جي ساري سونهن، سرءُ جي ڏکن سان جوءِ ڇڏي ڪيڏانهن گم ٿي ويندي آهي. ماڻهو ته ڇا ويچارا چوپايا گگدام به گاه پني ۽ پاڻيءَ لاءِ حيران ۽ پريشان رهندا آهن. مال سڪي ڪنڊا ٿي ويندو آهي. مالوندن وٽ نه کير نه مکڻ نه ڇهڻ نه مهي! ويچارا بصر جي ڳنڍي تي پيا گذران ڪندا آهن. لکن ۽ جهولن سان ماڻهن جا ڦڦڙ پيا ڦرڪندا آهن. سو ڪوهي سيڄ لڳي ويندي آهي، ڀراڙيءَ ۾ وڃي ڪٿي نگاه ڪجي ته ڪوهن ۾ تتل رڻ ڪانءِ سواءِ، ٻي ڪا به دل لڀائيندڙ وٿ نه ملي سگهندي. ماڻهن جا منهن لٿل ۽ پيلا، مالوندن جا مال ڪوجها ۽ ڏٻرا ٿي ويندا آهن. اصل قيامت ڪاري ٿي ويندي آهي. بندر ۽ بازارون ويران ٿي وينديون آهن. وڻج ۽ واپار لاءِ ماڻهن وٽ نه ڪو ڀروسو رهندو آهي ۽ نه ڪا ضرورت. وٽن نه ڪو عيد برات لاءِ چڱي ڪاڄ ڪيڻ لاءِ خوشي هوندي آهي ۽ نه ڪو جمعي چانڊاڻي ڪنهن ميلي ملاکڙي لاءِ وٽن امنگ رهندي آهي.

خبر اٿو اهڙي ڪوپ ۽ ڪاور جي وقت تي ڇا ٿيندو آهي؟ قدرت، ڌرتيءَ جي ٿوٽ ۽ ويران حالت تي، ماڻهن ۽ ميرن جي مونجهه ۽ ڏکاري ڏيک تي، وري ڪرم جي نظر ڪندي آهي. پکي پکڻ، وڻن ۽ ٻوٽن جي اداسائيءَ ۽ نراسائيءَ ڪي قدرت ڪٿي تي گهڻو وقت سهي سگهي! قدرت طرفان آسمان ۽ ڪڪرن جي ڪاروڻيار ٿيندي آهي. بادلن جي گجگوڙن ۽ ڪنوڻ جي ڪڙڪارن سان عجيب ۽ من موهيندڙ رنگ لڳي ويندا آهن. زندگيءَ جو نقشو ئي ڦري ويندو آهي. مالوندو ماڻهو، مرون، چوپايو مال، هاري ناري، ڪمي ۽ ڪاسبي، مزور ۽ دڪاندار – سڀني جون آسائتيون نگاهون آسمان ۾ هونديون آهن. خاموش نگاهن سان پيا آسمان جي رنگ کي نهاريندا آهن. نهاريندي نهاريندي آگم ۽ گهٽ پيدا ٿيندي آهي – ۽ ڪٿان تاڙو تنواريندو آهي. تاڙي جي تنوار ڪان پوءِ اهو آگم، جو صفا چپ هو، ان ۾ گجگوڙون ۽ ڪڙڪا لڳي ويندا آهن. ماڻهو چوندا آهن، اجهو ڪم اجهو مينهن آيو! آخر وڏ ڦڙي مينهن جا ڪڙڪا ٿي ويندا آهن! ماڻهو پيچ مولا چئي، مينهن جي مرحبا ڪندا آهن. سارنگ ساٺ ڪري لٿو. تل ترايون، ڍنڍون ۽ ڍورا تار ٿي ويا. مال پيو ڍنڍن ۾ تڙ ڳپي. پکي پکڻ ٻوڏ ۾ اچي ويا. سڀ پيا ڇهنبن سان پار ڪي پيئڻ. ڏيڏر ۽ ترائين ۾ ڪي پکي اندر گهڙي پيا وهنجن ته ڪي ڪنارن تي ويٺي ويٺا ڪنهڙاٽيون ڏوئن ۽ ڪڙڪائن. مال پٺارو، ٺاڏون ڏينديون، وتي پاڻيءَ جي ڏهن ۽ تلائن ۾ تڙ ڳپندو ۽ وهجندو. پل ۾ ٿوٽ زمين تي منڊل ٿي ويا! اگونڊري آب سان هر طرف ڪشمير لڳي ويا، زندگيءَ جي گهٽ ۽ ٻوسٽ گهٽجي ويئي. ماڻهو ۽ مرون پل ۾ نهال ٿي ويا. وڻن ۾ گونج ڪليا. ٻنين ۾ سلا ايريا ۽ باغن ۾ گل ٽڙيا. زندگي پنهنجي حسين چهري تان نقاب لاهي ڇڏيو. سرءُ جي ڪمهريءَ ڪان پوءِ برسات جي ٻهارين ماڻهن ۽ مرن کي الله ياد ڏياري ڇڏيو. مينهن جي مانداڻ هلندي، هارين هر سنڀاليا. ريج ٿيا، تل ۽ ترايون ٺمٺار ٿي ويون، سلا ڦٽا، رونبا لٿا، سنگ نسريا، آخر لابارا آيا. سونن سنگن مان اناج حاصل ڪيو ويو. بندر کليا، بازاريون ڇهڪيون. وکرن ۽ وٿن جي خريدي شروع ٿي. اڇو ان گندين ۾ لٿو. قرض لٿا. نوان وڳا ورتا ويا. پير فقير کي خيراتون مليون. نياڻين سياڻين کي چولا ۽ روا، چيٽون ۽ گربيون پڙ پيون. سلن مورائن، ڪمين ڪاسبين کي سال ٻڌا ڏيوٽا ڏنا ويا. لوهار ۽ ڪنڀار، ويڄ ۽ طبيب، ملا ۽ مولوي، پير ۽ فقير، واڻيا ۽ وڪال- سڀ ٻهه ٻهه ڪيو پيا کلن ۽ مرڪن. اوطاقن ۾ سگهڙن ۽ سياڻن جا قول ۽ ٻول، ڏور ۽ ڳجهارت، راڳ ۽ رنگ شروع ٿي ويا. يڪتارن ۽ گهڙن تي الو ميان جا آلاپ پري پري پيا ٻجهن. مال کي چارو ۽ گاه مليو، مال متارو ٿيو. گيهه، مکڻ، مهي ۽ لسيءَ جا انجر لڳي ويا. گويا سارو وايو منڊل بدلجي ويو. مينهن جي مانداڻ جڻ چوڏس چانداڻ ڪري ڇڏي.

www.maktabah.org

ڪک- پڻ ۾ پيهر ساهه پئجي ويو- مثل ڌرتي جيئري ٿي پيئي!

اهو انسان جي زندگيءَ جو ڳجهو هڪ رخ آهي. ڌرتيءَ جي نوٽ ٿيڻ ۽ آباد ٿيڻ تي ڇا ڇا نه ٿي وڃي ٿو. سوڪ ۽ ساوڪ، آبادي ۽ غير آبادي، سونهن ۽ ڪوجهائپ، بک ۽ ڍؤ، تازگي ۽ افسردگي، گرمي ۽ سردي، ڏک ۽ سک، هوند ۽ اڻ هوند جا عجيب و غريب تماشا ۽ انوکا رنگ ظاهر ٿين ٿا.

ان طرح انساني زندگيءَ جو ٻيو رخ به آهي، جڏهن انساني زندگيءَ جي باطني ۽ روحاني، اخلاقي ۽ عملي ڌرتي سڪي نوٽ ٿي وڃي ٿي. اخلاق ۽ ايمان جا اوٻڙ ۽ سلا سڙي ناس ٿي وڃن ٿا. بدڪاريءَ جي ڳگهه اونداهي ڇانئجي وڃي ٿي. روح جي آباديءَ جو ڪو نشان نه ٿو رهي. نه وڏن جو ادب نه ننڍن تي حياء- نه ڏياڻين سياڻين جو مرم نه پيرن فقيرن جي مڃتا، نه وڏڙن جي خدمت ۽ نه ننڍن تي شفقت جا قدر ٿا بچن. منافقي ۽ عياري، بدڪاري ۽ بي ايماني عام جام ٿي وڃي ٿي. ماڻهو سچ کي ڇڏي ڪوڙ ڪمائڻ لڳن ٿا. چوريءَ ۽ سينه زوريءَ، خونريزيءَ ۽ فسادانگيزيءَ جو دور رهي ٿو. پورو دور گمراهيءَ ۾ مبتلا ٿي وڃي ٿو، نه الله سائي جي ياد نه رسول جي اطاعت- بي راه روي ۽ انتهاپسنديءَ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به باقي نه ٿو بچي. ملا ۽ مولوي چاپلوس ۽ رياءَ ۾ قاتل، وڏيرا ۽ زميندار ظالم ۽ بدڪردار پير ۽ فقير مڪار ۽ عيار رهجي ٿا وڃن.

رزق ۾ برڪت نه ٿي رهي. ماڻهوءَ جي پانڌي پوري نه ٿي ٿئي. لٽو آهي ته اٽو ناهي؛ اٽو ۽ لٽو آهي ته ڳنڍڻ لاءِ پيسا ناهي. چوڌاري قرض ۽ مرض جي وبا ڇانيل ٿي رهي. هزارين انگ اگهاڙا ۽ پيٽ بکيا ماڻهو لٽي جي ڇاڙڪي ۽ هڪ گرا لاءِ وتن ٻاڏائيندا. مطلب ته زندگي ۽ موت ۾ ڪو فرق نه ٿو رهي

اهڙي زماني ۾ فطرت جي ڪريمي جوش ۾ اچي ٿي برڪت جي ڀنڊارن جا دروازا کلن ٿا. فيض ۽ هدايت جا سرچشما اٿلن ٿا. محبت ۽ انسان دوستيءَ جا واهڙ وهڻ لڳن ٿا. دلين جم

نوٽ ۽ ڪلراٺي زمين کي صاف ڪرڻ جا سانباها ٿين ٿا. دلين تان ڪٽ ڪوري وارا وينجهار پيدا ٿين ٿا. ماڻهن جي مئل دلين ۾ روح پيدا ڪرڻ لاءِ زماني جا مسيح جنم وٺن ٿا. وڻواند ۽ اٽاسي ماڻهن لاءِ پرجهلو ڄمن ٿا. گهگهه انڌاري ۾ مٽيادار مرڪي ڏيئا ٻري ٻرن ٿا. ٻاٽ اونداهيءَ ۾ روشنيءَ جا مينار چمڪن ٿا. اهي دليون جي برف جون ڇپون بنجي چڪيون هيون، اهي سچ جي سج جي تابش ۽ گرميءَ تي رجڻ شروع ڪن ٿيون. ڪم سواد ۽ صالح ماڻهن جي ضمير ۾ جنبش پيدا ٿئي ٿي. بي عمل ۽ بيڪارن ۾ حسن اخلاق جي تحريڪ ڪم ڪرڻ شروع ڪري ٿي. آياڻن ۽ ويڳاڻن ماڻهن جي دلين ۾ علم ۽ بصيرت جا ڪرڻا روشني ڦهلائڻ شروع ڪن ٿا. ماڻهن ۾ ميٺ ۽ محبت، قرب ۽ مريادا جا آثار پيدا ٿين ٿا. عمر ۽ رزق ۾ برڪت پيدا ٿئي ٿي. سارو ملڪ چمنستان بنجي وڃي ٿو. آبادي ۽ خوشحاليءَ جو دور اچي ٿو. منداڻتن مينهن جي وس ٿئي ٿي. پٿر دل ماڻهن جون دليون به پڃي پون ٿيون، ۽ ماڻهن ۾ سوچ ۽ ويچار جون نيون لهرون اٿن ٿيون.

منهنجين ڳالهين تي ويساهه ڪرڻ وارا بيشڪ ٿورا هوندا. هڪڙا مذهبي ماڻهو، ان قسم جي ڳالهين کي مبالغه آرائي تصور ڪندا. ٻيا زماني ساز ماڻهو هنن حقيقتن کي افسانه طرازي سمجهندا. انهن کي شال الله هدايت ڪري. ڪين الله جي ڪتاب ۾ سوچڻ ۽ سمجهڻ، پرکڻ ۽ پروڙڻ جا هزارين نمونا موجود آهن، پر جي اهي غور ۽ فڪر سان الله جي ڪتاب کي اٿلائين ۽ ان جي آيتن ۽ هدايتن ۾ فڪر ڪن، ته پوءِ منهنجو پيش ڪيل نظريو هوند سندن دل تي نقش ٿي وڃي.

الله جي آخري ڪتاب ۾ آيل آهي:

الله الذي يرسل الرياح فتثير سحابا، فيبسطه في السماء كيف يشاء و يجعله كسفا فتري الودق يخرج من خلاله، فان الا حساب به من يشاء من عباده- اذاهم يستبشرون-

www.maktabah.org

”يعني اهو خدا ئي تہ آهي تہ جو هوائن کي موڪلي ٿو، ۽ هوائون ڪڪرن جو انتظام ڪري ڪين پنهنجين جاين تان اٿارين ٿيون. جهڙيءَ طرح ان جي مرضيءَ انتظام ڪري ڇڏيو آهي. ڪڪر آسمان ۾ پکڙجن ٿا، پوءِ تون ڏسين ٿو تہ انهن مان مينهن وسڻ شروع ٿو ٿئي. (جنهن ڪان) ساري زمين سرسبز ۽ آباد ٿي وڃي ٿي. (اهو بہ ڏسين ٿو) تہ جڏهن سندس ٻانهان مينهن جي ماندائڻ ڪان نااميد ۽ نراس ٿي وڃن ٿا، تڏهن مٿن مهر جو مينهن وسائي ٿو. (تون اهو بہ ڏسين ٿو)- پوءِ هو وري ڏاڍا خوش ٿين ٿا، سندن چهرا ٻهڪن ٿا ۽ هو خوشين ۾ ڄڻ ماپن ئي نہ ٿا!“

سوال آهي تہ ڇا الله جي ڪتاب جون هي بہ چار آيتون ڪافي ناهن!

مون من جي دنيا ۽ تن جي دنيا لاءِ، ظاهري ڌرتي ۽ روحاني ڌرتيءَ جا مثال ڏنا آهن. اهي مثال ان ڪري ڏنا اٿم، جو خود حق تعاليٰ جا سمجهايل مثال بہ عام فهم ۽ قدرتي مظاهرن مان چونڊيل ٿين ٿا. خداوند پنهنجن ٻانهن جي ساده دليءَ کي اڳيان رکي، ڌرتيءَ تي ٿيندڙ تبديلين کي ئي مثال طور پيش ڪري ٿو، جئن ٿوري سمجهہ وارا انهن کي ڏسي ۽ پرکي بہ سگهن ۽ پروڙي بہ سگهن.

پنهنجي هدايت کي بيان ڪندي، حق تعاليٰ اهڙن غير طبعي ۽ غير فطري واقعن ۽ حادثن کي پيش نہ ٿو ڪري، جنهن کي ساده دل ماڻهو نہ سمجهي سگهن، بلڪ اهي عالم ۽ علامہ سمجهي سگهن، جي انهن علمن جا اڪابر هجن، انهن فنن ۾ پڙ هجن. ان ماحول جي عڪاسي کي سمجهي سگهن، جنهن کي عام ماڻهو نہ سمجهي ٿا سگهن ۽ نہ ڪو ڄاڻي ٿا سگهن.

خداوند اهڙا سولا ۽ سهنجا، سهڻا ۽ اثرائتا مثال ٿو پيش ڪري، جن کي هڪ جهوپڙيءَ ۾ رهندڙ جهانگي ۽ رصدگاہ ۾ ستارن کي مطالع ڪندڙ علم نجوم جو ماهر بہ هڪجهڙا سمجهي

ٿا سگهن. خدا جي دليل ۽ آيت کي فيلسوف ۽ اڻ ڄاڻ ٻئي اگر نہ ٿا سمجهي سگهن تہ پوءِ چئبو تہ خدا جي حڪمت رڳو خاص عالمن، فاضلن، حڪيمن ۽ فيلسوفن لاءِ آهي. ان ۾ عام ابوجهہ ۽ سادن ماڻهن جو ڪو واسطو ناهي.

سوچڻ جو هڪڙو ٻيو انداز بہ آهي. ظاهر آهي تہ اسان سڀ انسان آهيون. سڀني کي روح ۽ عقل ڏنا ويا آهن. اسان سڀ زمين تي گذاريون ٿا. زمين مان پيدا ٿيا آهيون، زمين ۾ ئي پورباسون. زمين ئي اسان لاءِ ماءُ پيءُ بہ آهي. رزق جو سامان پيدا ڪندڙ بہ آهي. اوپڙ بہ منجهس ٿا اپرن، موسمن جو رد و بدل بہ منجهس ٿو ٿئي، ڪڪرن جي ڪارونڀار ۽ گجگوڙون ۽ گوڙ بہ مٿس ٿا ٿين. آبادي بہ منجهس ٿي ٿئي. خوشحاليءَ جو سامان بہ سندس پيٽ ۾ آهي.

هڪ منظر تي ئي ٿورو غور ڪري ڏسڻ گهرجي. اسان آسمان ۾ پيدا ٿيل ڪنهن ڪڪر کي ڏٺو آهي؟- مينهن جي ماندائڻ ۽ زندگيءَ جي حسين صورت کي ڏٺو آهي؟ اميد ۽ نراسائيءَ جي نمائين نگاهن سان، مينهن جي ماندائڻ ۽ ڪڪرن جي ڪارونڀار، اپ ڦاڙيندڙ گجگوڙ ۽ ڪنوڻ جي تجلين کي ڏٺو آهي؟ ڇا ان منظر کي ڏسندي، اسان پنهنجي ان اميد کي نہ ڳوليو آهي، جنهن سان اسان جي جسم جي زندگيءَ جا واسطا قائم ٿيل آهن؟

ان ڳالهہ لاءِ خدا جي ڪتاب ۾ آيل آهي:

ومن آياته ان بريكم البرق خوفاً و طمعا.

فرمايل آهي تہ ”ان جي قدرت جي وڏي ۾ وڏي هڪ نشاني هيءَ آهي تہ جڏهن زمين اجاري ٿئي ٿي، ڏڪر ۽ خشڪ ساليءَ جا آثار هر طرف پکڙجي وڃن ٿا، تڏهن هو آسمان تي مينهن جي ماندائڻ واريون علامتون ٿو پيدا ڪري، ۽ تون ان منظر کي اميد ۽ خوف جي نظرن سان نهارين ٿو.“

اها بہ سوچڻ جي ڳالهہ آهي تہ جڏهن اوهان جي اجاري، غير آباد ۽ بر پٽ بڻيل بيقرار ڌرتي، پاڻيءَ جي بوند لاءِ تڙپي ٿي، ڌرتيءَ جو هڪ هڪ ذرو، رطوبت ۽ آلاڻ؛ ريج ۽ سيرابيءَ لاءِ

www.maktabah.org

دانهون ٿو ڪري، ڌرتي پنهنجي بي اختيار گردش ڪندي، ڄڻ سڄ جي آڙاه جي اصل گود ۾ ڪرڻ تي ٿي اچي. ڌرتيءَ جي پيداوار جا سڀ ساٿ ۽ سينگار پنهنجي فطرت کان مليل حسن ۽ جمال کان محروم رهجي ٿا وڃن. ڇا اهو اوهان ڏٺو آهي ته ڪيئن نه پکي پنهنجن آکيرن ۾، چوپايو مال پنهنجن وٿاڻن ۾، جهنگلي جانور ٻيلن ۽ برپٽن تي، ٻاريون پنهنجن وڻن ۾، انسان پنهنجن کيتن ۽ باغن، ٻنين ۽ ٻارن ۾ هروقت اداس ۽ نماڻيون، آسائتيون ۽ انتظار ڀريون اکيون کڻي، پيا آسمان جي گرم ۽ خشڪ پولار ۾ ڪنهن ڪڪريءَ کي ڳوليندا آهن!

اوهان ان حال ۾ اهو به ڏٺو آهي ته حق تعاليٰ جي محبت ۽ ربوبيت، پالڻهار جي مامتا ۽ رب جي رحمت جوش ۾ اچي ٿي. نتيجو اهو ٿو نڪري جو نراسيءَ کان پوءِ آس جو، نامراديءَ کان پوءِ مراد جو ۽ موت کان پوءِ نئين حياتيءَ جو ساز سامان ڌرتيءَ ڏانهن اماڻيو وڃي ٿو. خود خداوند ٻڌائي ٿو:

ويتزل من السماء ماءً فيحيي به الارض بعد موتها، ان ني ذالڪ لآيات لقوم يعقلون.

مطلب آهي ته "پالڻهار جي پالنا واري مهر ۽ رحمت کي ڏسو، جڏهن اوهان آسمان ڏانهن آس ۽ نراس جي نگاهن سان تڪيندا رهندا آهيو ۽ ساري ڌرتيءَ تي موت جو راڪاس گهمي ويندو آهي، تڏهن هو آسمان کان پاڻي وسائي ٿو ۽ نتيجو اهو ٿو ٿئي ته ڌرتيءَ تي موت کان پوءِ وري حياتيءَ جا ساٿ سينگار ٿين ٿا. بيشڪ رب جي قدرت جي ان نموني ۾ عقل ۽ فڪر وارن لاءِ وڏيون نشانيون رکيل آهن."

اتي اچي سمجهڻ جڳائي ته جا رب جي مهر، انسانن، حيوانن ۽ سڀني ساهوارن جي ظاهري پالنا ۽ پرورش لاءِ رزق جو اهڙي نموني ۾ انتظام ڪري ٿي، سا انسان جي روح ۽ ان جي اخلاقي زندگيءَ، رهبريءَ ۽ رهنمائيءَ لاءِ ڪجهه نه ڪندي هوندي ڇا؟

اهو پالڻهار، جنهن جي مهر ۽ رحمت، نوٽ ۽ بيابان ڌرتيءَ

۽ ان جي رهواسين جي دانهن ۽ آهن ڪي سٺي مٺي مينهن جا منڊل ڪري ٿي، سا روح جي ڏرتيءَ جي آج ۽ اسان لاءِ ڪو انتظام نه ڪندي ڇا؟

اهو پالڻهار جنهن جي مهر ۽ رحمت، ڌرتيءَ جي مٽيءَ ۽ مٽيءَ تان پيدا ٿيل ساهوارن ۽ اوپڙن جي اسان ۽ اچ کي محسوس ڪري، وڻن ۽ ٻارين کي ساوا ويس پهرائي ٿي، وڻن کي ساون ۽ ڇهڇ پنن ۽ مختلف قسم جي خوشبودار گلن ڪمان وانجهي ڏسڻ پسند نٿي ڪري، سا مهر ۽ رحمت، انسانن جي روح جي ڪيتيءَ ۽ گلن ڦلن جي ويرانيءَ ۽ بربادي‌ءَ کي برداشت ڪري سگهي ٿي ڇا؟

بيشڪ اهوئي پالڻهار آهي، جو جسم لاءِ پالنا جو سامان پيدا ڪري ٿو ۽ اهوئي آهي جو روح لاءِ بہ خوراڪ جو سامان اپائي ٿو. اها حقيقت موسيٰ عليه االسلام، فرعون جي هڪ سوال جي جواب ۾ ورجائي آهي.

فرعون پڇا ڪئي تہ من ربکما يا موسيٰ؟-

يعني: ”موسيٰ تنهنجو پالڻهار ڪير آهي اي موسيٰ؟“ تڏهن موسيٰ عليه السلام وراڻيو:

ربنا الذي اعطي ڪل شيءٍ خلق نه ثم هديٰ!

يعني: ”اسان جو پالڻهار اهو آهي جنهن موجودات جي هر شيءِ کي ان حال ۽ صلاحيت آهر، خلقت بخشي. ان ڪان پوءِ کيس صحيح ۽ فطري طريقي تي هلڻ لاءِ هدايت ڪئي. جيئن ٻنهجي پيدائش جي مقصد کي پهچي سگهي.“- اهو هيئن جو پالڻهار، ڌرتيءَ جي مٽيءَ ۾ وڌڻ ويجهڻ ۽ پالنا جي قوت رکي. پوءِ ان تي مينهن جا مانداڻ مڻدي، منجهانئس اوپڙ ۽ اناج جا خزانا ڪڍي، انسانن ۽ ٻين جاندارن جي حوالي ڪيائين. ان طرح پيدائش ۽ پيدائش جي مقصد جي هدايت جو سامان پيدا ڪيائين.

اتي اچي اهو مسئلو خود بخود حل ٿئي ٿو تہ پالڻهار

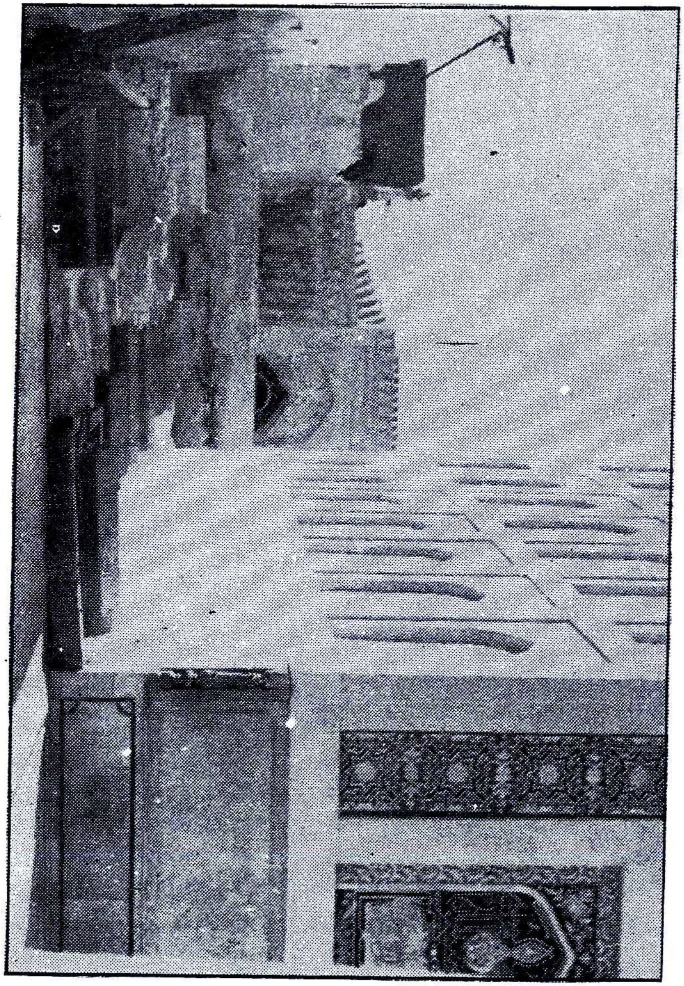

روضي مبارڪ جي ڀر ۾ ڏکڻ طرف قديم قبرستان جو منظر. سامهون قديم مسجد نبوي شريف جو هڪ محراب نظر اچي رهيو آهي.

www.maktabah.org

ڌرتيءَ جي آباديءَ لاءِ ايترو سامان پيدا ڪيو آهي تہ ڇا انسانن جي جسم ۽ روح جي مقصد ۽ پالنا لاءِ ڪو ثمر ۽ سامان نہ ڪيو هوندائين ڇا؟

اهو پالڻهار ۽ خلقڻهار، جنهن ڌرتيءَ جي اڄ ۽ اسان لاءِ توڙي انسانن جي پرورش ۽ پالنا لاءِ هزارين وسيلا پيدا ڪيا آهن، تيئن روح جي ريج ۽ آباديءَ لاءِ بہ ڪئين املھہ مائڪ ۽ مٺيادار مرڪڻ، مصلح ۽ پيشوا پيدا ڪندو آيو آهي.

جيئن جسم جي پالنا لاءِ، آسمان تي ڪڪرن جي ڪاروڻيار ٿيي ٿئي، بادلن جون گوڙيون ۽ گجڪارون ٿيون ٿين، وڏ ڦڙا مينهن ٿا وسن، تل ترايون پلر سان ٿيون ڀرجن، بلڪل اهڙيءَ طرح سان، روح جي ولايت تي بہ ڪڪرن جي ڪاروڻيار ٿئي ٿي، ان تي بہ وڏ ڦڙا مينهن ٿا وسن، نصيبن کي سڌير ڪندڙ هيرون ٿيون گھلن، ان روح جي ڌرتيءَ مان بہ اوپڙ ٿا اپرن.

روح جي ڌرتيءَ جو مثال هوبهو ظاهري ڌرتيءَ وانگر آهي. هن ڌرتيءَ تي بہ انسان اڄ ۽ اسان محسوس ڪري ٿو، هتي بہ گونچ سڙي وڃن ٿا، اوپڙ ڀري وڃن ٿا، پاڻيءَ جي بوند لاءِ تڙپ پيدا ٿئي ٿي، وڻن جا پن ڇڻن ٿا، ٽاريون سڪن ٿيون، گل قل مرجهائجي وڃن ٿا، رنگ بہ رنگي پکي پکڻ آسائتا نيڻ ڪٽي روحاني ماندڻ لاءِ مٿي نهارين ٿا، روح جي ڌرتيءَ جو ذرو ذرو ٻاڏائي پڪاري ٿو تہ اي پالڻهار! هن ڌرتيءَ تي بہ ڪا مهر ڪئي وڃي، هن ڌرتيءَ تي بہ محبت ۽ مهر جي ڪڪرن جون اوڙڪون اچڻ گھرجن. هن ڌرتيءَ تي بہ اگوندري آب جون ڌارائون وسڻ گھرجن. هن ڌرتيءَ تي بہ فيض ۽ هدايت جا چشما ڦٽڻ گھرجن. هن ڌرتيءَ تي بہ نيڪيءَ ۽ عمل جي کيتي سرهاڻ سان واسجڻ گھرجي. هت بہ محبت جي ڦلواڙي شاداب ۽ آباد ٿيڻ گھرجي.

اهڙي دور ۾ سچ پچ تہ انسان جي روح جي ڌرتي، آهون ۽ دانهون ڪري ٿي، ٻاڏائي ۽ پڪاري ٿي، رڙي ۽ روئي ٿي.

ان جي جواب ۾ چيو ويو آهي:

وهوالذي يرسل الرياح بشرآبين يديه رحمته، حتيٰ اذا اقلت سحاباً ثقالا سقنه لبلد ميت فانزلنا به الماء فاخرجناه من كل الثمرات كذالك مخرج الموتيٰ لعلكم تذكرون!

يعني ”اهو پالڻهار ئي تہ آهي جو مينهن جي ماندڻ کان اڳ ۾ هوائن کي هلائي ٿو، جي مهر جي مينهن ۽ ان جي ماندڻ منڊجڻ جون خوشخبريون ۽ واڌايون ڏين ٿيون. تان جو مناسب ۽ ضروري وقت تي، هو ڳرن ڪڪرن کي چرپر ۾ آڻي ٿو. (۽ پوءِ اهوئي پالڻهار آهي جو چوي ٿو تہ) پوءِ اسين انهن کي اهڙن شهرن تي وڃي پکيڙيون ٿا، جي اصل ۾ پڙ پانگ ۽ پيسنگ تي چڪا آهن، ۽ حياتيءَ جي اسان ۽ اڄ کان اجاين آهي. پوءِ مٿس مينهن جو ماندڻ پاڻ وسائي ٿو، جنهن ڪري، ڌرتيءَ جي ڪيفيت موت ۽ غيرآباديءَ مان بدلجي، حياتيءَ ۽ آباديءَ سان هم ڪنار ٿي پوي ٿي. ان طرح سان قسمين اوپڙ اپرن ٿا، جنهن مان مخلوق پنهنجو رزق حاصل ڪري ٿي. اهڙيءَ طرح اسان مئلن کي ٻيهر جيئرو ڪيون ٿا. هي جو ڪجھہ بہ چيو ويو آهي اها اصل ۾ هڪ هدايت آهي. جيئن اوهان عقلمندي ۽ دانشمندي حاصل ڪري سگھو.“ هي آهي ظاهري ڌرتيءَ ۽ روح جي ڌرتيءَ ۽ آباديءَ ۽ خوشحاليءَ لاءِ قادر ڪريم پاران قدرت جو انتظام.

سنڌ جي تاريخ شاهد آهي تہ ١١ صدي هجري، سنڌ ۾ هنگامہ خيز خلفشار جي صدي آهي. ڪلهوڙن جي جليل القدر حاڪم ميان نورمحمد، ڏاڍي تدبر ۽ حوصلي سان، اندروني ۽ بيروني هنگامن ۽ فتنن جو مقابلو ڪيو. ان دور جو وڏو محشرخيز فتنو نادرشاهہ جي ڪاهہ هئي، جنهن سنڌ جي زرخيز ۽ خوشحال سرزمين کي هڪ طرف برباد ڪيو تہ ٻئي طرف سنڌ جي امن ۽ امان ۽ ڪلهوڙن جي انتظام ۽ استحڪام کي جهوري وڌو. ڪروڙن جي سالانہ ڇٽيءَ ڀرڻ کان پوءِ وڃي سنڌ جي نادر شاهہ

www.maktabah.org

مان جند ڇٽي. نادرشاه جي خونچڪان داستان ۽ سنڌ جي بربادي؍ جي بيان تي تاريخ جا ورق اڄ به شاهد آهن.

اهڙي پرآشوب ۽ هنگامہ خيز دور ۾ حضرت سلطان الاولياءَ خواجہ محمدزمان قدس سره جي ذات بابرڪات، سنڌ جي سان رحمت الاهيءَ جو ڪڪر بڻجي آئي. هن عالم آب و گل ۾ سندن ظهور رمضان المبارڪ جي ٢١ تاريخ سن ١١٢٥ھ (١٧١٣ع) ۾ ٿيو. سندن ظهور ولايت سان، سنڌ جي ٿوٽ زمين تي معرفت جا اوڙ اپريا ۽ وڻ ٽڻ واسجي وياء سندن روحاني برڪتن سان نہ فقط روحاني زمين تي فيض ۽ هدايت جي پالوٽ ٿي، پر ان سان گڏ ظاهري ۽ مادي خوشحاليءَ جو پڻ آغاز ٿيو. تصوف ۽ اخلاق جي مرڪزي حيثيت لواري شريف کي حاصل ٿي ۽ اها پاڪ سرزمين مرجع خلائق. بڻجي وئي.

سندن وجود باوجود جي برڪت ۽ دعا سان، ميان غلامشاه عباسيءَ جو دور سنڌ جي تاريخ ۾ بيمثال ثابت ٿيو، جنهن لاءِ محقق چيو آهي تہ ”ميان صاحب جو دور سنڌ جي آزاديءَ ۽ خودمختاريءَ، خوشحاليءَ ۽ خوشخبريءَ جو اهو دور هو جو سنڌ جي تاريخ ۾ ٻهريون ڀيرو آيو.“

حضرت خواجہ قدس سره جن ٤٦ ورهين جي عمر مبارڪ جا هئا نہ ميان غلامشاه ١١٧١ھ ۾ تخت نشين ٿيو.

ميان نورمحمد ڪلهوڙي، وڏي جدوجهد ۽ جاکوڙ سان، سنڌ ۾ ڪلهوڙن جي آزاد حڪومت قائم ڪئي، ۽ نادر شاه جهڙي ظالم ۽ سفاڪ جي خونين چنبن کان سنڌ کي آزادي ڏياري. ميان نورمحمد جو دور سنڌ جي عوام لاءِ خوشحاليءَ جو دورهو، جنهن کي اڳتي هلي ميان غلامشاه تڪميل تي پهچايو ۽ سنڌ جي آزاد حڪومت قائم ڪئي.

ميان صاحب جي وفات کان پوءِ پڳ متعلق اختلاف پيدا ٿيو. اگرچه ميان محمد مراد وڏو فرزند هو ۽ سنڌ جي تخت جو اصولي طور تي وارث هو، پر عوام جي راءِ، درويش صفت ۽

بيدار مغز صاحبزادي ميان غلامشاه تي اتفاق ڪيو. ميان غلامشاه وقت جي اهل الله بزرگن جو معتقد هو ۽ سندس والده ماجده لطيف سائينءَ جي معتقد ۽ مريدياڻي هئي. بزرگن ۽ درويشن جي عقيدت ۽ دعا طلبيءَ جو نتيجو اهو نڪتو جو ميان محمدمراد کي ريٽي، ميان غلامشاه کي تخت‌نشين ڪيو ويو. ميان عطرخان به ميان غلامشاه جي مقابلي ۾ بغاوت ڪئي، پر ڪامياب نہ ٿيو.

مورخن جي راءِ آهي تہ ميان غلام شاه، مساوات، انصاف، رحمدليءَ ۽ سياسي قابليت سان نہ فقط سنڌ جي عوام کي خوشحال بنايو، پر ان سان گڏ سنڌ جي سرحدن کي به وڌائي وسيع ڪري، ان سنڌ جو بنياد مستحڪم ڪيائين، جا شاه لطيف جي تمنا ۽ تصور واري سنڌ هئي.

ان سلسلي ۾ لس‌ٻيلہ رياست، قلات رياست، ڪڇ ڀڄ رياست، جيسلمير جا والي ۽ ٻيا راجائون سندس ڏن ڀرو ٿيا. ٻئي طرف ميان غلامشاه سبزلڪوٽ تائين سنڌ جون سرحدون وڌايون. ميان غلامشاه وسيع سنڌ کي ٻن بنيادن تي مضبوط ڪيو.

١ـ اهو پورو خطو سنڌ ۾ آندائين، جتي سندس بزرگ شاه لطيف رح پير گهمائي چڪو هو.

٢ـ سنڌ جي وسعت جي حد اها بنايائين جتي سنڌي ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي ويندي هئي.

سنڌ جي مشهور محقق مولانا وفائي ان متعلق فرمايو آهي:

”شاه صاحب سنڌ جي بچاءُ لاءِ پنهنجي شاعريءَ سان جنهن جو بنياد رکڻ گهريو ٿي، تنهن کي سندس هڪ معتقد حاڪم ڪماليت تي پهچائي دم ڪنيو. سنڌ ۾ ميان غلام شاه جو دور هڪ سونهري دور تي گذريو آهي. سنڌ ڏاڍي سائي ۽ ساجي هئي ۽ ڌارين جي غلاميءَ واري ڏوکي کان آجي هئي.“

(شاه جي رسالي جو مطالعو ص ١٤)

ان سلسلي ۾ سلطان الاولياء سان ميان غلام شاه جي

www.maktabah.org

نيازمندانہ تعلقات ڪي بہ عالمن ۽ محققن بيان ڪندي واضح ڪيو آهي تہ ميان صاحب، حضرت سلطان الاولياء سان حد کان وڌيڪ عقيدت رکندو هو.

محقق لکن ٿا تہ حضرت سلطان الاولياء حد کان وڌيڪ مستغني هوندا هئا. ڪڏهن بہ وقت جي بادشاهن سان پيچ نہ پاتائون. باوجود ان جي جو وٽن نہ زرعي زمين هوندي هئي ۽ نہ ڪو وٽن ڪي جاگيرون هونديون هيون ۽ نہ ڪي مريدن تي ڏن پٽ ۽ لوازما ٻڌل هوندا هئا، تاهم استغنا ۽ توڪل تي قائم رهندا آيا. سندن ان سلسلي ۾ ارشاد هو تہ "اسين انهن پيرن مرشدن مان نہ آهيون، جي مريدن جي درن تان ڏن پٽ اڳاڙي ٽڪا چڊائيندا وتن. اسان تي واجب آهي تہ مريدن جي باطني ۽ روحاني تربيت ڪيون ۽ کين ظاهري معاش ۾ بہ توجهہ ۽ امداد سان ياد ڪيون.

چنانچہ ميان غلام شاہ پاران، جيئن سنڌ جي ٻين پيرن ۽ بزرگن کي جاگيرون عطا ٿيون، تيئن کين بہ ميان غلام شاہ ڪلهوڙي آزيون نيزاريون ڪري جاگيرون آڇيون، جي پاڻ هرگز قبول نہ ڪيائون. ان متعلق فرمائيندا هئا.

"جو ماڻهو زماني جي حاڪم سان دوستي رکي ٿو، تنهن کي توڻ جي تنگي نہ ٿي ٿئي. ڀلا اهو ماڻهو جو حاڪمن جي حاڪم سان نينهن لائي ٿو، سو ڪيئن محتاجيءَ ۾ مبتلا ٿيندو؟ بلڪ اهڙو ماڻهو خود شهنشاهہ آهي ۽ ميان غلام شاہ جهڙا سهتين حاڪم سندس گولا ۽ غلام آهن." (٨٥)

ميان غلام شاہ جي آزين ۽ نيزارين هوندي بہ پاڻ سندس ڪابہ آڇ قبول نہ ڪيائون، جنهن کان ميان صاحب ڏاڍو متاثر ٿيو.

ميان غلام شاہ حضرت خواجہ سلطان الاولياء جي برگزيده صفات کان ايترو تہ متاثر ٿيو جو سندن زيارت جي لاءِ آمادگي ظاهر ڪيائين. اوج ۽ اقبال، دولت ۽ عزت سندس همرڪاب هئا ۽ وقت جا پير ۽ مرشد سندس دربار جا مصاحب بڻجي چڪا

هئا، ان ڪري سندس ڪنهن ۾ بہ اک نہ ٻڏندي هئي. سنڌ جي عالمن ۽ پيران طريقت کي زمينن، لوازمن، وظيفن، انعامن اڪرامن ۽ جاگيرن سان نوازي پاڻ کي مقبول بنائي چڪو هو، پر سلطان الاولياء متعلق سندس اها آرزو ۽ تمنا ڪڏهن بہ شرمنده تعبير نہ ٿي. نہ پاڻ سندس جاگيرون قبول ڪيائون ۽ نہ ڪو سندس دربار جا سلامي ٿيا.

هڪ ڀيري ميان غلام شاہ سندن خدمت ۾ درخواست موڪلي تہ:

"قبلا سائين، اسين وقت جا بادشاہ، ملڪ ۽ رعايا جي ڪاروبار ۾ ايترا تہ ڦاٿل آهيون، جو اهڙي فراغت نصيب ئي نہ ٿي ٿئي جو اچي اوهان جي دست بوسي ڪري سگهون ۽ اوهان کان دعا طلب ٿيون. ان صورت ۾ اگر قدم رنج فرمائي هيڪر اچي مون کي پنهنجي زيارت فيض بشارت کان مستفيد فرمايو تہ تاحيات ممنون ڪرم ۽ احسانمند رهندس."

حضرت سلطان الاولياء قدس سره ان درخواست جي جواب ۾ فرمايو:

"اسان فقيرن کي مسافريءَ جون دقتون ۽ مشڪلاتون برداشت ڪرڻ نهايت ڏکي ڳالهہ نظر ٿي اچي. اسين هت پنهنجن فقيرانہ ڪکن ۾ اوهان جي حق ۾ رب پاڪ جي درگاہ ۾ دعا طلب آهيون. والسلام."

ميان صاحب، ان جواب کان ڏاڍو متاثر ٿيو ۽ حيرت جي درياءَ ۾ غرق ٿي ويو.

محقق لکيو آهي تہ ڪجهہ وقت کان پوءِ ميان غلام شاہ دوباره حضرت سلطان الاولياء جي خدمت ۾ عريضو موڪليو تہ:

"جي اوهان جي ذات بابرڪات جي زيارت نصيب نہ ٿي ٿئي تہ پوءِ استدعا آهي تہ پنهنجو ڪو مصاحب ۽ درويش موڪليو، جيئن ان جي صحبت ڪري سگهجي."

www.maktabah.org

حضرت سلطان الاولياء قدس سره جن ان استدعا کي قبوليت جو شرف ڏيندي، پنهنجي لاءِ ڪلهوڙي مريد حاجي محمد کي اجازت ڏني ته هو ڀلي وڃي ميان صاحب سان ملاقات ڪري. ان سان گڏ کيس هدايت ڪيائون ته ميان غلام شاه کي سوال پڇندو، جي جوابن سميت توکي اڳيئي سمجهائي ٿا ڇڏيون.

١- ميان غلام شاه جي تمنا اها آهي ته ڪڇ ملڪ جي جاڙيجه قوم مان شادي ڪري. ان خيال سان هو ڪڇ ڏانهن سفر ڪرڻ جو ارادو ڪري چڪو آهي. توکان پڇندو ته "منهنجي اها تمنا برصواب ٿيندي يا نه؟"

تون جواب ۾ ٻڌائجانس ته "اسين نه آهيون جوتشي ۽ برهمڻ، نه آهيون نجومي ۽ ڪاهڻ، جو پوٿيون پڙهي، انگ اکر ڳاهي، ويهي اهڙن سوالن جا جواب تيار ڪريون."

٢- ميان غلام شاه جي اها به تمنا آهي ته اسان کي جاگيرن جي آڇ ڪري. ان متعلق توکي چوندو: "اسان جي اها به تمنا آهي ته حضرت سلطان الاولياء جن کي ڪن جاگيرن جا پروانا پيش ڪيون." تون جواب ۾ چئجانءِ: "رزاق مطلق اسان فقيرن جي حال کان آگاه آهي، آن رب پاڪ اسان جي رزق جو اڳيئي انتظام ڪري ڇڏيو آهي. اسان جي گذر لاءِ ڪافي سامان پيو آهي، پر جيڪڏهن ان قسم جي محتاجي محسوس ڪئيسون ته پوءِ سرڪاري نوڪري ڪرڻ ۽ جاگيرن وٺڻ کان به ڪين گسنداسون."

٣- ميان غلام شاه، ملاقات کان پوءِ، موڪلائڻ وقت، توکي ڪجهه ڪپڙا لٽا ۽ نقد پيسا آڇيندو، سي موٽائڻ نه گهرجن، هي ڀلي قبول ڪجانءِ، اهو هديه طور قبول ڪرڻ مباح ٿيندو. انڪار ڪرڻ جي صورت ۾ مبادا ائين محسوس ڪري ته فقراءِ به دولتمندن وانگر هديا قبول نه ٿا ڪن ۽ استغنا ۽ تڪبر جو مظاهرو ڪري، مخلصانه پيشڪش کي رد ٿا ڪن. بيشڪ بنا ڪنهن شرعي وجهه جي کيس اسان متعلق ڪنهن به شڪ شبهي ۾ مبتلا ڪرڻ نه گهرجي."

حضرت سلطان الاولياء قدس سره جي باطني بصيرت ۽ ڪشف حقيقت جو اهو باڪمال مثال آهي ته ميان غلام شاه جي سندن موڪيل مريد حاجي محمد ڪلهوڙي سان اهائي گفتگو ٿي، جا حضرت خواجه قدس سره اڳ ۾ ئي فقير حاجي محمد ڪلهوڙي کي سمجهائي ڇڏي هئي. ظاهر آهي ته ميان غلام شاه سندن موڪليل فقير جي صحبت ۽ رهاڻ مان ڏاڍو محفوظ ٿيو. سندن دلي رغبت ۽ روحاني عقيدت ويتر وڌي وڻ ٿي وئي. ان کان پوءِ ميان صاحب ڪيترا عريضا حضرت خواجه قدس سره جي بارگاه ۾ لکندو رهيو ۽ مريدانه معتقدانه خيالات جو اظهار ڪندو آيو. ميان غلام شاه جا ڪيئي اهڙا عريضا اڄ تائين موجوده سجاده نشين حضرت پير گل حسن صاحب صديقي مدظلم العالي وٽ موجود آهن.

مثلاً هڪ عريضي ۾ پنهنجي صحت لاءِ ۽ ٻئي ۾ اولاد جي صالح ٿيڻ لاءِ دعا طلبيءَ جا عريضا لکيا اٿس ۽ ڪن ۾ پنهنجي قصور تي عجز ۽ معذرت جو اظهار ڪيو اٿس.

ان سلسلي ۾ محققن هڪ ٻيو واقعو به قلمبند ڪيو آهي. جنهن ۾ وري به جاگيرن جي آڇ ۽ حضرت خواجه قدس سره جن جي انڪار جو ذڪر موجود آهي.

تصديق ٿيل روايت آهي ته ميان غلام شاه ڪجهه زماني کان پوءِ پنهنجي مک وزير ديوان گدو مل جي ڀاءُ ديوان خانچند کي حضرت خواجه قدس سره جن جي خدمت عاليه ۾ لواري شريف جي جاگير جي پرواني سان ڏياري موڪليو. حضرت خواجه قدس سره جن وري به ميان غلام شاه جي آڇ ۽ پيشڪش کي قبول نه ڪيو ۽ فرمايائون: "جاگير جي وسيع ايراضيءَ جي آباديءَ لاءِ ٻج، پاڻي، پراءَ ۽ ڪاٽي وغيره لاءِ جو خرچ ٿيندو، اهو ڪير ڀريندو؟" ديوان خانچند عرض گذاريو ته "قبلا سائين! اهو سارو خرچ پڪو هن غلام جي ذمي آهي، اهو ڪم ڪار مان ڪندس، حضرت جن فقط آڇ کي قبول ڪرڻ فرمائين."

حضرت خواجه قدس سره آخري راءِ جو اظهار ڪندي فرمايو:

”اسين فقير ماڻهو، اهڙن خفن مان ڇا ڄاڻون. اهڙا خفا سور نہ ڪڻنداسون.“

بهرحال، ديوان خانچند نااميد ٿي، واپس وريو ۽ ساري وارتا اچي ميان صاحب کي پيش ڪيائين.

هنن تاريخي واقعن مان ثابت ٿو ٿئي تہ ميان غلام شاه جي حضرت خواجہ قدس سره ڏانهن ڪيڏي نہ مخلصانہ عقيدت هئي. ان نيازمندانہ عقيدت جي ڪري ۽ حضرت خواجہ قدس سره جي توجهات خصوصيءَ جي پالوت، سنڌ جي آزاد حڪومت کي نہ فقط سرسبز ۽ آباد رکيو، پر آزاد بہ رکيو.

ان دور متعلق حضرت شاه لطيف جو هيٺيون بيت تمام مشهور آهي:

منڌ ٿي سنڌل وڄنا، ڪئي اوهيڙن اوڪ،
ڇاڇر ٿي ڇنن ۾، مينهون ڇرن سوڪ،
سرهيون ٿيون سنگهاريون، پويو پائن طوق،
ميها، ڇيڙ، ڦنگيون، جت سوا ٿين ٿوڪ،
لاهين مٿان لوڪ، ڏولائي جا ڏينهڙا.

سنڌ جي مشهور محقق مولانا وفائي لکيو آهي تہ:
”ميان غلام شاه جي زماني ۾ اهو پهريون شعر هن ريت پڙهيو ويو ٿي- ”لٿا مٿان لوڪ، ڏولائي جا ڏينهڙا.“

هي آهي سلطان الاولياء حضرت خواجہ محمد زمان قدس سره جن جي برڪت ۽ سعادت واري دور جي سنڌ.

مترجم: مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي

”گلشن الاولياء“ ۾ حضرت سلطان الاولياء متعلق روايتون

(نقل ١) نصرپور جي قاضي عبدالرحمان پنهنجي ڪنهن عزيز قاضيءَ کان روايت ڪئي، جيڪو مخدوم صاحب (خواجہ لواري وارن) جو مريد هو تہ حضرت مخدوم صاحب (خواجہ محمد زمان) جن جو اهو دستور هوندو هو تہ مريدن جي ڪاڌي لاءِ پئسن تي اناج خريد ڪري رکندا هئا ۽ اٽڪل روءِ ٽيهہ چاليهہ خرار آن هڪ ئي وقت خريد ڪندا هئا ۽ ساري رقم اناج واريءَ ڪوٺيءَ مان ڪڍي هڪ ئي وقت ادا ڪندا هئا، اُن جي ڪنهن کي بہ سڌ ڪانہ هوندي هئي. هڪ پيري قديم دستور موجب اناج خريد ڪرايو هئائون ۽ جڏهن اُن جا مالڪ پئسن وٺڻ لاءِ حاضر ٿيا تہ پاڻ پاندي ۾ ويا. قاضي بہ سندن پويان ويو. ڇا ڏسي تہ اُن جو فرش ڪکڙن جي ڇهنبن سان کرڙيل آهي ۽ اُتي تہ ڪجهہ بہ نہ هو. تڏهن عرض ڪيائين تہ حضرت (خواجہ صاحب!) هي ڪهڙو راز آهي، هتي تہ ڪجهہ بہ موجود نہ آهي، اوهين ايڏي رقم ڪٿان آڻيندا آهيو؟ خواجہ صاحب فرمايو تہ اهو راز اڄ تو تي کوليان ٿو، پر توکي کپي تہ ڪنهن سان بہ ظاهر نہ ڪجان. پوءِ فرمايائون تہ اسان کي حق سبحانہ جي درگاهہ مان فقيرن جي خرچ لاءِ روزانو هڪ لک رپيا مقرر آهي، اسان انهن لاءِ رکيو رب کي پسند ڪيو آهي، تڏهن ايتري مخلوق هر طرف کان ۽ هر طريقي جي مشائخن کان هتي اچي گڏ ٿي آهي.

www.maktabah.org

(نقل ٢) قاضي عبدالرحمان (نصرپوري) پنهنجي ڪنهن مائٽ قاضيءَ کان روايت ڪئي ته هڪ وقت مخدوم صاحب (خواجه محمد زمان) جي درويشن مان هڪ درويش کي توحيد جي حالت ڏسڻ ۾ آئي. مخدوم (خواجه) صاحب جي خدمت ۾ اچي چيائين ته ”آءٌ خدا آهيان.“ مخدوم خواجه صاحب کيس فرمايو ته تون پنهنجو پاڻ کي ته خدا سڏين ٿو، جڏهن توکي پيا به خدا چون ته پوءِ تنهنجي دعوا سچي ٿيندي. ان فقير چيو ته ڀلو ڪو مون کي خدا چئي يا نه چئي، آءٌ خدا آهيان. خواجه صاحب ان درويش کي آن جي پانڌي ۾ ڪٺي بند ڪرايو. اٽڪل ١٢ پهر پانڌي ۾ بند هو. جڏهن خواجه صاحب جي توجه سان ان جي حالت مٽري، تڏهن کيس ٻاهر ڪڍيائون.

(نقل ٣) ابراهيم فقير سوڍي کان روايت آهي ته جڏهن حضرت مخدوم صاحب (خواجه محمدزمان) جو مريد ٿيس ۽ سندن خدمت ۾ عرض ڪيم ته سائين! هاڻي ڇا ڪريان؟ پاڻ فرمايائون ته توکي ڪپڙا اٽندڙ جي روش اختيار ڪرڻ گهرجي، مطلب ته جلدي اچ وڃ ڪر!

(نقل ٤) ٻالهه ٿا ڪن ته حضرت خواجه صاحب جي ڪوٽ جي پر ۾ هڪ هندو مڪئيءَ جي پوک پوکي هئي. هڪ رات سندس پوک ۾ گدڙ (ڀيلڻ لاءِ) آيا ۽ هندو ساري رات سجاڳ رهي شور ڪري گدڙن کي هڪلي رهيو هو. صبح جو حضرت مخدوم خواجه صاحب مريدن کي فرمايو ته ”دوستو! ڏسو ته هن هندو جنهن مڪئيءَ جي پوک پوکي آهي، ساري رات گدڙن جي ڊپ کان ننڊ نه ڪئي آهي. اوهان خدا جا طالب آهيو، ساري رات ستا پيا آهيو، اهو ڪهڙو انصاف آهي؟“

(بشڪريه ماهنامه ”الرحيم“، حيدرآباد سنڌ.)

*

ڊاڪٽر گربخشاڻي

شيخ عبدالرحيم گرهوڙوي

هيءُ صاحب اصل گرهوڙ جو وينل هو، جو ٿرپارڪر ضلعي ۾ هڪ ڳوٺ آهي. ظاهري علم، فقه ۽ حديث ۾ بي نظير هو. شاعر پڻ هو، سنڌي ٻوليءَ ۾ ججهوئي ڪلام چيو اٿس. فقه ۽ تصوف تي ڪيترائي ڪتاب لکيا هئائين، جي مدد خان افغان جي ڪاهن وقت جا لڌ پلاڻ ۾ ٿي هئي، تنهن ۾ گم ٿي ويا. سندن ڪي تصنيفون اڃا موجود آهن، جهڙوڪ ”فتح الفضل“، جنهن ۾ حضرت [خواجه سلطان الاولياء قدس سره] جن جا ملفوظات جمع ٿيل آهن. حضرت جن جي سنڌي بيتن جي عربي شرح ۽ ”ادبيات مثنوي“، جنهن جو مضمون حضرت جن جي مداح آهي.

شيخ عبدالرحيم ننڍپڻ کان وٺي مناظري ۽ مباحثي جو ڪوڏيو هوندو هو؛ ۽ انهن ۾ پنهنجي سيني کي شه ڏيئي ويندو هو. هميشه اها آرزو هوندي هيس ته ڪافرن سان غزا ڪري شهيد ٿيان. اوائل ۾ حضرت جن جي توهين ڪندو هو، ۽ سندن مريدن تي خندا ڪندو هو. هڪ لڳا وات ويندي هڪ درويش گڏيس، جو حضرت جن جي زيارت لاءِ لواري سنبريل هو. درويش کي ٺٺولي ڪري چيائين ته ”پنهنجي پير کان منهنجي پاران پڇج ته معراج خاص پيغمبر صلعم لاءِ هئي يا ٻين لاءِ به؟“ درويش ڪانئس موڪلائي اتي هليو. جڏهن لواريءَ پهتو، تڏهن حضرت جن جي صحبت ۾ اهڙو ته لاءِ ٿي ويو، جو شيخ عبدالرحيم جو نياپو ڏيڻ وسري ويس. آخر جڏهن موٽي وڃڻ جو سعيو ڪيائين، تڏهن حضرت جن کيس پاڻمرادو فرمايو ته ”فلاڻي توکي اسان لاءِ ڪهڙو

www.maktabah.org

سنيهو ڏنو هو؟" درويش وانڍو ٿي ويو، ۽ پيغام ساري پيش ڪيائين. حضرت جن جواب ڏنو تہ "شيخ عبدالرحيم کي چئج تہ بغداد جي هڪ خليفي لاءِ هڪ پل اڏائي ويئي هئي، جا اڄ ڏينهن تائين قائم آهي. اگرچ اها خاص انهن لاءِ جوڙائي ويئي هئي، تڏهن بہ جو چاهي سو اڄ تائين اُن مٿان لنگهي سگهي ٿو. ساڳيءَ ريت حضرت محمد صلعم پڻ معراج جي وسيلي هن جهان کان هن جهان تائين گويا هڪ پل نهرائي. آها ڪا ڪڏهن ڊهڻ جي آهي؟ البت ان تان لنگهڻ جو حق ۽ شان پيغمبر صلعم کي ئي هو، پر سلطان پنيان سندس لشڪر بہ لنگهي سگهي ٿو. انهيءَ ڳالهہ ۾ تہ پاڻ سلطان جو فخر آهي."

درويش وڃي رقعو رسايو. شيخ عبدالرحيم جي اکين تان انڌاريون لهي ويون. اُٺ ڏني حضرت جن جي پريت جو پيچ پئجي ويس. پوءِ بحث مباحثا ختم ڪري، وڃي حضرت جي پيش پيو، ۽ سندن عنايت سان وڃي عرشين لڳو. بار بار چوندو هو تہ "مون کي ڏاڍو فخر هوندو هو تہ مون جهڙو عالم ملڪن ۾ ڳوليو لڀندو. پر جڏهن حضرت جن جي روبرو ٿيس، تڏهن سڀ وڃا وسري ويم. سندن اڳيان پاڻ کي اهڙو تڇ سمجهندو هوس، جهڙو جاهل ڪنهن فاضل اڳيان،" ۽ پڻ چوندو هو تہ "جنهن هڪواريءَ حضرت جن جو توجهہ حاصل ڪيو، سو سڄيءَ سنڌ جي مشائخن کان مٿي ٿيو."

حضرت جن جي وصال کان پوءِ شيخ عبدالرحيم ڪجهہ وقت حضرت خواجہ گل محمد جي خدمت ۾ رهيو. آخر وڃي پنهنجي ڳوٺ گرهوڙ ۾ گذارڻ لڳو. اتي ڪجهہ ڏينهن خلوت ۾ صرف ڪيائين. بلڪل ٿورو کائيندو هو ۽ ٽئين ٽئين ڏينهن مسهل وٺي معدو خالي ڪندو هو. سارو ڏينهن ۽ رات هڪ تڏي ذڪر تي ڪٿو اوڍيو پيو هوندو هو. نهايت ضعيف ٿي ويو؛ بنهہ هڏن جي مٺ وڃي بچيو. نيت هڪ ڏينهن خلوت مان نڪري، تڙ ڪري، ٽئون وڳو پهري، دهلاريءَ کي سڏي چيائين تہ "وڃي ڍنڍورو ڏي تہ جو ماڻهو اڄ اچي منهنجي بيعت ڪندو، تنهن کي سڀاڻ دوزخ

جي باهہ کان بچائڻ جو ذمو آءٌ پاڻ تي کڻڻ لاءِ تيار آهيان." اڪثر چوندو هو تہ "مون کي پنهنجي سر شيخيءَ مشائخيءَ جي ڪا تمنا ڪانهي صرف الاهي امر جي متابعت ڪري ماڻهن کي حضرت جن جي طريقي ۾ داخل ٿو ڪريان."

روايت آهي تہ جڏهن مير بجارخان ٽالپر ڪلهوڙن جي ڪلور سببان انهن سان مقابلي جي سٽ سٽي، تڏهن وڃي شيخ عبدالرحيم کان دعا گهريائين. شيخ صاحب فرمايو تہ "اوهان جي سوڀ هن شرط تي منحصر آهي تہ ديندارن جي پرگهور ۽ بيدينن جي پائمالي. جي اهو شرط بجا آندو تہ اوهان جي صاحبي پشت پپشت هلي ايندي." مير بجارخان اهو شرط قبول ڪيو ۽ آخر ٽالپرن جي فتح ٿي.

گرهوڙ کان نيهہ ڪوهہ پري ٿر ۾ هڪ بتخانو هو، جتي هر قسم جون بڇڙايون ٿينديون هيون. شيخ عبدالرحيم جي آرزو هوندي هئي تہ بتخاني کي نابود ڪريان. هڪ دفعو لواريءَ ڏي پئي ويو تہ واٽ تي ڪن دوستن کان خبر پيس تہ بتخانو اڳي کان بہ ابتر ٿي ويو آهي. هاڻ پاڻ جهلي نہ سگهيو. يارن کي چيائين تہ "هلو تہ هلي بتخانو ڊاهي ناس ڪريون." هڪ دوست کي لواريءَ روانو ڪري، ان هٿان حضرت خواجہ گل محمد کي هيٺيون نياپو موڪليائين:

جه ڪن نوپايا ڪوڏ مان، تہ کي ڪچاڙو،
ماڻس مستاڙو، پڻس نالو ڪين ڪي.

حضرت جن هيءُ نياپو مٿي نهايت افسوس ظاهر ڪيو.

شيخ عبدالرحيم غازين جو ڪٽڪ سنبرائي وڃي بتخاني مٿان ڪڙڪيو. اول بت پرستن کي اسلام جي دعوت ڏنائين، جا هنن قبول نہ ڪئي. پوءِ غازين وٺي هلان ڪئي، ۽ ڪن ۾ بتخانو پڃي پور ڪيائون. شيخ عبدالرحيم پاڻ نڪو هلايو هٿيار ۽ نڪا ڪيائين هاڪار؛ "اياڪ نعبد" ۽ "اياڪ نستعين" جا نعرا مچائي ڏنائين. پوءِ تہ بت پرستن مٿس ترارين ۽ ڀالن جو

www.maktabah.org

وسڪارو ڪيو، مگر عجب جو هن جي بدن مان ڦڙو رت جو به نه نڪتو. آخر زخمن وگهي دم ڏنائين. سندس لاش ڪٽائي اچي گرهوڙ ۾ دفن ڪيائون. هيءُ حادثو سن ١١٩٢ هجري (١٧٧٨ع) ۾ ٿيو. ان وقت شيخ صاحب جي عمر چاليهه ورهيه هئي.

("لواريءَ جا لال" تان ورتل)

✲

"خلق جو عالم افضل آهي امر جي عالم کان، ڇاڪاڻ ته ظهور ان مان ئي حاصل ٿئي ٿو."

— سلطان الاولياء

www.maktabah.org

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

شيخ احمد بن محمد صديق السندي

عرف

قاضي احمد دمائي

تعلقي سڪرنڊ جو شهر ”قاضي احمد“ هن بزرگ جي نالي پويان سڏجي ٿو. ڇاڪاڻ جو قاضي احمد صاحب هن ماڳ ڪي وسايو ۽ اتي ئي سندس مزار آهي. قاضي صاحب پنهنجي وقت جو عالم ۽ عارف هو. خواجه محمد زمان رح (اول) لواري واري جو مريد ۽ خليفو، ۽ نقشبندي طريقي جي مبلغن ۽ علمبردارن مان هو. سنڌ توڙي هند ۾ ڪائنس گهٽ بزرگ فيضياب ٿيا. انهيءَ ڪري هن برصغير ۾ نقشبندي طريقي جي تاريخ ۾ قاضي صاحب جو ڪردار نمايان آهي، ۽ انهيءَ لحاظ سان ڪن مصنفن هن سلسلي جي بزرگن بابت لکندي قاضي صاحب جي سوانح ۽ خدمت ڪي پڻ بيان ڪيو آهي. (١) جيئن ته سنڌ اندر طريقت ۽ تصوف جي تاريخ ۾ قاضي صاحب جن جو تذڪرو پڻ اهميت رکي ٿو، انهيءَ ڪري اسان هيٺ سندس سوانح جي ڪن خاص پهلوئن تي روشني وجهون ٿا، جن بابت هن وقت تائين خاطرخواه معلومات ميسر ٿي نه سگهي آهي. (٢)

قاضي صاحب جي خاندان جو نسب‌نامو سنڌ جي ”ڪوريجن“ جي قبيلي سان ملي ٿو. سندن پهرين پري پيڙهي هن طرح آهي.
(١) قاضي احمد بن (٢) محمد صديق بن (٣) عبدالسلام بن (٤) حاجي بن (٥) محمد صالح بن (٦) صابر بن (٧) حاجي بن (٨) احمد بن (٩) محمد بن (١٠) سلطان بن (١١) علاوالدين بن (١٢) حاجي بن (١٣) احمد بن (١٤) شيخ المشائخ حضرت سَنڌو.

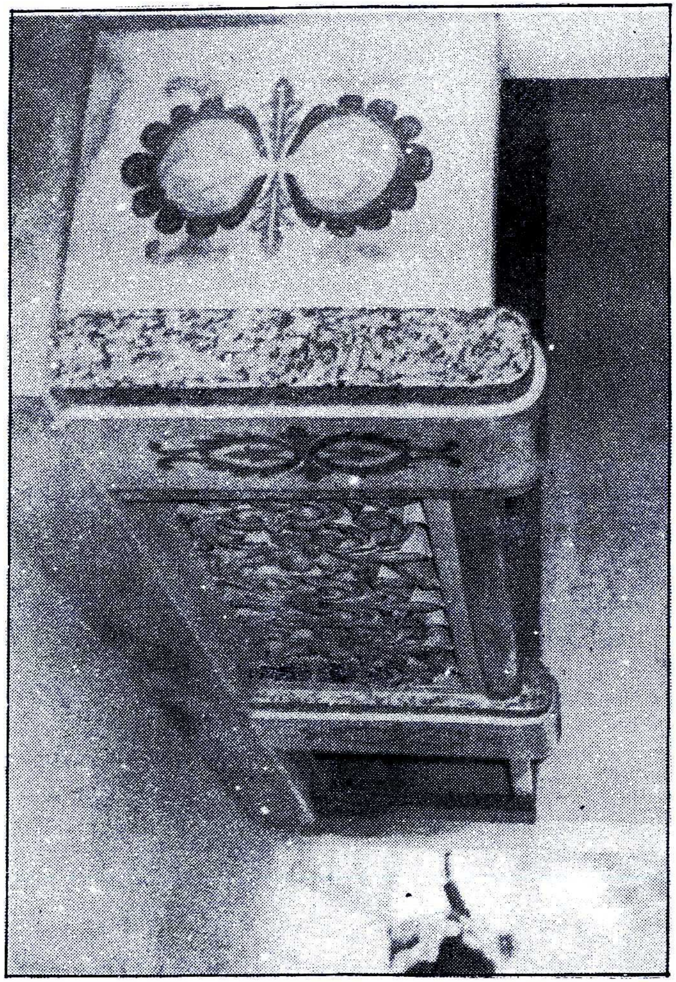

درگاه عاليہ جي احاطي اندر دالان ۾ انهيءَ حصي جو منظر جتي حضرت سلطان الاولياء قدس سره ۽ شاه عبداللطيف ڀٽائي رح درويشن سان ملاقاتون ٿيون هيون.

www.maktabah.org

پنهنجن تحريرن ۾ قاضي صاحب پاڻ پنهنجو نالو "احمد بن محمد صديق السندي" ڪري لکيو آهي. (٣)

هن خاندان جي سڪونت آڳاٽي وقت کان وٺي "ٺٽي" جي شهر ۾ هئي، جتي "شيخ المشائخ حضرت سندو، مدفون آهي، جو غالباً ڏهين صدي هجريءَ جي ڀلارن بزرگن مان هو. سندس اولاد مان ڪي بزرگ علمي مشغلي سان سيوهڻ ۾ پڻ رهيا ۽ اتي ئي رڪيل آهن، جيئن ته ٻارهين نمبر بزرگ حاجي بن احمد توڙي قاضي احمد جن جي والد محمد صديق جون مزارون سيوهڻ ۾ آهن.

قاضي احمد موصوف سن ١١١٧ هجري (١٧٠٥ع) ۾ (٤) ٺٽيءَ ۾ ڄائو. اهو ميان يار محمد ڪلهوڙي جي حڪومت وارو دور هو. ابتدائي تعليم پنهنجي والد کان ورتائين، جو غالباً اُن وقت سيوهڻ ۾ مدرس هو. ثانوي ۽ اعليٰ تعليم اُن دور جي مشهور عالم مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ کان ورتائين (٥) ۽ فارغ التحصيل ٿي پنهنجن وڏن بزرگن جي نقش قدم تي تعليم ۽ تدريس جو مشغلو اختيار ڪيائين.

اهو معلوم نه آهي ته قاضي صاحب ڪڏهن سيوهڻ ۽ ٺٽيءَ وارو پاسو ڇڏي اڄ موجوده موري ۽ سڪرنڊ تعلقن واري ايراضيءَ کي وسايو. ٿي سگهي ٿو ته حڪومت طرفان ڪيس لاڪاٽ پرڳڻي (٦) جي قضا ملي ۽ انهيءَ نئين عهدي ڪيس هن پرڳڻي جي مرڪزي ايراضيءَ ڏانهن آندو. بهرحال، قاضي صاحب پاڻ ئي هن طرف لڏي آيو ۽ اچي "ديهه دم" ۾ سڪونت اختيار ڪيائين. "ديهه دم" هن وقت موري تعلقي جي حد ۾ آهي. جتي قاضي صاحب جن اچي ويٺا، اُن ماڳ، واري مسجد موجود آهي، ۽ اڄ تائين سندن نالي سان "ميان صاحبن جن جي مسجد" سڏجي ٿي. (٧) قاضي صاحب جن زندگيءَ جو ڪافي عرصو 'ديهه دم' ۾ رهيا ۽ انهيءَ ڪري "دمائي" سڏجڻ لڳا. زندگيءَ جي پوئين دور ۾ 'ديهه دم' مان لڏي اچي موجوده شهر 'قاضي احمد' (جتي سندن مزار آهي) واري ماڳ، تي مقيم ٿيا. اهو ماڳ 'ميل جي ڊوري' (٨) جي

ڪنڌيءَ سان هڪ آباد علائقو هو، ۽ انهيءَ ڪري ئي قاضي صاحب جن شايد اتي سڪونت اختيار ڪئي. پاڻ پنهنجي تحرير ۾ اُن کي 'موضع ميل' ڪري لکيو اٿن، ۽ اُتي جي آباديءَ بابت پنهنجن همعصرن مان ملان محمد احسن ۽ ملان محمد عارف ڏي پنهنجي هڪ خط ۾ لکيو اٿن ته "اوهان جي ڪجهه زمين محمد يقا شاهه وارن ۽ ڪجهه معارفجن (ڪؤنريجن) آباد ڪئي آهي."

قاضي صاحب جن هن 'موضع ميل' ۾ سن ١٢٢٣ هجري (١٨٠٨ع) ۾ وفات ڪئي. سندن مزار ۽ درگاهه جي مشهوريءَ سبب پوءِ موضع تي نالو ئي "قاضي احمد" پئجي ويو ۽ انهيءَ نالي سان ئي هن وقت هيءُ شهر وڌندڙ ۽ آباد آهي.

علم ۽ معرفت

ميان احمد وڏو عالم ۽ قضا جو صاحب هو، جو هو لواريءَ جي صاحب سجاده خواجه محمد زمان رح جو مريد ٿيو. ميان فيض محمد صاحب ٻڌايو ته: "خواجه محمد زمان صاحب جن جي مشهوري گهڻو اڳ ٿي چڪي هئي ۽ سندن وڏا خليفا ۽ ٻيا نالي وارا مريد اڳ موجود هئا: قاضي صاحب پوءِ لواريءَ ۾ ويو ۽ وڃي حلقهءِ ارادت ۾ داخل ٿيو." خواجه محمد زمان رح جي سوانح بابت جيڪي روايتون محفوظ آهن، تن مان هڪ روايت خود قاضي صاحب جي زباني قلمبند ٿيل آهي. اها روايت انهيءَ وقت جي آهي، جڏهن خواجه صاحب جن جي پهرئين فرزند ۽ پوءِ پهرئين ڌيري وفات ڪئي. (٩) اُن مان گمان نڪري ٿو ته قاضي صاحب وڏن خليفن کان پوءِ مگر ان هوندي به خواجه صاحب جن جي حياتيءَ جي پهرئين دور ۾ سندن مريد ٿيو. ميان فيض محمد صاحب ٻڌايو ته: "قاضي صاحب جن ديهه دم ۾ مقيم هئا، جو حج جو ارادو ڪيائون. اُن وقت حج جي واٽ لواريءَ وٽان هئي، جتان پوءِ ڪيچ ۾ وڃي، 'مڏئي' بندر تان غورابن ۾ چڙهندا هئا. قاضي

www.maktabah.org

صاحب لواريءَ ۾ خواجه صاحب جن جي زيارت ڪرڻ بعد عرض ڪيو ته حج ڪان موٽندي مريد ٿيڻ جو ارادو اٿم. بزرگن فرمايو ته حج به نيڪ، مريديءَ جو ارادو به نيڪ، پر اهڙو ته ٿي وڃجي جو اڳيان به ته سڄاڻن! اهو ٻڌي قاضي صاحب ترسي پيو، جو فريضهء حج اڳ پڻ ادا ڪري چڪو هو. ٽن ڏينهن بعد خواجه صاحب جن کين اجازت ڏني ۽ قاضي صاحب حج تي روانو ٿيو."

حضرت خواجه محمد زمان رح جي چئن وڏن خليفن جا نالا معلوم ۽ مشهور آهن: يعني شيخ عبدالرحيم گرهوڙي، شيخ ابوطالب اگهمي، شيخ حاجي محمد صالح ۽ حافظ هدايت الله، جيڪو خواجه صاحب جن جو خاص خادم هو. انهن وڏن خليفن کان سواءِ پيا به ڪيترائي اهل دل سندن عقيدتمندن ۾ شامل هئا، جيئن ته شيخ حافظ حاجي طاهر، شيخ قاضي احمد، درويش عيسيٰ دشتي، سيد محمد، سيد پير محمد، بنگو فقير، حافظ ايوب، علي محمد مجذوب، شيخ شعيب ڪشتي، شيخ الياس، شيخ سڌاتوره، حاجي شهمير بلوچ، ۽ سندس ڀاءُ ابوالحسن غازي وغيرهم. انهن سالڪن ۽ درويشن مان گرهوڙي صاحب کان سواءِ ٻين جا حالات بلڪل مختصر طور مان معلوم آهن. مثلاً شيخ ابوطالب اصل اگهم ڪوٽ يا اگهاماڻي جو هو، پر وفات سعيدپور ۾ ڪيائين. شيخ حاجي محمد صالح ڏاهري، موجوده تعلقي موري ۾، دولت پور کان ميل ڪن اوڀر طرف 'ڪَڙ' جو ويٺل هو؛ (١٠) خواجه عيسيٰ دشتي، موجوده عمرڪوٽ تعلقي جي مشهور شهر 'چيلهه' لڳ ويٺل هو ۽ سندس اولاد مان فقير عبدالله هن وقت موجود آهي؛ بنگو فقير گوپانگ، ڊيري، ضلعي نوابشاهه لڳ ويٺل هو ۽ اتي ئي سندس مزار آهي. سيد محمد لاهور جو باشندو هو. انهن بزرگن نقشبندي طريقي جي وات وٺي دين جي خدمت ڪئي ۽ ڪيترن ئي انسانن جي اخلاق کي سنواريو ۽ بلند ڪيو. موجوده معلومات جي بناء تي ائين چئي سگهجي ٿو ته انهن مڙني ۾ قاضي احمد صاحب پنهنجن مريدن ۽ معتقدن جي وسيع دائري ذريعي نقشبندي طريقي جي فيض کي سنڌ توڙي سنڌ کان

ٻاهر گهڻو وڌايو.

خواجه محمد زمان رح جي خليفن مان مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي، قاضي احمد صاحب ۽ سيد محمد لاهوري وقت جا عالم هئا، جن ۾ گرهوڙي صاحب کان پوءِ قاضي احمد صاحب علم ۽ فضل ۾ ٻين مڙني کان مٿيرو هو. قاضي صاحب کي خواجه محمد زمان کان خلافت ملي ۽ پوءِ پاڻ پنهنجي حلقي جو پير طريقت ٿيو. (١١) سندس مريدن جو دائرو وسيع هو، پر هيٺيان چار بزرگ سندس وڏا خليفا هئا:

(١) سيد نور محمد شاهه ڪُنڊائي، ڪاهي ڪُنڊا، تعلقي نوشهري فيروز جو.

(٢) مخدوم عبدالوالي دربيلي جو.

(٣) سيد حسين شاهه، رتڙه چتڙه، ضلعي گورداسپور جو، جنهن هندستان ۾ فيض عام ڪيو، ايتريقدر جو سندس ٽي سئو مٿ خليفا ٿيا.

(٤) ميان عبدالڪريم ڪٽي، پينگهاري، تعلقي هالا جو.

انهن چئن وڏن خليفن کان سواءِ سندس ٻيا معتقد پڻ وڏي درجي وارا هئا. انهن ۾ ميان پير محمد ڏيپارجن جو ۽ قاضي صاحب جو پنهنجو فرزند ميان محمد صالح، وڏا اهل دل هئا. ميان پير محمد ڏي قاضي صاحب جن جي لکيل خطن جا نقل موجود آهن، جن ۾ کيس "فضائل و ڪمالات دستگاه، نور بصر، راحت روحي، ميان پير محمد جيو سلمه ربه" جي عبارت سان خطاب ڪيو اٿس، ۽ پڻ خط ۾ ڄاڻايو اٿس ته "ميان پير محمد منهنجي فرزند ميان محمد صالح کان به مون کي وڌيڪ پيارو آهي."

قاضي صاحب سن ١٢٢٣هه (١٨٠٨ع) ۾ وفات ڪئي ۽ 'موضع ميل' واري سڪونتگاهه (موجوده شهر قاضي احمد) تي ئي مدفون ٿيو، جتي سندس مزار موجود آهي. قاضي صاحب جن جي حقيقي آثارن مان سڀ کان اهم سندن اولاد ۽ ٻيا اهل دل افراد آهن، جي اڄ تائين پاڻ کي سندس عقيدت ۽ ارادت سان وابسته

www.maktaban.org

سمجهن ٿا. ٻيا سندن خطن جا نقل ۽ ٻه مهرون آهن، جي سجاده نشين ميان فيض محمد صاحب وٽ محفوظ آهن. هڪ مهر آڏيي جيتري گول آهي، جنهن جي اندر سندن سجع "احمدالله علي نعمائه" جي وچ ۾ سن "١٢٠٢" (هجري) لکيل آهي، ۽ ٻي ننڍڙي چورس مهر آهي، جنهن جي اندر فقط سندن نالو "احمد" ۽ آن جي هيٺان سال "١٢٠٧" لکيل آهي.

سندن اولاد

قاضي صاحب جو فرزند ميان محمد صالح علم ۽ معرفت جو صاحب هو ۽ پنهنجي والد جي وفات بعد طريقت جو سجاده نشين ٿيو. سندس لکيل ڪن (فارسي) خطن جا نقل موجود آهن، جن مان سندس تحمل ۽ تدبر جو اندازو ٿئي ٿو. پنهنجي والد جي مريد ميان حسين شاه (رتڙه چتڙه، ضلعي گورداسپور واري) کي خط ۾ سمجهائي ڏيندي لکي ٿو:

کار من نيست کسي را بجدال،
ره نمايم بخداي متعال،
هر که پي در پـي من بشتابد،
آنچه مـن يافته ام هـم يابد.

ڏيپارجن جي ميان پير محمد ڏي هڪ خط ۾ پنهنجي والد بزرگوار بابت لکي ٿو:

احمد شهِ عالم همم، صاحب عنايات و کرم،
وصفش نگنجد در قلم، احمد محمد ذالعطا.

ميان محمد صالح کان پوءِ سندس اولاد مان طريقت جي سجاده نشينن جو سلسلو هن طرح هليو: کانئس پوءِ اول سندس وڏو فرزند ميان عبدالواحد ۽ پوءِ ننڍو فرزند ميان نورالله سجاده نشين ٿيو. ميان نورالله کان پوءِ سندس فرزند ميان محمد شفيع ۽ کانئس پوءِ سندس فرزند ميان محمد صادق (وڏو) ۽ ميان پير محمد سجاده نشين ٿيا،

انهن بزرگن جو اولاد موجود آهي. راقم جي ملاقات ميان فيض محمد صاحب سان ٿي، جو پنهنجي والد ميان پير محمد کان پوءِ سندس سجاده نشين ٿيو.

حـوالا

(١) مثلاً، ڏسو "اولياي نقشبند المعروف به سيرت پاڪ شير رباني"، مولف محمد امين شرقپوري، مطبوع پيڪو لميٽيڊ، لاهور.

(٢) قاضي صاحب جن جي درگاهه جي موجوده سجاده نشين ميان فيض محمد صاحب سان ٥- جون ١٩٧١ع تي ملاقات ۽ تبادلهِ خيال جو موقعو مليو، ۽ سندس صحبت ۽ قلمي ڪتاب "بزرگان دمائي" جي مطالعي مان قاضي صاحب جن جي سوانح بابت آنهن ڳالهين ۽ اهڃاڻن جي تصديق ٿي.

(٣) پنهنجي هڪ خط ۾ لکن ٿا: "اما بعد مي گويد بنده جان پراگنده مفتقرالي رحمة ربه الغفار احمد بن محمد صديق السندي."

(٤) "اولياي نقشبند" جي مصنف ائين لکيو آهي.

(٥) ميان فيض محمد صاحب چيو ته اها اسان جي خانداني ۽ پڪي روايت آهي. ڪتاب "بزرگان دمائي" ۾ مخدوم موصوف جو هڪ خط نقل ٿيل آهي، جنهن جو عنوان ادب ۽ احترام سان هن طرح ڏنل آهي- "نقل مڪتوب حضرت مخدوم المخاديم، سيد البلدان والاقاليم، عالم رباني، عارف سبحاني، حضرت مخدوم صاحب سيوستاني."

(٦) لاڪاٽ وارو پرڳڻو موجوده سڪرنڊ ۽ موري تعلقن جي ڀاڱن تي شامل هو.

(٧) مسجد وارو اهو ماڳ موجوده شهر قاضي احمد کان اٺ ميل اوير (۽ صادق ڀنڀيءَ جي ڳوٺ کان اڌ ميل اتر اوير) طرف آهي.

www.maktabah.org

(٨) انھيءَ 'ميل واري ڍوريءَ' جو پيٽ اڄا تائين قاضي احمد شهر جي اڀرندين پاسي کان ظاهر بيٺو آهي،

(٩) ڪتاب "لواريءَ جا لال"، ص ١١٥

(١٠) ڪتاب "لواريءَ جا لال" ۾ "شيخ حاجي محمد صالح ڳهرائي" لکيل آهي. ٿي سگهي ٿو ته 'کڙائي' کي 'ڳهرائي' ڪري لکيو ويو هجي.

(١١) خود سندس مرشدن (لواريءَ جي بزرگن) بابت محفوظ روايات ۾ قاضي صاحب کي (طريقي جي 'شيخ' واري درجي جي لحاظ سان) "شيخ احمد قاضي" سڏيو ويو آهي (لواريءَ جا لال، ص ١١٥). ٻي روايت ۾ ڪيس "خواجه" جي لقب سان "خواجه قاضي احمد" ڪري لکيو ويو آهي. (ايضاً ص ١٣٩).

(بشڪريه ماهنامه "الرحيم"، حيدرآباد، جولاءِ ١٩٧١ع، ص ٢٣).

❋

"معراج جي ذات، سواءِ انسانيت جي، ٻيو ڪو آخري پردو ڪونه رهيو."

— سلطان الاولياء

حضرت حاجي محمد صالح

قدس سره

حضرت خواجه بزرگ قدس سره جن جي اصحابن مان هڪ جهڙو صاحب ڪرامت ڪو ورلي ليندو. جرات وارو، دانائو ۽ وڙائتو ماڻهو هو.

هڪ عزيز نقل ڪيو آهي ته "هي درويش ڪجهه رفيقن سان گڏ لواري شريف پئي آيو ته واٽ تي هڪ شهر جي ٻاهران ڪجهه چوڪرن راند پئي ڪئي. انهن ٻارن ۾ مير غلام علي ٽالپور به موجود هو، جو پوءِ سنڌ جو حاڪم ٿيو. ٻارن مان مير غلام علي ڏي نهاري چيائين ته هن ٻار جي قسمت قوي ڏسڻ ۾ ٿي اچي، شايد ملڪ جو والي ٿئي. پر هن جي اعمال نامي ۾ ڪا به شيءِ نظر ڪانه ٿي اچي."

سندس وڏو پٽ شيخ سيف الدين رح چوندو هو ته "منهنجي والد صاحب رح ڪڏهن به لواري شريف ڏي پير ڊگها نه ڪيا. چا سفر ۾ ته چا گهر ۾. هڪ ڏينهن مون کين عرض ڪيو ته: "هن وقت ته ائين ڪرڻ سولو آهي، پر مرڻ بعد ڇا ڪندؤ؟" چيائين ته "انهيءَ وقت به ڪا تڪليف ڪانه ٿيندي. خدا تعاليٰ مون کي پناه ۾ رکندو. آءٌ انهن ماڻهن مان ڪونه آهيان. جڏهن موت ايندو، تڏهن زماني وارا ڏسندا ۽ تعجب ڪندا." بيشڪ جڏهن شيخ رح وفات ڪئي، تڏهن ماڻهن ڏٺو ته پاڻ مراقبي ۾ هئا.

سندن گهر ۾ کائڻ پيئڻ لاءِ ڪا شيءِ موجود ڪانهي. درياهه تي مڇين جي شڪار لاءِ به ويو هو، پر اڃا تائين اتان ڪو به شڪار هٿ نه آيو اٿس. ملائڪ دنيا ڪي سينگاري سندس آڏو پيش ٿا ڪن ته هو انڪار ۾ مٿو ٿو ڌوڻي. جي ان دنيا کي ساڄي پاسي کان ٿا آڻين ته هو کابي ٿو نهاري. وري جي کابي پاسي کان ٿا آڻين ته هو ساڄي پاسي ڪنڌ ٿو ڦيرائي."

شيخ صاحب جي مزار مقدس سعيد پور ضلعي حيدرآباد ۾ مرجع خلائق آهي.

*

"مراقبي جو نمونو ٻليءَ کان سکڻ گهرجي، جيئن ڪئي جي ٻر تي جوءِ ماري وهندي آهي."

—— سلطان الاوليا

حضرت خواجه ابو طالب اگهمي

قدس سره

حضرت خواجه ابوطالب اگهمي، حضرت خواجه بزرگ قدس سره جن جي ڇهن وڏن خليفن مان هڪ هئا. کين ارشاد جي اجازت پڻ مليل هئي، پر ورلي ڪنهن کي ارشاد ڏنائون. ڇو ته صرف ٻن شخصن کي تلقين ڏنائون. انهن مان هڪ مير محمد مدني رح هو، جنهن جي بزرگي ۽ علميت جي شهرت ملڪن ۾ مشهور هئي.

شيخ ابو طالب رح پنهنجي شهرت کي بلڪل ناپسند ڪندو هو. مال چاري، پشم ڪتي، گذر سفر ڪندو هو.

ڳالهه ڪندا آهن ته حضرت خواجه بزرگ رح قدس سره جن جي وصال وقت حافظ هدايت الله موجود ڪونه هو، پر ڪلاڪ کن کان پوءِ اچي حاضر ٿيو. اچڻ سان شيخ ابوطالب رح کي چيائين ته "توکي مٿن کي جيئري ڪرڻ جي قوت مليل آهي. همت ڪر ته پاڻ خير جو وري زنده ٿين." ان تي خواجه ابوطالب رح چيو ته "حق سبحانه جي اهائي مرضي آهي، نه ته خدا تعاليٰ جي فضل و ڪرم ۽ مرشد جي برڪت مان ايتري ته طاقت اٿم، جو جيڪڏهن هڪڙو توجهه ڪريان ته حضرت آدم عليه السلام کان وٺي هن مهل تائين سڀ فوت ٿيل ماڻهو زنده ٿي پون ۽ پنهنجا مٿا ڪنئين وانگر زمين مان ٻاهر ڪري ويهن."

هڪڙو عزيز ڳالهه ٿو ڪري ته "هڪڙي ڏينهن حاجي محمد صالح ڪڙائي رح وٽ ويٺو هوس ته اوچتو پاڻ ڪاڻ لڳا. ان جو سبب پڇيم. مون ڏي نهاري فرمايائين ته هن وقت شيخ ابو طالب اگهمي رح جو حال پئي ڏٺم، جنهن ڪري کل آئي.

شيخ صاحب حاجي فقيرالله علوي شڪارپوريءَ (١) وٽ پهتو، پر اتي به ڪيس آرام نہ آيو.

پنهنجي سفر جو هڪ واقعو ٻڌائيندي چوندو هو تہ "جيسلمير ۾ هڪ شخص ڏٺم، جنهن کي هندن جو لباس پيل هو ۽ واڻڪو ڪم پئي ڪيائين. مون کي ازخود سڃاڻي، سڏ ڪري پاڻ وٽ ويهاريائين. شام جو مون کي پنهنجيءَ جڳهہ تي وٺي آيو. هندن وارو لباس بدلائي مسلمانن وارا ڪپڙا پاتائين. پوءِ اسان ٻنهي گڏجي نماز ادا ڪئي. آءٌ عشا جي نماز کان پوءِ سڌهي پيس، مگر سڄاڳ هوس. ڏٺم تہ ان شخص عشا کان پوءِ مراقبو ڪيو ۽ ان مراقبي ۾ صبح جي نماز تائين ويٺو رهيو. فجر جو آءٌ بہ اٿيس. اسان گڏجي فجر جي نماز پڙهي. هن وري اهي ڪپڙا بدلائي، اڳيون هندن وارو لباس پاتو. ڏينهن جو مون کانئس اجازت ورتي. مون کي خدا حافظ چئي، چيائين تہ تنهنجي دل ۾ ٻہ ڳالهيون آهن: هڪ تہ تنهنجي دل ۾ اها ڳالهہ آهي تہ مون کي آرام ۽ قلبي سڪون ڪٿي ملندو؟ ٻي ڳالهہ تہ تنهنجو خيال آهي تہ آءٌ

(١) شاهہ فقيرالله علوي- سندس والد جو نالو عبدالرحمان هو. سندس ولادت يارهين صديءَ جي بلڪل اوائل ۾ افغانستان جي جلال آباد علائقي ۾ "روتاس" نالي ڳوٺ ۾ ٿي. ظاهري علم جي تڪميل افغانستان ۽ هندستان جي مختلف علائقن ۾ ڪيائين. سلسلہ عاليہ نقشبندي ۾ سندس بيعت شيخ آدم بنوري رح جي مريد شيخ محمد سعيد رح جي خليفي شيخ محمد مسعود رح جي هٿ تي ٿيل هئي ۽ مختلف ملڪن جي سياحت کان پوءِ پاڻ ١١٥٠هہ ۾ شڪارپور ۾ اچي رهڻ لڳو، جتي ٣- صفر ١١٩٥ هہ ۾ وفات ڪيائين. عربي، فارسي ۽ پشتوءَ ۾ شعر چوندو هو. تصوف ۾ "مڪتوبات علوي" سندس خاص تصنيف آهي. ان کان سواءِ ٻيا بہ سندس ١٧ ڪتاب لکيل آهن.

حضرت شيخ سڏاتوره

قدس سره

شيخ سڏاتوره رحمت‌الله عليه، حضرت خواجہ بزرگ قدس سره جن جي خاص مصاحبن مان هو. تيرهن سالن جي عمر ۾ حضرت جن وٽ فيض جي طلب لاءِ آيو هو. شيخ عيسيٰ دشتي رح چوندو هو تہ سڏاتوره رح بادشاهہ آهي. هن جا گناهہ بہ الله تعاليٰ وٽ ثواب آهن. حضرت خواجہ بزرگ قدس سره جن جي وصال کان پوءِ حضرت شيخ رح ڏاڍو پريشان رهڻ لڳو؛ ۽ انهيءَ پريشانيءَ جي عالم ۾ بي‌خبر ٿي سفر تي نڪتو. سفر ۾ حضرت خواجہ صفي‌الله رح (١) کي ڏٺائون، جنهن کيس سڃاتو ۽ سڏي چيائين تہ "جيڪڏهن مون سان ٿورڙي صحبت ڪرين تہ توکي طالبن جي ارشاد ڏيڻ جو اجازت نامون ڏيان." مگر شيخ رح جي دل پسند نہ ڪيو ۽ سفر جاري رکيائين. انهيءَ سفر دوران

(١) خواجہ صفي‌الله رح ڪابل افغانستان جو رهاڪو هو. کيس خواجہ صفي‌الله ڪابلي پڻ چوندا هئا. مولوي هاشم جو پوٽو ابراهيم نثوي سندس خليفو هو.

www.maktabah.org

هڪ فقير آهيان، تنهنڪري مون کي شاديءَ لاءِ سڱ ڪير ڏيندو؟ ٻيون ته تنهنجي دل ۾ اهو خطرو آهي ته آءٌ (هندن جي لباس وارو شخص) جڏهن مرندس تڏهن مون کي لباس جي نسبت جي ڪري باهه ۾ ساڙيندا. انهن ٻنهي ڳالهين جا جواب هي آهن ته لواري شريف ڪان سواءِ توکي ڪٿي به آرام ڪونه ملندو. تنهنجن مائٽن مان فلاڻيءَ، فلاڻي جي ڌيءَ سان تنهنجي شادي ٿيندي ۽ ان مان توکي پٽ ڄمندو، جو پڻ تو جهڙو صاحب ڪمال هوندو. جيڪڏهن مٿيون ٻئي ڳالهيون حقيقت ثابت ٿين ته يقين ڄاڻ ته آءٌ مرڻ کان پوءِ باهه ۾ ڪونه سڙندس، ملائڪ ايندا، جيڪي اچي منهنجو جنازو دفن ڪندا ۽ هڪ ڪافر جو جنازو مسلمانن جي لباس ۾ منهنجي عيوض اچي ساڙيندا. پوءِ جڏهن آن جون پهريون ٻه ڳالهيون پوريون ٿيون تڏهن يقين آهي ته ٽئين ڳالهه به سچي ثابت ٿي هوندي.

ان سفر ۾ شيخ سڌاتوره رح هڪ صوفي قلندر کي ڏٺو، جنهن بابت چيائين ته اسان پاڻ ۾ ڳالهايو ته ڪونه، مگر ڏٺم ته فنا جو صاحب هو.

سفر تان موٽڻ بعد شيخ سڌاتوره، شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح وٽ اچي ترسيو. سندس اچڻ تي شيخ گرهوڙي رح سندس گهڻي خاطرداري ڪئي ۽ چيائين ته ”اڄ رات حضرت رسول مقبول صلي الله عليه وسلم جن شيخ سڌاتوره رح جي سفارش ڪئي اٿن.“

شيخ سڌاتوره رح فرمائيندو هو ته ”جهڙيءَ طرح ماڻهو مسلمان ۽ ڪافر آهن، اهڙيءَ طرح زمين به مسلمان ۽ ڪافر آهي. مون کي خوف هوندو هو ته متان مرڻ بعد ڪنهن ڪافر زمين ۾ دفن ٿيان! ڪجهه ڏينهن انهيءَ پريشانيءَ ۾ هوس. هڪ دفعي حضور پاڪ صلي الله عليه وسلم جن مون کي مسلمان زمين ڏيکاري، ۽ اها جاءِ پڻ ڏيکاريائون، جتي مون کي دفن ٿيڻو هو.“

آخر عمر ۾ شيخ رح تي اهڙي واردات نازل ٿيندي هئي جو اکيون ڳاڙهيون ٿي وينديون هيس ۽ وڏا وڏا آواز ڪڍڻ لڳندو هو. پاڻ چوندا هئا ته ”شيخ گرهوڙي رح مون کي چيو هو ته منهنجو حال وري توتي ايندو. هن وقت اهو حال وارد آهي. مگر شيخ جوان هو ۽ آءٌ پيرسن آهيان، جنهن ڪري اهو بار ڪٿي ٿو سگهان. پر آخر ۾ پنهنجي مرشد ڪريم جي همت ۽ برڪت سان انهيءَ حال مان نڪري آيو آهيان.“

سندن وفات ١٢٤٦ هه مطابق ١٨٣٠ع ۾ ٿي. سندن مقبرو انهيءَ زمين (ٽنڊي جان محمد ضلع ٿرپارڪر کان ٣ ميل اترطرف) تي آهي، جيڪا کين ڏيکاري ويئي هئي. پاڻ چوندا هئا ته ”جنهن به شخص کي منهنجي پاڙي ۾ دفن ڪيو ويو، تنهن کي آءٌ جناب سرور عالم صلي الله عليه وسلم جن وٽ پهچائي ايندس ۽ پوءِ شفاعت ڪرڻ سندن ڪم آهي.“

* * *

”ڪامل نڪي مري ٿو ۽ نڪي فنا ٿئي ٿو. [يعني سندس قلب، جاڪاڻ ته سندس ظاهر ۾ين وانگر ئي آهي.]

— سلطان الاولياء

"سنڌ جي تصوف هتي جي هندن کي به بدلائي ڇڏيو. لطيف ۽ سچل، شاه شهيد ۽ سلطان الاولياء جي هندو مريدن ۾ اهڙا به مريد هئا، جي نماز ۽ روزي جا پابند، ذڪر ۽ فڪر جا پابند، تلاوت قرآن ڪريم ۽ دلائل الخيرات جا پابند هئا، جن کي وفات کان پوءِ قبرن ۾ پوريو ويو. ان انفراديت متعلق نامور جرمن مستشرق ڊاڪٽر اينمري شمل پڻ تعجب جو اظهار ڪيو ته ساري اسلامي دنيا ۾ اهو فقط "سنڌ" ۾ ئي دستور نظر آيو ته غير مسلم مريد، سنڌ جي بزرگن ۽ مرشدن جي پيرانديءَ ۾ پوريل آهن. ايران ۽ ٻين ملڪن ۾ ائين نه آهي."

غ - م - گ

حضرت سلطان الاولياء

جن جي

٢٠٦ ساله عرس مبارڪ

جي

تقريب سعيد جي ڪارگذاري

www.maktabah.org

"ناشاد" (اکين ڏٺو احوال)

مڙيا مٺي مڇ

سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جن جي ٢٠٦ سالا عرس مبارڪ جي تقريب سعيد ۽ پهرين سنڌي ادبي ڪانفرنس جي ڪارگذاري

سنڌ جي عظيم شاعر، عارف ۽ روحاني بزرگ سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جن جي ٢٠٦ سالي عرس مبارڪ جي تقريب، دستور موجب، هن ڀيري ٻڌ ٤- ذوالقعد ١٣٩٤ هه مطابق ١٩- نومبر ١٩٧٤ع تي، لواري شريف ۾ نهايت عقيدت ۽ احترام سان منعقد ٿي. هن پروقار ۽ روح پرور تقريب جي هن دفعي اها خصوصيت رهي، جو پهريون دفعو، وڏي پيماني تي، "سنڌي ادبي ڪانفرنس" جو اهتمام ڪيو ويو هو، جنهن ۾ سنڌ جي برک ۽ نامور عالمن ۽ اديبن، شاعرن ۽ دانشورن شرڪت ڪري، سنڌ ڌرتيءَ جي هن باڪمال شاعر ۽ عارف کي تقريرن ۽ شعرن وسيلي عقيدت جو خراج پيش ڪيو. در اصل سنڌي ادبي ڪانفرنس جي منعقد ڪرڻ جو محرڪ سنڌ جو نامور عالم ۽ فاضل جناب مولانا غلام محمد گرامي صاحب، ايڊيٽر "مهراڻ" رسالو، سنڌي ادبي بورڊ حيدرآباد هو، جنهن صاحب حضرت سلطان الاولياء جن جي عظيم علمي ۽ روحاني قدر و منزلت جي اپٽار ڪرڻ لاءِ منتظمين کي آماده ڪيو ۽ آن سان گڏ پاڻ پنهنجن دوست اديبن ۽ شاعرن سان لواري شريف ۾ اچي هڪ ادبي روايت جو بنياد وڌو. جيئن ته جناب گرامي صاحب طرفان اها نيڪ صلاح ڏني ويئي، درگاه عاليه لواري شريف جو خادم خاص محترم آخوند محمد صالح صاحب،

www.maktabah.org

ڪانفرنس جي انتظامي ڪمن کي سهڻي انداز سان منهن ڏيڻ ۾ جنبي ويو. اوقاف کاتي جي صوبائي وزير جناب عبدالله بلوچ صاحب پڻ عرس شريف جي تقريبات جي افتتاح لاءِ اچڻ، جي رضامندي ظاهر ڪئي ۽ مقرره وقت تي، پنهنجي کاتي جي اعليٰ عملدارن سان گڏ منزل‌انداز ٿيو.

حيدرآباد مان جناب مولانا گرامي صاحب سان گڏ سنڌ جي نامور شاعرن ۽ اديبن—محترم سيد نجف علي شاه ڪمتر نقوي، سيد منظور نقوي، شمشيرالحيدري، نياز همايوني، ۽ تاجل بيوس، تي مشتمل قافلو روانو ٿيو. مسٽر مظهر علي جتوئي، نواب مظفر خان لغاري، مولا بخش چانڊيو ۽ سندس شاگرد ساٿي ۽ ٻيا دوست پڻ همسفر هئا.

صبح ١٠ بجي لواري شريف ۾ پهچڻ تي، عرس شريف جا انتظام مڪمل ٿي چڪا هئا. افتتاحي تقريب لاءِ هڪ وڏو پنڊال قائم ڪيو ويو هو، جتي هزارها ماڻهن جي نشستن جو انتظام هو. هزارن جي تعداد ۾ درگاهِ عاليه جا مريد ۽ معتقد زيارت سان مشرف ٿي رهيا هئا ۽ چوطرف نهايت ئي وقار ۽ سنجيدگي، عقيدت ۽ احترام جو منظر ڏسڻ ۾ پئي آيو. پروگرام موجب افتتاحي تقريب جو وقت جيئن قريب آيو، سنڌ جو وزير اوقاف جناب عبدالله بلوچ لواري شريف پهتو. وزير موصوف کي آدرڀاءُ ڏيڻ لاءِ پنڊال کان رستي تائين رنگبرنگي بئنرن، پيپلس پارٽيءَ جي جهنڊين ۽ دلي دروازن سان رستو سجايو ويو هو.

افتتاحي تقريب

وزير موصوف کي جلوس جي شڪل ۾ پنڊال ۾ آندو ويو، جتي معزز شهرين ۽ مريدن گلن جي هارن سان سندس ڀليڪار ڪئي. محترم ميان فيض محمد صاحب (حضرت سلطان‌الاولياءَ جن جي خليفي قاضي احمد دم شريف جو سجاده نشين) ۽ جماعت

لواري شريف جو موجوده صدر)، محترم مير خدا بخش خان ٽالپر، آخوند محمد صالح، حسين دادا، محترم ڏٺي بخش سومرو چيف ائڊمنسٽريٽر اوقاف سنڌ ۽ ٻين مکيه ۽ اهم شخصيتن سان گڏ وزير صاحب اسٽيج تي تشريف فرما ٿيو. پنڊال ۾ هزارن جي تعداد ۾ مريد ۽ متعلقين موجود هئا، جيڪي ڪراچيءَ سميت سنڌ جي مختلف حصن مان اچي سهڙيا هئا.

افتتاحي تقريب جي ڪاروائيءَ جي آغاز کان اڳ حضرت سلطان‌الاولياءَ جا روح پرور سنڌي بيت ۽ آن جا منظوم اردو ترجما مائيڪ تان پيش ڪيا پئي ويا، جن سان هن پروقار تقريب ۾ نهايت شگفته ۽ دلگداز ڪيفيت پئي پيدا ٿي. مسٽر نقاش، ڪاروائيءَ جي آغاز جو اعلان ڪيو. ڪلام پاڪ جي تلاوت سان تقريب شروع ٿي.

آن کان پوءِ جماعت طرفان، استقباليه ڪميٽيءَ جي ڪنوينر محترم آخوند محمد صالح، مهمان خصوصيءَ جي خدمت ۾ سپاسنامو پيش ڪندي چيو:

”حضرات! هي درگاه فلڪ پائگاه برصغير ۾ حضرات لواري شريف جي فيوضات باطنيه جو مرڪز ۽ طريقه عاليه نقشبنديه مجدديه جو منبع رهندي آئي آهي. لواري شريف جي هن سلسله عاليه جو پهريون بزرگ ۽ سرچشمه اول سلطان‌الاولياءَ حضرت خواجه محمدالزمان قدس سره آهي. سندن باطني ڪمالات ۽ روحاني فيوضات جي ڪثرت ۽ منفعت جي سلسلي ۾ سنڌ جون مستند ۽ معتبر تاريخون شاهد آهن. تحفه‌الڪرام ۾ سندن ذڪر مبارڪ ڏاڍي عقيدت سان ڪيو ويو آهي ....“

آخوند صاحب، حضرت جن جي سيرت مبارڪ تي روشني وجهندي ٻڌايو:

”حضرات! حضرت سلطان‌الاولياءَ جن جي خصوصي ڪمالات ۾ اتباعِ شريعت، زهد، تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ کي سڀني

www.maktabah.org

محققن ۽ مورخن بيان ڪيو آهي. پاڻ علوم شرعيه ۽ معارف طريقه عاليه جا جامع هئا. سندن عظمت ۽ شهرت سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر ڏورانهن ڏيهن تائين پهتي. سندن مريدن ۽ معتقدن جو سلسلو سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر ڪڇ، ڀڄ، گجرات، مارواڙ، ڪاٺياواڙ، جيسلمير، جوڌپور، پنجاب، بلوچستان، عرب ۽ آفريڪا تائين وسيع هو. هزارها خوشنصيب ۽ صاحب دل عالمن ۽ صالحن سندن صحبت عاليه مان استفادو ڪيو، جن جا نالا تاريخن ۾ موجود آهن. سندن بزرگانه عظمت ۽ فيوضات جي پالوت ايترو ته وڌيڪ شهرت حاصل ڪئي جو سنڌ جي عظيم سدا حيات صوفي شاعر حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمه لواري شريف ۾ اچي سائن ملاقات ڪئي.....“

آخوند صاحب جي سپاسنامي کان پوءِ، درگاه عاليه جي خانداني مريد ۽ ٿرپارڪر جي نامور شخصيت الحاج مير خدا بخش خان ٽالپر (سابق ايم - پي - اي) مختصر تقرير ڪندي فرمايو:

”.... هيءَ درگاهه صدين کان وٺي رشد و هدايت جو سرچشمو رهندي آئي آهي ۽ هن درگاهه جو فيض سنڌ هند بلڪ عرب ۽ عجم تائين پهتل آهي. هزارها بلڪ لکها بندگان خدا هتان شريعت ۽ طريقت جو علم حاصل ڪري چڪا آهن. اوهان صاحبن کي هت صاف نظر ايندو ته هت ڪنهن به غير شرعي عمل جو وجود نه آهي. نماز، دعا ۽ تلاوت کان سواءِ ٻي ڪا به غير شرعي خرافات هت نظر نه ايندي، وغيره....“

ان کان پوءِ مهمان خصوصي، محترم عبدالله بلوچ، وزير اوقاف حڪومت سنڌ وراڻيءَ جي تقرير ڪندي فرمايو:

”دوستو! مون کي ڏاڍي خوشي ٿي آهي جو اڄ اوهان دوستن ۽ ساٿين سان اچ هتي ملڻ ۽ هتان جي حالتن جو جائزو ورتم. ان طرح پيون به ڪيتريون ٿي

حقيقتون پڌريون اتم، مون کي انهن سڀني ڳالهين متعلق گهڻي خوشي حاصل ٿي آهي.

”.... اوهان کي معلوم آهي ته اسان جي ملڪ ۾ قاديانيت جو مسئلو نهايت پراڻو ۽ پيچيدو مسئلو هو، جنهن کي نهايت دانشمنديءَ سان حل ڪيو ويو آهي. عوام جي چونڊيل حڪومت ان مسئلي کي منصفانه نموني سان هميشه لاءِ رفع دفع ڪري ڇڏيو آهي. اها اسلام، پاڪستان ۽ عوام جي خدمت هئي، جا موجوده عوامي حڪومت سرانجام ڏني آهي. عوام دشمن ۽ رجعت پسند مخالف جماعتون اگر سمجهن ٿيون ته اهڙي نموني سان، آهستي آهستي، ٻين فرقن کي پڻ اقليت ۾ آڻڻ جي ناپاڪ سازشن ۾ ڪاميابي حاصل ٿينديي ته اها انهن جي عظيم غلطي آهي، اجائي خوشفهمي آهي، ڀُل آهي ۽ اجائي پروپئگنڊا آهي موجوده عوامي حڪومت ڪنهن به اهڙي فتني يا سازش کي هرگز ڪامياب ٿيڻ نه ڏيندي ۽ انهن جي حربن ۽ ناپاڪ ارادن کي مڪمل طور ڪچلڻ لاءِ هروقت خبردار آهي. آءٌ اوهان کي يقين ڏيارڻ چاهيان ٿو ته قائد عوام جي قيادت ۾، موجوده عوامي حڪومت دوران، ملڪ ۽ قوم خلاف اهڙي هر حرڪت کي دٻايو ويندو ۽ ان جو خاتمو آندو ويندو....“

وزير موصوف جي حقيقت پسندانه تقرير سامعين کي گهڻو متاثر ڪيو.

آخر ۾، آخوند محمد صالح صاحب، شڪريه ادائي طور مختصر تقرير ڪئي ۽ افتتاحي تقريب پوري ٿي، جنهن کي ڪراچي ٽيليويزن ۽ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد طرفان آيل ٽيمن ڪور ڪيو.

منجهند جي مانيءَ تي وزير موصوف کان علاوه ممورا مهمان اديب، شاعر، صحافي، مريد، متعلقين ۽ عام ماڻهو شامل هئا.

www.maktabah.org

آن کان پوءِ وزير موصوف، حضرت سلطان الاولياء قدس سره جن جي زيارت لاءِ درگاه عاليه تي پهتو. جماعت نواري شريف جو صدر ميان فيض محمد صاحب، استقباليه ڪميٽيءَ جو ڪنوينر آخوند محمد صالح، حسين دادا، مير خدا بخش خان ٽالپر، مسٽر ڏتي بخش سومرو، نقاش ۽ ٻيا ڪافي ماڻهو ساڻس گڏ هئا. زيارت کان پوءِ وزير موصوف درگاه سان وابسته مسافرخاني، لنگر خاني، مسجد شريف، يتيم خاني وغيره جو تفصيلي معائنو ڪيو ۽ سپاسنامي ۾ پيش ڪيل گهرڻ جي سلسلي ۾ مسٽر ڏتي بخش سومري ناظم اعليٰ اوقاف سنڌ سان صلاح مشورو ڪري، جماعت کي يقين ڏياريو ته حڪومت طرفان تقاضائن جي پورائيءَ لاءِ جلد نوس قدم کڻڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي. ان کان پوءِ وزير صاحب روانو ٿيو، جنهن کي معززين جي وڏي تعداد رخصت ڪيو.

عرس مبارڪ جون تقريبات

عرس مبارڪ جي دستوري تقريبات جي شروعات، درگاهه واري وسيع عيدگاه ميدان تي، منجهند جو اڍائي بجي ڌاري، ظهر جي نماز سان ٿي. جماعت جي وڏي تعداد نماز ادا ڪئي، جنهن جي امامت مجلس تحفظ ختم نبوت سنڌ جي ناظم اعليٰ مولوي حافظ عزيزالرحمان ڪئي. نماز کان پوءِ سڀني نمازين ۾ قرآن شريف جا پارا تقسيم ڪيا ويا ۽ تسبيحون پڻ ورهايون ويون. اندازاً پنج هزار نمازين طرفان قرآن شريف جو ختمو ڏنو ويو ۽ "صدق الله" واري دعا بخشي وئي. ان موقعي تي ٻه قصيدا ۽ هڪ دعا شريف پڻ پڙهيا ويا. ساڳئي وقت تبرڪ طور مناڻ ورهايو ويو. ان طرح دستوري تقريبات جي ختم ٿيڻ کان پوءِ سڄي جماعت درگاه شريف تي پهچي زيارت ڪئي ۽ لنگر خاني تي لنگر تقسيم ڪيو ويو.

اديبن ۽ شاعرن جي روضي تي حاضري

شام جو ۵ بجي ڌاري، سمورن آيل اديبن، شاعرن، دانشورن ۽ ٻاهرين مهمانن کي مڪان شريف جي زيارت لاءِ درگاه عاليه تي آندو ويو، جتي نهايت ئي عقيدت ۽ احترام سان حاضري ڏني وئي ۽ دعا گهري وئي. درگاه عاليه تي عجيب ڪيف ۽ سرور جو عالم هو. نذرانهٔ عقيدت پيش ڪندڙ صاحبن تي هڪ روح پرور ۽ دلگداز ڪيفيت طاري هئي. ٻاهرين اديب ۽ شاعر (جن مان ڪيترا پهريون دفعو حاضر ٿيا هئا)، سنڌ جي هن عظيم روحاني بزرگ ۽ صوفي شاعر جي حضور ۾ نهايت مسرت ۽ سرور محسوس ڪري رهيا هئا. اديبن ۽ شاعرن، درگاه شريف سان وابسته سڀني اهم مقامن ۽ تبرڪات جو معائنو ڪيو. آنهن اها جاءِ پڻ ڏٺي، جنهن لاءِ چيو ٿو وڃي ته هتي شاعرن جي سرتاج لاکيڻي لال، ڀٽائي گهوٽ عليه الرحمت ۽ حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان قدس سره جي درميان ملاقات ۽ صحبت ٿي هئي. ان طرح مسجد شريف، لنگرخاني، قبرستان ۽ ٻين تاريخي هنڌن کي ڏسي واقفيت حاصل ڪئي وئي. اديبن ۽ شاعرن جي انهيءَ حاضري دوران مير خدا بخش خان ٽالپر صاحب، آخوند محمد صالح صاحب، نقاش ۽ ٻين دوستن رفاقت ڪئي.

سنڌي ادبي ڪانفرنس

رات جي ماني‌ءَ کان پوءِ، ساڳئي پنڊال ۾ هڪ عظيم الشان "سنڌي ادبي ڪانفرنس" منعقد ٿي، جنهن جي صدارت مولانا غلام محمد گرامي صاحب ڪئي. هن ڪانفرنس ۾ سنڌ جي مختلف حصن مان آيل بزرگ اديبن ۽ شاعرن پنهنجن مضمونن ۽ ڪلامن وسيلي سنڌ جي عظيم روحاني بزرگ ۽ صوفي شاعر حضرت سلطان الاولياء قدس سره جن کي عقيدت جو خراج پيش ڪيو. ڪانفرنس جي

www.maktabah.org

سامعين ۾ هزارن جي تعداد ۾ درگاه جا مريد، متعلقين ۽ عام ماڻهو شامل هئا، جن نهايت ئي وقار ۽ سنجيدگيءَ سان ڪانفرنس کي ڏٺو ۽ ڪامياب بنايو.

تقريباً ۸ بجي مسٽر شمشيرالحيدري اسٽيج سيڪريٽريءَ جي حيثيت ۾، ڪانفرنس جي ڪارروائيءَ جي شروعات ڪئي. ڪانفرنس جي صدر محترم مولانا غلام محمد ”گرامي“ ۽ مهمان خصوصي مير خدا بخش خان ٽالپر ۽ ٻين شاعرن ۽ اديبن جي اسٽيج تي ويهڻ کان پوءِ تلاوت ڪلام پاڪ سان ابتدا ڪئي وئي، جيڪا درگاه شريف جي پيش امام مولوي الله بخش ڪئي.

ڪانفرنس ۾ اول مشاعرو ٿيو، جنهن ۾ تقريباً ويهارو کن چوند مقامي ۽ ٻاهرين شاعرن حصو ورتو. ان طرح ڪيترائي مضمون پڻ پڙهيا ويا. اديبن ۽ شاعرن پنهنجي خراج عقيدت ۾ حضرت سلطان الاولياء جي سوانح ۽ سيرت، ڪلام ۽ پيغام کي ڀرپور نموني سان آجاگر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ سامعين انهن کي دل کولي داد ڏنو.

آخر ۾ ڪانفرنس جي صدر گرامي صاحب پنهنجي عالمانه ۽ فاضلانه صدارتي تقرير ۾ جيڪي نُڪتا پيش ڪيا، تن تي ڀلڏي سارو پنڊال همه تن گوش ٿي ويو. گرامي صاحب جي تقرير کي ايترو ته پسند ڪيو ويو، جو سندس ميٺ ميٺ ٻي، لفظ لفظ تي، داد ۽ تحسين جي ورڪا ٿيندي رهي. گرامي صاحب پنهنجي دستور موجب نه صرف سامعين کي فن خطابت سان لطف اندوز ڪيو، پر آن سان گڏ تصوف جي تشريح ۽ حضرت سلطان الاولياء جن جي سيرت ۽ ڪردار، پيغام ۽ ڪلام متعلق ڪيترن ئي نون ۽ اهم نُڪتن کي بيان ڪري سامعين کي مستفيض ڪيو.

مشاعري جي محفل ۾ پڻ گرامي صاحب پنهنجي ڪلام سان سامعين کي خوب متاثر ڪيو. گرامي صاحب ’حقيقت محمديه‘ جي عنوان سان جيڪي ڪلاسيڪي انداز ۾ بيت پڙهيا، تن ۾ تصوف جي اهم نُڪتن جي اپٽار هئي. سامعين طرفان گرامي صاحب

جو ڪلام بيحد پسند ڪيو ويو، ۽ آن کي بار بار ٻڌڻ جي تقاضا ڪئي وئي.

ساڳئي وقت شمشيرالحيدري، نياز همايوني، تاجل بيوس، سيد منظور نقوي ۽ نقاش جي ڪلام کي بيحد پسند ڪيو ويو ۽ چوطرف داد جي ورڪا تيندي پئي رهي. ان طرح خير محمد عباسي، الهه جڙئي ”عاجز“، امان الله فقير، محمد هاشم ٽالپر ”خادم“، مير محمد پيرزادي، الهه بخش ”اداسي“ شاهنواز ”شائق“، غلام حسين ”شيذب“، مولوي عبدالڪريم ”عبد“ سيتائـــي، پروفيسر شاهد اڪبرآبادي ۽ پروفيسر فياض ”ڪاوش“ طرفان پڻ نذرانه عقيدت طور ڪلام پڙهيا ويا ۽ پسند ڪيا ويا.

رات جو دير تائين ڪانفرنس هلندي رهي. مشاعري کان پوءِ مضمون پڙهيا ويا، جن ۾ محمد سومار شيخ، محمد صديق ”سرهم“ ملاح، محمد هاشم ٽالپر ”خادم“ ۽ حڪيم غلام محمد شاهم لکيوي حصو ورتو. ان طرح محترم سيد نجف علي شاه ”ڪمتر“ نقوي (شاهم صاحب پاڻ سامعين ۾ موجود هو) جو علمي ۽ ادبي مقالو ميان عبدالڪريم ٽالپر پڙهي ٻڌايو.

ان وچ ۾ آل پاڪستان اسٽوڊنٽس فيڊريشن (رجسٽرڊ) ميرپورخاص جي صدر مسٽر غلام حسين مغل ”شيذب“ طرفان سامعين کي اها خوشخبري ٻڌائي وئي ته ايندڙ ۱۰ ڊسمبر تي، ڊسٽرڪٽ ڪائونسل هال ميرپورخاص ۾ وڏي پيماني تي ”جشن سلطان الاولياء“ منعقد ڪرڻ جا انتظام جاري آهن، جنهن جي صدارت مير خدا بخش خان ٽالپر ڪندو. مسٽر غلام حسين، سامعين کي، آن ۾ شرڪت لاءِ عام ڪوٺ ڏني.

آخر ۾ ڪانفرنس جي مهمان خصوصي مير خدا بخش خان ٽالپر پنهنجي مختصر تقرير ۾ هن عظيم الشان ادبي ڪانفرنس جي انعقاد تي مسرت جو اظهار ڪيو ۽ آن جي ڪاميابيءَ لاءِ آيل سنڌي اديبن ۽ شاعرن کي مبارڪباد پيش ڪئي.

www.maktabah.org

ان ڪانپوءِ استقباليه ڪميٽيءَ جي ڪنوينر آخوند محمدصالح صاحب جي شڪريه اداڻيءَ سان ڪانفرنس پوري ٿي.

اهڙي نموني سان ٢٠٦ سالم عرس شريف جون تقريبات ۽ سنڌي ادبي ڪانفرنس خير خوبيءَ سان اختتام پذير ٿيا.

*

"شرڪ کان سواءِ ايمان ڪو نورو ملندو"

— سلطان الاولياء

سپاسنامو

بخدمت: عاليجناب عبدالله خان بلوچ صاحب، وزير اوقاف، حڪومت سنڌ.

السلام عليڪم و رحمة الله وبرڪاته

جناب فضيلت مآب بلوچ صاحب ۽ سامعين ڪرام!

الله تعاليٰ جي حمد ۽ خاتم النبين و سيدالمرسلين تي بي انداز صلواة و سلام کان پوءِ عرض ٿو ڪريان ته هن تقريب سعيد جي انعقاد ۽ مقصد جي باري ۾ ڪجهه حقيقتون پيش ڪريان.

حضرات! هيءَ درگاه فلڪ پائگاه برصغير ۾ حضرات لواري شريف جي فيوضات باطنيه جو مرڪز ۽ طريقهءِ عاليه نقشبنديه مجدديه جو منبع رهندي آئي آهي. لواري شريف جي هن سلسلهءِ عاليه جو پهريون بزرگ ۽ سرچشمهءِ اول سلطان الاولياء حضرت خواجه محمد زمان قدس سره آهي. سندن باطني ڪمالات ۽ روحاني فيوضات جي ڪثرت ۽ منفعت جي سلسلي ۾ سنڌ جون مستند ۽ معتبر تاريخون شاهد آهن. تحفة الڪرام ۾ سندن ذڪر مبارڪ ڏاڍي عقيدت سان ڪيو ويو آهي.

حضرت سلطان الاولياء جن جي ولادت ٢١- رمضان ١١٢٥ھ مطابق ١٧١٣ع لواري شريف ۾ ٿي، ۽ سندن وفات ٤- ذوالقعد ١١٨٨ھ مطابق ١٧٧٤ع ۾ لواري شريف ۾ ٿي سندن عمر مبارڪ ٦٣ سال هئي.

حضرت سلطان الاولياء جن جي خصوصي ڪمالات ۾ اتباع شريعت، زهد، تقويٰ ۽ پرهيزگاريءَ کي سڀني محققن ۽ مورخن بيان ڪيو آهي. پاڻ علوم شرعيه ۽ معارف طريقه عاليه جا جامع هئا. سندن

www.maktabah.org

عظمت ۽ شهرت سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر ڏورانهن ڏيهن تائين پهتي. سندن مريدن ۽ معتقدن جو سلسلو سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر ڪڇ، پنج، گجرات، مارواڙ، ڪاٺياواڙ، جيسلمير، جوڌپور، پنجاب، بلوچستان، عرب ۽ آفريقا تائين وسيع رهيو. هزارها خوشنصيب ۽ صاحب دل عالمن ۽ صالحن سندن صحبت عاليه مان استفادو ڪيو، جن جا نالا تاريخن ۾ موجود آهن. سندن بزرگانه عظمت، فيوضات جي پالوت ايترو ته وڏيڪ شهرت حاصل ڪئي، جو سنڌ جي عظيم سدا حيات صوفي شاعر حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي رح به لواري شريف ۾ اچي سائن ملاقات ڪئي. سندن ملاقات جو تفصيل ڪتابن ۾ موجود آهي، ۽ اها تاريخي جڳهه به درگاه شريف ۾ محفوظ آهي. لطيف سائين سندن ذات با برڪات ۽ فيوضات باطنيه کان ڏاڍو متاثر ٿيا ۽ ان ملاقات کان پوءِ فرمايائون.

"سي مون ڏٺا ماءُ، جنين ڏٺو پرينءَ کي،
تنين سندي ڪا، ڪري نه سگهان ڳالهڙي."

ان طرح لواري شريف جي برڪت ۽ عظمت متعلق فقط ايترو چوڻ اميد ته ڪافي ٿيندو ته برصغير پاڪ و هند جي مشهور بزرگ غوث الحق حضرت ذڪريا رحمة الله عليه جي سوانح ۾ آيل آهي ته پاڻ حج جي سفر ۾ جڏهن هن سرزمين تي پهتا، تڏهن فرمايائون ته - "مون کي هت هڪ مرد حق آگاه جي خوشبوءِ اچي رهي آهي، جنهن جي فيض ۽ برڪت کان جڳ واسبو." هي واقعو حضرت سلطان الاولياء جن جي ولادت کان پوٽا ڇهه سو سال اڳ جو آهي.

حضرت سلطان الاولياء جي خلفاء ۾ حضرت مخدوم عبدالرحيم گرهوڙوي صاحب رحمه الله عليه جو اسم شريف سر فهرست آهي جنهن لاءِ تاريخن ۾ آيل آهي ته ان دور ۾ سنڌ ۽ هند جي مڃيني عالمن ۾ وڏو عالم تسليم ڪيو ويو. حضرت گرهوڙوي صاحب شرع ۽ طريقت جو جامع هو ۽ حضرت سلطان الاولياء جي "ابيات سنڌي" جو جامع ۽ شارح هو. پاڻ آها شرح عربي زبان ۾ لکيائون

آن جو سنڌي ترجمو مرحوم شمس العلماء ڊاڪٽر دائود پوٽي ۱۹۳۹ع ۾ ڪيو. "ابيات سنڌي" پنهنجي ادبي ۽ اخلاقي، روحاني ۽ فني لحاظ کان سنڌي ادب ۾ وڏو مقام پيدا ڪيو آهي. سندن ٻيا وڏا خليفا شيخ ابوطالب اگهمي، شيخ حاجي محمدصالح ڪڙائي ۽ حافظ هدايت الله مشهور آهن. انهن بزرگن ۽ خليفن مان قاضي احمد رحه پنهنجي دور جو صاحب فتويٰ بزرگ هو. سندن درگاه اڄ به قاضي احمد شهر ۾ موجود آهي. سندن ذات بابرڪات جي نسبت ڪري لواري شريف جو سنڌ جي قديم تاريخي مرڪزن ۾ شمار ٿئي ٿو. لواري شريف جي علمي مرڪز جو ذڪر خود برٽن به ڪيو آهي.

حضرت سلطان الاولياء جي عظيم ۽ برڪت ڀري چيز اهي ابيات آهن، جي "ابيات سنڌي" جي نالي سان مشهور آهن، جن جو تعداد ٨٤ آهي. سنڌ جي عالمن ۽ محققن انهن ٨٤ بيتن کي سنڌ جي ڪلاسيڪي ادب جو قابل فخر ذخيرو قرار ڏنو آهي. سندن حالات ۽ سوانح متعلق "لواريءَ جا لال" ڪتاب ڪي پڻ ڏسڻ گهرجي، جو سنڌ جي مشهور محقق ۽ شاه جي رسالي جي شارح ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ جو تاليف ڪيل آهي.

حضرت سلطان الاولياء جن جي ذريات طيبه ۽ سلسلهٔ اولاد امجاد ۾ هي بزرگان دين ۽ مسند نشين مشهور آهن.

(۱) حضرت خواجه گل محمد محبوب الصمد (ولادت ۱۱۷۷ هه - وفات ۲۷ ربيع الاخر ۱۲۱۸ هه)
(۲) حضرت غوث عالم خواجه محمد زمان ثاني رح (ولادت رمضان ۱۱۹۹هه - وفات ۱۷ صفر ۱۲۴۷ هه)
(۳) حضرت خواجه محمدحسن مهاجر مدني (ولادت ۵ - محرم ۱۲۳۵ هه - وفات ۷ صفر ۱۲۹۸ هه)
(۴) حضرت خواجه محمدسعيد مهاجر مڪي (ولادت ماه رمضان ۱۲۶۴ هه - وفات ۲ محرم ۱۳۲۴ هه)
(۵) حضرت خواجه احمد زمان (ولادت ۱۶ ذوالحج ۱۲۹۷هه وفات ۱ رجب ۱۳۵۷ هه)

www.maktabah.org

هن وقت هن درگاه فلڪ پائگاه جا سجاده نشين حضرت قبله پير گل حسن صديقي دام برڪاته آهن، جن جي توجهات خصوصيءَ سان هي علمي، ديني ۽ روحاني مرڪز طريقت ۽ تصوف جي خدمت ڪري رهيو آهي.

هن سعيد موقعي تي، فضيلت ماب جناب بلوچ صاحب، وزير اوقاف، حڪومت سنڌ، جن جي خدمت ۾ چند گذارشون ڪرڻ مناسب سمجهان ٿو.

(١) عرض آهي ته درگاه شريف سان وابسته تقريباً ساڍا چار هزار ايڪڙ زرعي زمينون آهن، جي محڪمه اوقاف جي سنڀال ۾ آهن. اهي زمينون ٽنڊي جان محمد جي ٽالپرن ۽ ٻين مريدن درگاه شريف جي خدمت لاءِ وقف ڪيون هيون، جن جي سالانه پيدائش لکها روپيا ٿئي ٿي. وقف ڪندڙ صاحبن جي دستاويزن ۾ اها حقيقت موجود آهي ته ان وقف جي ساري پيدائش درگاه شريف ۽ ان سان متعلقه امور تي خرچ ڪرڻي آهي. ان هوندي به وقف جي پيدائش جو اڌ به پورو صرف نٿو ڪيو وڃي. اسان جي استدعا آهي ته وقف جي ڪافي رقم درگاه شريف جي خدمت لاءِ صرف ڪئي وڃي.

(٢) عرض آهي ته ١٩٦٤ع جي سخت طوفانن ۽ برساتن ڪري درگاه شريف سان وابسته جاين، عيدگاه، مسافرخانه ۽ يتيم خانه کي سخت نقصان پهتو آهي، بلڪ ڪئين جايون مسمار ٿي چڪيون آهن. انهن جي مرامت ۽ از سرنو تعمير لاءِ عملي قدم کنيا وڃن.

(٣) عرض آهي ته درگاه شريف سان وابسته مذهبي ۽ خيراتي ادارن ۾ لنگرخاني، يتيم خاني ۽ سال ۾ منعقد ٿيندڙ تقريبن تي ڪافي خرچ اچي ٿو. موجوده مهانگائيءَ کي پيش نظر رکندي، ۽ پڻ آمدنيءَ جي زياده پيدائش موجب، گرانٽ کي وڌائي پيو ڪيو وڃي.

آخر ۾ آءٌ اوهان سڀني ڪرم فرما بزرگن، دوستن، عالمن، اديبن، شاعرن ۽ خاص طرح سان فضيلت ماب جناب عبدالله بلوچ صاحب وزير اوقاف حڪومت سنڌ جو نهايت شڪر گذار آهيان،

جو اوهان صاحب پنهنجو قيمتي وقت سيڙائي، تڪليف وٺي، هن دور دراز مقام تي تشريف فرما ٿي، هن تقريب سعيد ۾ شرڪت ڪري، اسان جي حوصله افزائي ڪئي آهي. ان سلسلي ۾ آءٌ سنڌ جي مشهور دانشور ۽ محقق جناب مولانا گرامي صاحب جو پڻ بيحد مشڪور آهيان، جنهن جي پر خلوص تعاون ۽ محبت سان ادبي ڪانفرنس جو اهتمام ڪيو ويو آهي. انشاالله اڳتي بہ هن قسم جون ادبي ڪانفرنسون منعقد ڪندا رهنداسون. — والسلام

نيازمند
آخوند محمد صالح
خادم، درگاه عاليہ لواري شريف سنڌ

*

”خطرو (جيڪو انسان جي دل ۾ ايندو آهي) سو ايمان جي خلاف ناهي، بلڪ ان جو ڪمال آهي.“

— سلطان الاولياء

افتتاحي تقرير

از

جناب عبدالله بلوچ

وزير اوقاف، سماجي بهبود ۽ محنت، حڪومت سنڌ

عزيز دوستو! اڄ مون کي ڏاڍي خوشي ٿي آهي جو آءٌ
اوهان دوستن ۽ سائين سان اڄ هتي مليس ۽ هتان جي حالتن جو
جائزو ورتم. نه فقط ايترو، پر هتي جي ضرورتن ۽ گهرجن متعلق-
جي سپاسنامي ۾ بيان ڪيون ويون آهن- پڻ ڪافي معلومات
حاصل ٿي. ان طرح پيون به ڪيتريون ئي حقيقتون پڌرم، مون
کي انهن سڀني ڳالهين متعلق تمام گهڻي خوشي ٿي آهي.

جيستائين حضرت خواجه محمد زمان جن جو تعلق آهي، آن
لاءِ سڀني کي معلوم پوندو ته سندن شخصيت نهايت عظيم هئي،
ان طرح هن درگاه جو شمار سنڌ جي ممتاز گادين ۾ ڪيو وڃي ٿو.

اسان جي قائد جناب ذوالفقار علي ڀٽي ملڪ جي محنت ڪش
۽ مظلوم عوام جي خوشحاليءَ لاءِ جدوجهد شروع ڪئي- عوام
پنهنجي قائد جو ڀرپور ساٿ ڏنو، مڪمل تعاون ڪيو
پاڻهن ڀيلي ٿي بيٺو، جنهن جي نتيجي ۾ عوامي حڪومت برپا ٿي
جيڪا عوام جي پنهنجي حڪومت آهي ۽ عوام جي چونڊيل نمائندن
جي حڪومت آهي. عوام پنهنجي جنهن محبوب ۽ هر دلعزيز
قائد جا هٿ مضبوط ڪيا، آهو قائد پاڪستان ۾ توڙي دنيا ۾
اسلام جو عظيم خدمتگذار آهي. اسان جي مٿان اهو واضح ٿي
چڪو آهي ته قائد عوام اسلام جو حد کان وڌيڪ عقيدتمند آهي

۽ مڃيندڙ آهي. آن جو هڪ ننڍڙو مثال ڏيڻ مناسب ٿيندو ته پاڻ پنهنجن دورن ۾ جتي به وڃن ٿا، ته آن علائقي ۾ جن به اوليائن ۽ ولين، بزرگن ۽ الله وارن جا جيڪي آستانا آهن، تن تي حاضري ڀرڻ ۽ زيارت ڪرڻ پنهنجو عين فرض سمجهن ٿا. اهو سندن اسلامي محبت ۽ خدمت جو چٽو نشان آهي.

اوهان کي ياد هوندو ته قائد عوام، آمريت جي خلاف جڏهن ملڪگير عوامي تحريڪ شروع ڪئي، تڏهن عوام دشمن جماعتن ۽ رجعت پسند پارٽين، قائد عوام جي انقلابي قيادت کان گهبرائجي ڪيئي حيلا هلايا. عوامي تحريڪ کي نقصان رسائڻ ۽ ناڪام ڪرڻ لاءِ هر طرح جون سازشون ڪيون ويون، شوڪت اسلام جا جلوس ڪڍيا ويا ۽ ڪفر جون فتوائون ڏنيون ويون. باوجود مخالف جماعتن جي آنهن حربن جي، عوام جي اڪثريت قائد عوام جي انقلابي قيادت ۽ پاڪستان پيپلس پارٽيءَ جي منشور تي اعتماد ڪيو پنهنجي محبوب رهنما جي سچائيءَ ۽ خلوص تي مڪمل يقين رکيو. نتيجي ۾ عوام جي ڪاميابي ٿي، جيڪي طاقت جا اصل سرچشمو آهن. اوهان ڏسو وينا ته موجوده عوامي حڪومت اسلام ۽ مسلمانن جي جيڪا خدمت ڪئي آهي، سا گذريل ٢٥ سالن ۾ به ٿي نه سگهي هئي. اوهان جي آڏو تجربو موجود آهي. مخالف جماعتن، عوامي حڪومت کي ناڪام ڪرڻ لاءِ ڪيئي سازشون ڪيون، جيئن عوام ۾ خوشحالي نه اچي، باوجود آن جي عوامي قوت اڳيان آهي مٿ جهلي نه سگهيون ۽ ڪاميابي عوام جي ٿي، ڇاڪاڻ ته قائد عوام حق تي هو، سندس سموري ڪوشش عوام لاءِ ئي هئي. قائد عوام طرفان ايوبي آمريت خلاف جدوجهد جو آغاز ڪيو ويو، جنهن ۾ اوهان ڀرپور ساٿ ڏنو، گويا عوام دشمن حڪومت خلاف اوهان محاذ قائم ڪيو. اوهان کي گهرجي ته اڄ به قائد عوام جو ساٿ جاري رکو، هن جا هٿ مضبوط ڪيو، ڇاڪاڻ ته مضبوط حڪومت ئي عوام جا مسئلا حل ڪري ملڪ ۾ خوشحالي آڻي سگهندي آهي،

www.maktabah.org

آءٌ اوهان کي عرض ڪندس تہ اسان وٽ فقط قائد عوام ئي زندہ باد آهي. پاڪستان زندہ باد آهي ۽ سمورا مسلمان زندہ باد آهن. اسان وٽ ڪو شيخ نہ آهي، يا خان آهي، يا قائد آهي تہ فقط جناب ذوالفقار علي ڀٽو آهي. اسان سڀيئي هن جا سپاهي آهيون ۽ سندس هر حڪم تي لبيڪ چونداسين. سندس هر حڪم مڃينداسين. سندس هر حڪم جي پوئواري ڪنداسين. سندس هر فيصلي کي قبول ڪنداسين- ڇاڪاڻ تہ اسان جي قائد جو هر فيصلو صحيح آهي، ملڪ جي ڀلائي وٽان آهي، قوم جي مفاد ۾ آهي، عوام جي ڀلائيءَ ۽ بهبوديءَ لاءِ آهي. وزارتون عارضي شيون آهن. اڄ آءٌ آهيان، سڀاڻي ٻيو ايندو، مگر اسان سڀ پنهنجي قائد جي حڪم کي مڃون ٿا ۽ سندس پاليسين جي آجيان ڪريون ٿا.

جيستائين هن درگاہ جي آمدنيءَ جو تعلق آهي، تہ مون کي معلوم آهي تہ آمدني زيادہ آهي ۽ اُن جي مقابلي ۾ درگاہ جي خدمت وغيرہ جي سلسلي ۾ پئسو گهٽ استعمال ڪيو ٿو وڃي، اها حقيقت صحيح آهي. اوهان کي خبر هوندي تہ اسان اڃا خود ڪفيل نہ ٿيا آهيون. اوقاف کاتي جو ايترو سارو اسٽاف آهي، آفيسون آهن، اسٽاف کي پگهارون ڏجن ٿيون. اُن طرح ٻيا بہ ڪيترائي خرچ آهن. اِن هوندي بہ، جيئن ٻيءَ حالتون بهتر ٿيون، اها ڪوشش ڪئي ويندي، تہ هن درگاہ جي آمدنيءَ جي سموري رقم، هتي ئي خرچ ڪئي وڃي. آءٌ اِن ڏس ۾ چيف ائڊمنسٽريٽر اوقاف سنڌ - جيڪو هتي موجود آهي- کي هدايت ڪريان ٿو.

ٻيو تہ عيدگاہ، يتيم خانہ، لنگرخانہ، مسجد ۽ ٻين وابستہ عمارتن جي ازسرنو تعمير ۽ مرامت جو جيستائين تعلق آهي تہ آءٌ اڄ اُنهن جو معائنو ڪري رهيو آهيان، ۽ پنهنجي کاتي کي هدايت ڪندس تہ اِن سلسلي ۾ جائزو وٺي هڪ تفصيلي رپورٽ تيار ڪري مون کي ڏين، جيئن اِن تي عمل ڪيو وڃي. انشاءاللہ آءٌ جڏهن ٻئي دفعي هتي ايندس، تڏهن عملي ڪم ڏسي مطمئن ٿيندس.

دوستو!

اوهان کي معلوم آهي تہ اسان جي ملڪ ۾ قاديانين جو مسئلو نهايت پراڻو ۽ پيچيدو مسئلو هو. انهيءَ نوي سالن جي آڳاٽي اختلافي مسئلي کي نهايت حڪمتِ عمليءَ ۽ دانشمنديءَ سان، سازشن ۽ رڪاوٽن جي باوجود، نهايت سهڻي نموني ۾ حل ڪيو ويو آهي. عوام جي چونڊيل نمائندن ڏن مهينن جي قليل مدت ۾ اُن مسئلي جو منصفانہ حل پيدا ڪري ورتو ۽ اهو مسئلو هميشہ لاءِ رفع دفع ڪري ڇڏيو. اها اسلام ۽ پاڪستان جي خدمت هئي، عوام جي خدمت هئي ۽ عالم اسلام جي خدمت هئي. پوري اسلامي دنيا انهيءَ تاريخي فيصلي جي آجيان ڪئي آهي ۽ قائد عوام جي تدبر کي ساراهيو آهي. عوام دشمن ۽ رجعت پسند مخالف جماعتون اگر سمجهن ٿيون تہ اهڙي نموني سان، آهستي آهستي، ٻين فرقن کي پڻ اقليت ۾ آڻي جي ناپاڪ سازشن ۾ ڪاميابي حاصل ٿيندي، تہ اها انهن جي عظيم غلطي آهي، اجائي خوشفهمي آهي، ڀُل آهي ۽ اجائي پروپئگنڊا آهي. موجودہ عوامي حڪومت ڪنهن بہ اهڙي فتني يا سازش کي هرگز ڪامياب ٿيڻ نہ ڏيندي ۽ اُنهن جي حربن ۽ ناپاڪ ارادن کي مڪمل طور ڪچلڻ لاءِ هروقت خبردار آهي. آءٌ اوهان کي يقين ڏيارڻ چاهيان ٿو تہ قائد عوام جي قيادت ۾، موجودہ عوامي حڪومت دوران، ملڪ ۽ قوم خلاف اهڙي هر حرڪت کي دٻايو ويندو ۽ اُن جو خاتمو آندو ويندو.

آخر ۾ آءٌ اوهان کي اپيل ڪندس تہ اتحاد ۽ تعاون کي برقرار رکو. حڪومت جي ڪمن ۾ تعاون ڪريو ۽ حڪومت جي فيصلن جي پٺڀرائي ڪريو، جيئن عوام جي خوشحاليءَ جا سڀ پروگرام عمل ۾ اچي سگهن. عوام خوشحال ٿيندو تہ ملڪ ۽ قوم جي نہ صرف صحيح خدمت ٿي سگهندي، پر ملڪي سالميت پڻ اُن سان وابستہ آهي. اللہ تعالىٰ ٢٥ سالن کان پوءِ اسان کي ملڪ ۽ قوم جي خدمت لاءِ مستحڪم ۽ پائدار عوامي حڪومت

www.maktabah.org

قائم ڪرڻ جو موقعو عطا ڪيو آهي، اُن نعمت جي اهميت کي ڪڏهن به نظرانداز نه ڪجي. قائد عوام جي ولوله انگيز ۽ انقلابي قيادت کي دنيا تسليم ڪري چڪي آهي. اوهان پنهنجي محبوب ۽ هردلعزيز قائد جناب ذوالفقار علي ڀٽي جي پاليسين ۽ خدمتن جو قدر ڪري، سنڌس هٿ مضبوط ڪريو. قائد عوام، عوام جي بهتريءَ ۽ بهبوديءَ لاءِ عظيم ڪارناما سرانجام ڏنا آهن. اوهان تي پڻ فرض عائد ٿو ٿئي ته اوهان پنهنجي قائد جي مدد ڪريو، جيئن اسان جو ملڪ خوشحال ٿئي.

آخر ۾ آءٌ جماعت لواري شريف ۽ منتظمين جو نهايت شڪرگذار آهيان، جن مون کي حضرت خواجه سلطان الاولياءِ محمد زمان قدس سره جن جي روضي مبارڪ جي زيارت ڪرڻ ۽ اوهان سان ملڻ جو موقعو فراهم ڪيو آهي. اجازت، خدا حافظ.

***

"فقير آهو آهي، جنهن ۾ فقيرن جي خاصيت هجي ۽ نه آهو جو سنڌن رسم تي هلي."

— سلطان الاولياءِ

جناب مير خدا بخش خان ٽالپر جي ڪيل تقرير

جناب بلوچ صاحب وزير اوقاف حڪومت سنڌ، جناب مولانا گرامي صاحب ۽ سامعين حضرات!

السلام عليڪم:

سڀ کان اول آءٌ سيني صاحبن جو شڪرگذار آهيان، جو اوهان تڪليف وٺي حضرت سلطان الاولياءِ جن جي هن تقريب سعيد تي اچي اسان جي حوصله افزائي ڪئي آهي.

حضرات! هيءَ درگاهه صدين کان وٺي رشد و هدايت جو سرچشمو رهندي آئي آهي، ۽ هن درگاهه جو فيض سنڌ هند بلڪ عرب ۽ عجم تائين پهتل آهي. هزارها بلڪ لکها بندگانِ خدا هتان شريعت ۽ طريقت جو علم ۽ فيض حاصل ڪري چڪا آهن. اوهان صاحبن کي اهو صاف نظر ايندو ته هت ڪنهن به غير شرعي عمل جو وجود نه آهي. نماز، دعا ۽ تلاوت کان سواءِ ٻي ڪابه غير شرعي خرافات هت نظر نه ايندي. هتي جي سلسله طريقت ۾ راڳ ۽ سرود جي سخت منع آهي. ٻين ميلن، ملاکڙن، عرسن ۽ تقريبن ۾ اوهان کي حد کان وڌيڪ انتشار، راڳ ۽ سرود جون محفلون ۽ گوڙ شور نظر ايندو، پر اُن جي برعڪس هتي صدين کان وٺي روحاني ۽ اخلاقي رهاڻ ۽ ذڪر فڪر کان سواءِ ٻي ڪابه چيز نه آهي. گهڻو وقت اڳ ڪن حلقن طرفان، ذاتي اختلاف جي بنياد تي، اعتراض ڪيا ويا هئا ۽ حد کان وڌيڪ غير قانوني ۽ غير اسلامي حرڪتون ڪيون ويون هيون. اسلام، جيڪو اخلاق، روحانيت ۽ وسيع النظريءَ جي تعليم ڏئي ٿو،

www.maktabah.org

تنهن جي هر حڪم جي انحرافي ڪئي ويئي. هن درگاهه سان تعلق رکندڙ مريدن ۽ معتقدن کي سخت پريشان ڪيو ويو. وقت جي حڪومت وٽ الزام تراشيءَ کان ڪم ورتو ويو. بيحد غلط تهمتون لڳايون ويون. حالانڪ اوهين پاڻ ڏسي چڪا آهيو ته هت درگاه ۽ مسجد کان سواءِ ٻي ڪا به چيز ناهي. جتي ساز سرود ۽ ميلي ملاکڙي جي منع هجي، جتي رڳو قرآن پاڪ جي تلاوت، ذڪر فڪر، ختمي درود، عبادت رياضت تي زور ڏنل هجي، اتي ڪنهن غير شرعي ڪم جي ڪٿي تي گنجائش پيدا ٿئي. تازو اسان جو پير بادشاهه، موجوده سجاده نشين حضرت خواجه گل حسن صاحب ۽ مان عمره جي ادائگي ڪري آيا آهيون. هونءَ به صدين کان وٺي حضرت سلطان الاولياء جي عرس مبارڪ جون تقريبون ٿينديون آيون آهن، جن جو تاريخ ۽ ڪتابن ۾ ذڪر موجود آهي. اوهان کي ڪتابن ۾ ڪٿي به ڪنهن غير شرعي عمل جو ذڪر نه ملندو. هيءَ درگاهه نقشبندي طريقي عاليه جو وڏو مرڪز رهندي آئي آهي. ان سلسلي جو وڏو عالم ۽ وقت جو جيد صاحب طريقت مخدوم عبدالرحيم گرهوڙي به هن درگاهه کان فيضياب ۽ وابسته آهي. ان طرح قاضي احمد عليه الرحمت جهڙو صاحب شريعت ۽ صاحب فتويٰ عالم ۽ فقيه به سلطان الاولياء جو نوازيل آهي. عرض فقط هيءُ آهي ته هن درگاهه متعلق جي به بهتان هنيا ويا آهن، سي سراسر غلط آهن. مان آخر ۾ اوهان سڀني جو شڪرگذار آهيان خاص طرح سان جناب بلوچ صاحب وزير اوقاف حڪومت سنڌ ۽ سنڌ جي مشهور عالم ۽ دانشور مولانا گرامي صاحب جو بيحد مشڪور آهيان، جن هن تقريب سعيد ۾ شرڪت ڪري اسان جي حوصله افزائي ڪئي آهي. مهرباني –

---

www.maktabah.org

سنڌي ادبي ڪانفرنس ۾ ڪيل صدارتي تقرير

از:-

مولانا غلام محمد گرامي

- نحمده و نصلي الله رسوله الڪريم -- السلام عليڪم

معزز حضرات! مسرت جو مقام آهي جو اڄ سلطان الاولياء حضرت خواجه محمد زمان قدس سره جن جي مبارڪ فيوضات ۽ پاڪيزه حالات کان ڪافي مستفيض ٿيا آهيون. انشاءالله آئنده به استفادو ڪندا رهنداسون.

تصوف جي فلسفي ۾ ۽ تصوف جي تاريخ ۾ هزارين متقدمين صوفيائي ڪرام ۽ هزارها متاخرين بزرگان دين گذريا آهن، جن جي تصنيفات ۽ تعليمات کي وڏو مقام حاصل ٿي چڪو آهي. ان سلسلي ۾ سلطان الاولياء جي ذات والاصفات ۽ سندن ڪلام ۽ ملفوظات جو درجو بلند آهي. سندن ذات ۽ شخصيت، ڪلام ۽ ملفوظات، عمل ۽ ڪردار ۾ هڪ عجيب ۽ ندرت آميز ڪشش موجود آهي.

اوهان وڏا خوش نصيب آهيو، جو سلطان الاولياء جهڙي عظيم هستيءَ سان وابسته آهيو، جنهن جي عارفانه مسلڪ ۽ روحاني مشرب، ذڪر ۽ فڪر، تعليم ۽ حڪمت، بزرگي ۽ برڪت جو تعبير پوري انسان ذات لاءِ رهبر ۽ رهنما آهي. سندن پيغام انسان گير آهي، حقيقت گير آهي، ۽ همه گير آهي.

مون عاجز جيڪو پنهنجي معمولي ۽ ناقص خيال آهر ٿورو گهڻو مطالعو ڪيو آهي، ان موجب ظاهر ٿو ڪريان ته حضرت سلطان الاولياء جي ملفوظات ۽ ارشادات جي ڏسڻ کان پوءِ يا انهن جي باطني ۽ روحاني ڪمالات کان مستفيد ٿيڻ کان پوءِ، يا سندن

پراڻي لواري شريف ۾ حضرت سلطان الاولياء جن جي والد ماجد حضرت خواجه حاجي عبداللطيف رح عرف "ڏيڍي ڏڏي بادشاه" جي آخري آرامگاه جو منظر.

www.maktabah.org

ديني ۽ علمي مقام کان فيوضات حاصل ڪرڻ کان پوءِ، هر ماڻهو مون وانگر حيران آهي ۽ ان جي حيرانگي بلڪل بجا آهي: چو تہ-

بسيار خوبان ديده‌ام، اما تو چيزي ديگري !

—— اڄوڪي تقريب سعيد ان قسم جي ناهي، جو تصوف ۽ طريقت جي ڪنهن اهم مقام ۽ مسئلي جي سمجهڻ ۽ پروڙڻ لاءِ ڪنهن طول طويل بحث جو آغاز ڪجي، تاهم ايترو عرض ڪرڻ ضروري آهي تہ تصوف ۽ ان جي مقصد، نصب‌العين ۽ طريقہ ڪار کي سمجهڻ ۽ ان جي عميق ۽ دقيق عارفانہ مسئلن کي پروڙڻ لاءِ ڪجهہ لازمي مباديات کي ضرور بيان ڪرڻ گهرجي.

اڄ ڪلهہ پيدا ٿيل موجوده مادي دور جي حالات ۽ مقتضيات کي مدنظر رکي، يا اهل اسلام جي عملي ۽ اخلاقي زوال کي اڳيان رکي، يا غلط ڪار صوفين ۽ جوڳين جوڳين جي غلط ۽ بي بنياد خيالات ۽ تصورات کي اڳيان رکي، يا تصوف متعلق پيدا ٿيل غلط معلومات ۽ لغو خيالات کي اڳيان رکي، اهو فرض تہ عائد ٿئي تہ هن قسم جي پاڪيزه مجالس ۾، شريڪ ٿيڻ جي سلسلي ۾، انهيءَ فن شريف کي پنهنجي علمي استعداد ۽ روحاني صلاحيت آهر مطالعو ڪرڻ گهرجي، ڇاڪاڻ تہ هن دور جي مادي ماحول ۽ ان جي پيدا ڪيل حال جي اصلاح تصوف سان ئي ٿي سگهي ٿي.

بزرگو: اها حقيقت آهي تہ ظاهر جي علم جو دارو مدار محض عقل ۽ منطق تي، دليل ۽ ثبوت، استدلال ۽ قال تي رهي ٿو، پر جڏهن تہ انسان رڳو "مجموعہ عقل" ناهي، انسان" مجموعہ عقل و وجدان" بہ آهي. انسان کي عقل بہ آهي ۽ وجدان بہ آهي، ۽ "وجدان" عقل کان مٿانهون آهي. ان جي مقابلي ۾ جڏهن تہ عقل جا پير ڪاٺ جا آهن، تڏهن انسان تي فرض آهي تہ هو "حقيقت ڪل" جي تلاش ڪري، ۽ حق شناسيءَ جي راهہ جي جدوجهد ڪري، ڪجهہ سکي، سمجهي، پروڙي ۽ ڄاڻي- "ماسو جزئي سال تہ پوڄارا پر ٿئين" کي هٿئين سان هنڊائي.

مان عقل ۽ استدلال متعلق عرض ڪري رهو هوس، جيئن رومي‌ءَ فرمايو آهي:

پائي استدلاليان چوبين بود،

پائي چوبين سخت بي تمڪين بود.

يعني عقل جا پير ڪاٺ جا ٿين ٿا ۽ ڪاٺ جي پيرن سان ڪڏهن بہ پنڌ ڪري نہ سگهبو. لهاذا ان جي مقابلي ۾ "وجدان" جي جا حيثيت آهي، سا معراج وانگر روح القدس جي پرن تي اڏرڻ واري آهي. ان حقيقت کي اهل دل ۽ عارف سمجهي ۽ پروڙي سگهن ٿا.

حضرات: ان مختصر تمهيد کان پوءِ حضرت سلطان‌الاولياء جي "انفرادي ڪمال" متعلق ڪجهہ مختصر عرض ڪندس. اوهان مان ڪنهن کي خبر آهي تہ پاڻ نقشبندي ۽ مجددي هئا. سيرت نگار عالمن بہ کين نقشبندي ۽ مجددي لکيو آهي. پر ان ڳالهہ ۾ اهو فرق رهجي وڃي ٿو تہ حضرت مجدد رح جي طريقي سان تعلق رکڻ ۽ سندن سلسلي سان وابستگيءَ جي هوندي، وڏي ۾ وڏو فرض منصبي آهي "وحدت‌الشهود" سان وابستہ رهڻ. (البتہ چند نقشبندي مستثنيٰ سمجهڻ گهرجن) ۽ ان جي مقابلي ۾ اوائلي صوفين جو عقيدو وحدت‌الوجود وارو آهي، ۽ سلطان‌الاولياء بہ نہ فقط وحدت‌الوجود جو قائل آهي، پر ان سان گڏ ان عقيدي جو ماهر بہ آهي ۽ شارح بہ آهي. دوستو: مسلمان صوفين ۾ يا تصوف جي فلسفي جي تاريخ ۾ "وحدت‌الوجود" جو نظريو ڪيئن ۽ ڪهڙي زماني ۾ شروع ٿيو، ۽ ان جي ارتقا ڪيئن ٿي آهي، ۽ اڄ ان جي حيثيت ڇا آهي، اهو هڪ وڏو ۽ بحث طلب موضوع آهي، جنهن کي تفصيل سان بيان ڪرڻ جي هتي گنجائش نہ ٿو سمجهان. ان جو تفصيلي مطالعو انشاءالله منهنجي هڪ نئين تاليف سان ملندو، جا زيره طبع آهي. حضرات! اها هڪ تاريخي حقيقت آهي تہ حضرت مجدد اهو پهريون بزرگ شخص آهي، جنهن "وحدت‌الوجود" تي سخت تنقيد ڪئي، ۽ ان مان پيدا ٿيل ڪن غلط ڪار صوفين جي

www.maktabah.org

عقيدن جي اصلاح ڪئي.

ان سلسلي ۾ حضرت مجدد رح هن نظريه جي مشهور شارح شيخ ابن العربيؒ جي نظرين ۽ دليلن جو به رد ڪيو آهي، ۽ ان مسئلي کي حد کان وڌيڪ پرجوش انداز ۾ بيان ڪري، زياده مدلل ۽ مستحڪم ڪري، علمي دنيا کي ڪافي متاثر ڪيو آهي. لهاذا علمي دنيا ۾ حضرت مجدد رح جي شهرت، وحدت الشهود جي ڪري آهي، ۽ عالم اسلام ۾ مڪتوبات شريف ۾ آيل اهي بحث وڏو علمي معيار رکن ٿا. پر اوهان اهو پڙهي حيران ٿيندا ته حضرت سلطان الاولياء نقشبندي ۽ مجددي هوندي به "وحدت الوجود" کي "وحدت الشهود" تي ترجيح ڏين ٿا. حيرت جو مقام هي به آهي ته نقشبندي حضرات جي حالات ۾، سلطان الاولياء کي طريقه عاليه نقشبنديه مجدديه جو تڪميل ڪندڙ تسليم ڪيو ويو آهي. آءٌ اها حقيقت اوهان جي اڳيان پيش ڪرڻ ٿو گهران ۽ پنهنجن دوستن ۽ مڪان شريف سان وابسته احبابن کان اهو سوال به پڇندو آهيان ته "طريقه عاليه نقشبنديه مجدديه" جي تڪميل جو آخر مطلب ڪهڙو آهي؟

دوستو ۽ بزرگو: منهنجي ناچيز خيال ۾ "تڪميل" جو مفهوم هي آهي ته حضرت مجدد رح "وحدت الشهود" جو قائل رهيو، ۽ سلطان الاولياء "وحدت الوجود" جو شارح ۽ ترجمان ٿيو. تاريخي طور اها حقيقت به تسليم ٿيل آهي ته شاه ولي الله محدث دهلوي، جيڪو حضرت مجدد کان پوءِ مجدد مڃيو ويو آهي، سو به "وحدت الوجود" جو قائل ۽ مبلغ هو. جنهن جو هم عصر علامه معين ٺٽوي پڻ هو، جيڪو (حضرت سلطان الاولياء جي ظاهري مرشد ابوالمساڪين جو مرشد پڻ هو. پيئي بزرگ حضرت ابوالقاسم نقشبنديءَ جا مريد هئا. مجدد ڇا کي چئجي، اهو به هڪ وڏو مسئلو آهي، آءٌ هينئر ان بحث ۾ پوڻ نه ٿو گهران.

حضرات: شاه ولي الله بيان ڪيو آهي ته وحدت الوجود حق ۽ درست آهي، فقط لفظن ۽ عبارتن جي منطقي ۽ لغوي تعبير ۽

تشريح جي ڪري ظاهري اختلاف آهي. ورنه وحدت الوجود ئي حقيقت ثابت آهي، جنهن کي "وحدت الشهود" جي دلين سان رد ڪري نه ٿو سگهجي!

حضرات: حضرت سلطان الاولياء، حقيقت ۾ شاه ولي الله جي پيش ڪيل لفظي ۽ منطقي تعبير ۽ تشريح جي درستيءَ کي اڃا به وڌيڪ صحت ۽ صداقت جي تڪميل تي پهچايو آهي. سندن گوهر بار ابيات ۽ انهن جي فقير عبدالرحيم گروهڙوي پاران ڪيل تشريح عادل شاهد آهن. سلطان الاولياء جو "وحدت الوجود" جي تائيد ڪرڻ ۽ مخدوم گروهڙوي جي پاران ان جي تشريح ۽ تائيد ڪرڻ سند آهي. سند به اهڙي جو ڪوبه سندن سامهون دم هڻي نه ٿو سگهي!

دوستو ۽ بزرگو: اهو اشارو جو ڪتابن ۾ اچي ٿو ته حضرت سلطان الاولياء جي والد ماجد حاجي عبداللطيف رح کي، هڪ نقشبندي مجددي بزرگ اها بشارت ڏيئي ڇڏي هئي ته توهان جو جيڪو فرزند پيدا ٿيندو، سو طريقه عاليه نقشبنديه جي "تجديد" به ڪندو ۽ "تڪميل" به ڪندو. ان موجب مان ائين چوڻ ۾ حق بجانب آهيان ته "تجديد" به اهائي آهي، ۽ تڪميل به اهائي آهي، جو سلطان الاولياء "وحدت الشهود" تي "وحدت الوجود" کي ترجيح به ڏني ۽ وحدت الوجود کي ثابت به ڪيائون. چنانچ اهو هڪ وڏو ڪمال هو، پئي ڪنهن به نقشبنديءَ جي حالات ۾ نظر نه ٿو اچي. البته ڪي به ٽي مثال مان ٿا، جن کي مستثني قرار ڏيڻ گهرجي، جن کي تصوف جي ڪتابن ۾ ايتري شهرت به نصيب نه ٿي آهي.

حضرات: نقشبندي ٿيڻ جي معني ئي آهي وحدت الشهود جو لازمي طرح سان قائل رهڻ. ڪو نقشبندي هجي ۽ وحدت الشهود جو قائل نه هجي، اها ناممڪن ڳالهه آهي. يا اهو اهڙو اجتماع الضدين آهي، جنهن جي تطبيق ڪرڻ کان اسان قاصر آهيون. بهرحال حضرت سلطان الاولياء جو اهو انفرادي ڪمال آهي جو پاڻ

www.maktabah.org

وحدت‌الوجود جي تائيد ۽ تصديق به ڪيائون ۽ ان جي تجديد ۽ تڪميل به ڪيائون.

حضرت سلطان‌الاولياء پنهنجي گوهر بار ڪلام ۾ منصور کي وحدت‌الوجود جي علامت طور پڻ بيان ڪيو آهي. پنهنجي هڪ نهايت آبدار ۽ بليغ بيت ۾ فرمائين ٿا:

سرتيون سٽ ڪپاهه،
ٽــي ترتيب تباهه.

ان ۾ فرمائين ٿا ته سٽ ۽ ڪپاهه مڙيئي ساڳي حقيقت آهي. سٽ ئي ڪپاهه آهي، ۽ ڪپاهه اصل آهي، جنهن مان سٽ جڙي ٿو. ان طرح اصل وجود، باري تعاليٰ جو آهي، باقي سڀ ڪجهه ان جي صفات ۽ ظلال آهن، جن کي جدا ڪري نه ٿو سگهجي. منصور دراصل پنهنجي وجود ۽ ذات جي نفي ڪري، حق تعاليٰ جي وجود جو اثبات ڪيو آهي. اهو بلڪل غلط آهي ته منصور "اناالحق" چئي، پنهنجي انا ۽ وجود جو اظهـار ۽ اثبات ڪيو آهـي. ان ڪري فرمائين ٿـا ته ٻـي سمجهيءَ جي ڪري "منصور کي نه ماريو.

ٻئي هنڌ فرمائن ٿا:

سيت پچـار پرينءَ جي، سيت هوت حضور،
ملڪ مڙيئي منصور، ڪهي ڪهبا ڪيترا؟

حضرات: سلطان‌الاولياء جي نظريه توحيد متعلق ڪيل تجديد ۽ تڪميل متعلق به چار لفظ عرض رکندس.

حضرت سلطان‌الاولياء نهايت عارفانه انداز ســان الاهيات ۽ وحدت‌الوجود جو مسئلو حل ڪيو آهي. سندن ارشادات مان ثابت آهي الله جو واجب‌الوجود هجڻ، ۽ غير الله جو معدوم هجڻ. سندن تحقيق جو لب‌لباب اهو آهي ته واجب‌الوجود پنهنجي ذات جـي لحاظ سان بي مثال آهي. جهڙيءَ طرح الله تعاليٰ جي ذات ۽ وجود جو ڪو ٻيو مثال نه آهي، تهڙيءَ طرح واجب‌الوجود جي صفات ۽ مظاهر جو وجود به غير ناهي، اهي به هڪ حقيقت "عين" آهن،

اگرچه في‌نفسه ذات ئي واجب‌الوجود آهي. يا ائين چئجي ته وجود لفظ جو اطلاق فقط ذات باري تعاليٰ تي آهي، ماسوالله جو ڪو وجود حسي آهي ئي ڪونه. اگر "غير" جي "وجود" کي ٻـه تسليم ڪيو ويو ته پوءِ ان حالت ۾ ٻن وجودن "الله ۽ غيرالله" کي تسليم ڪرڻو پوندو. هڪ واجب‌الوجود "حق تعاليٰ" ۽ ٻيو واجب‌الوجود "غيرالله!" اهو اجتماع ضدين آهي ۽ اجتماع الضدين محال ۽ قطعاً ناممڪن آهي. "وجود" بس هڪ آهي، باقي جو ڪجهه به آهي، اهو هست‌نما وجود آهي، جنهن کي "ظلي ۽ اضافي" چئي سگهجي ٿو. جيئن آئيني ۾ نظـر ايندڙ تصوير ۽ ان جي نقل و حرڪت، "عين" جو عڪس آهي، پر "عين" ناهي، تيئن تصوير جي خود حيثيت به غير حقيقي ۽ اضافي آهي. ناظر ۽ منظر ۾ وڏو فرق ظاهري ۽ بعد معنوي موجود آهي.

دوستو: عارفن جي تحقيق اها به آهي ته هڪ ذات آهي ۽ بي صفات آهي. ذات بي مثال آهي، پر صفات لاءِ مختلف مظاهر آهن. هيءَ ڪائنات به حق تعاليٰ جي صفات جو مظهر آهي. ان کان پوءِ، هن ڪائنات جي تڪوين، تـدريج ۽ ارتقا جي مختلف مرحلن ۾، مختلف صفتن، مختلف مظاهرن جـي صورت پئي اختيار ڪئي آهي. لهاذا جيئن الله جي ذات کان سواءِ، صفات کي ڪا مستقل ۽ علحده حيثيت حاصل ناهي، ۽ نه ڪو صفات جو ذات کان سواءِ ڪو وجود ئي آهي، بلڪل ان طرح سان، الله جي ذات سان سندس صفات ۽ مظاهر عينيت ۽ ورائيت جي سلسلي ۾ پيوسته ۽ جڪڙيل آهن ۽ اهي اتصال جي بي ڪيف ربط سان گويا ذات جو "عين" آهن ۽ ذات جو غير نه آهن. لهـاذا صفات ۽ مظاهر جي احاطي ۽ اجتماعي دائري ۾ نه "غيريت" آهي ۽ نـه ڪا "عدميت" آهي، پر اها "عدميت ۽ لاغيريت" ڪين تڏهن ملي آهي، جڏهن اول صفات کـي ذات ۾ مضمر تصور ڪيو وڃي ۽ صفات ۽ مظاهر کي ذات جو "غير" نه سمجهيو وڃي.

"واجب‌الوجود" جو وجود حق آهي، پر "وجود نما غير"

www.maktabah.org

يعني ڪائنات محض اضافي ۽ اعتباري آهي.

سلطان الاولياء، الاهيات جي مک مسئلي 'وجود' کي حل ڪندي، ان کي ڪافر ۽ مشرڪ قرار ڏنو آهي، جو ذات ۽ ان جي مظاهر جي بيڪيف اتصال ۽ بيقياس ربط ۽ تعلق کي نہ سمجهندي رڳو ذات کي عين، ۽ ان جي صفات کي غير ٿو تسليم ڪري. اهڙي دوئي پسند کي سلطان الاولياء موحد نہ، پر مشرڪ ٿو سڏي، ڇا لاءِ تہ مشرڪ اهو آهي جو 'ڪل ۽ جز'، 'اصل ۽ فرع'، 'وجود ۽ ظل'، 'واجب ۽ عدم'، ۽ 'آب ۽ حباب'، 'لهر ۽ بحر' 'هست ۽ نيست' جي لطيف فرق ۽ اتصال، هم آهنگي ۽ انفصال، اتحاد ۽ تضاد کي نہ ٿو سمجهي سگهي.

دوستو: وحدت الوجود جو مسئلو نهايت باريڪ ۽ ناقابل فهم ڇيو ويو آهي. سولن ۽ سادن لفظن ۾ هن طرح چئي سگهجي ٿو تہ حق تعاليٰ جي ذات اگر 'ڪل' آهي تہ ڪائنات ۽ ان جا مظاهر 'جز' آهن. ذات 'اصل' آهي- ۽ مظاهر 'فرع' آهن. ذات اگر وجود آهي تہ ڪائنات ۽ مظاهر ان جو 'ظل' آهن. ذات واجب آهي تہ ڪائنات عدم آهي. ذات بحر آهي تہ صفات لهر آهي. ذات هست آهي تہ باقي غير نيست آهي. ان طرح ذات ۽ مظاهر ۾ فرق بہ آهي تہ اتصال بہ آهي، هم آهنگي بہ آهي تہ انفصال بہ آهي، اتحاد بہ آهي تہ تضاد بہ آهي. ان متعلق ئي سلطان الاولياء فرمايو آهي.

نڪين اوڏو اک کـــي، نڪين نظران ڏور،
وڃان ان وهـــلور، جئن ڏنـــوئي اڻ ڏيٺ ۾.

'اڻ ڏيٺ' جو مفهوم آهي 'مظاهر ۽ صفات' جو جز هجڻ، فرع هجڻ، ظل هجڻ، عدم هجڻ ۽ نيست هجڻ! جنهن سان ڪل، اصل، وجود ۽ واجب جو بيڪيف اتصال بہ آهي ۽ انفصال بہ آهي. هم آهنگي بہ آهي ۽ بيرنگي بہ آهي. اتحاد بہ آهي تہ تضاد بہ آهي. 'عينيت' بہ آهي تہ 'غيريت' بہ آهي.

اگر سلطان الاولياء جي ان هڪ بيت کي عميق نگاه سان مدنظر رکيو ويو تہ پوءِ ڪوبہ ابهام نہ رهندو ۽ وحدت الوجود

www.maktabah.org

جو حڪمت آفرين فڪر سمجهه ۾ اچي ويندو.

سلطان الاولياءَ جي هيءَ به تحقيق آهي ته هيءَ سموري ڪائنات 'سايه بي وجود' آهي. ان سان گڏ سلطان الاولياءَ جو اهو به اشارو آهي ته نه فقط هي عالم، پر هيو عالم به پنهنجي هيئت ۽ تخليق، وجود ۽ مظهر جي لحاظ کان التباس تي قائم آهي. ان مان اگرچه هڪڙي عالم حقائق، عالم معاني، ۽ عالم ملڪوت سڏجي ٿو، ۽ ٻئي کي عالم ناسوت سڏجي ٿو يا جهان موجود ڪونجي ٿو، پر ائين چوڻ سان ڪو به فرق نه ٿو پيدا ٿئي. جهان موجودات به اصل ۾ عدم آهي، پر وجود نما لاشئي آهي. شئي جي صورت ۾ لاوجود آهي، پر وجود جي اوٽ ۽ لباس ۾ 'هست' آهي. هت اسان جي هن مادي نظر سان مظاهر ۽ صفات جي مختلف صورتن ۾ جو التباس ۽ اشتباه نظر اچي ٿو، اهو محض ظني ۽ حسي آهي، نظري ۽ ظاهري آهي، ورنه جر ۽ ڦوٽو، بحر ۽ لهر، سڏ ۽ پڙاڏو هڪ آهن. انهن جي تشڪيل ۽ تڪوين جي ظاهري صورت ۾ ڪجهه فرق به آهي ۽ تنوع به آهي. اسان جي مادي نگاه ان فرق ۽ تنوع کي به حقيقي تصور ڪري، ٻئي اضافي ۽ اعتباري عالم کي به وجود تي سمجهي. ورنه فقط ذات ئي آهي. ان جي برعڪس مظاهر جو ڪو وجود ناهي. سڏ آهي، پڙاڏي جو وجود ناهي. ديوار آهي، ان جو پاڇو ناهي. بحر ئي آهي، لهر ڪجهه به نه آهي!

سلطان الاولياءَ جي تنبيهه آهي ته ”عارف ڏسي ٿو ته جنهن کي بقاءَ هست سڏيو وڃي ٿو، اها تمام فنا ۽ نيست آهي. وجود فقط واجب جو آهي.

دوستو: فرمائن ٿا: بيشڪ اهي رموز ۽ حقائق، ڪمزور ۽ ڪوربين، اندر جي انڌن ۽ ظاهر پرست ماڻهن کي سمجهه ۾ نه ٿا اچي سگهن. انهن جي دل مرده آهي. اهي جيرا جنازا ۽ بي شعور حيوان وانگر آهن. انهن جي زندگي بي مقصد ۽ بي روح آهي. انهن جي فهم جو قصور آهي، جو منجهن حقائق کي سمجهڻ ۾

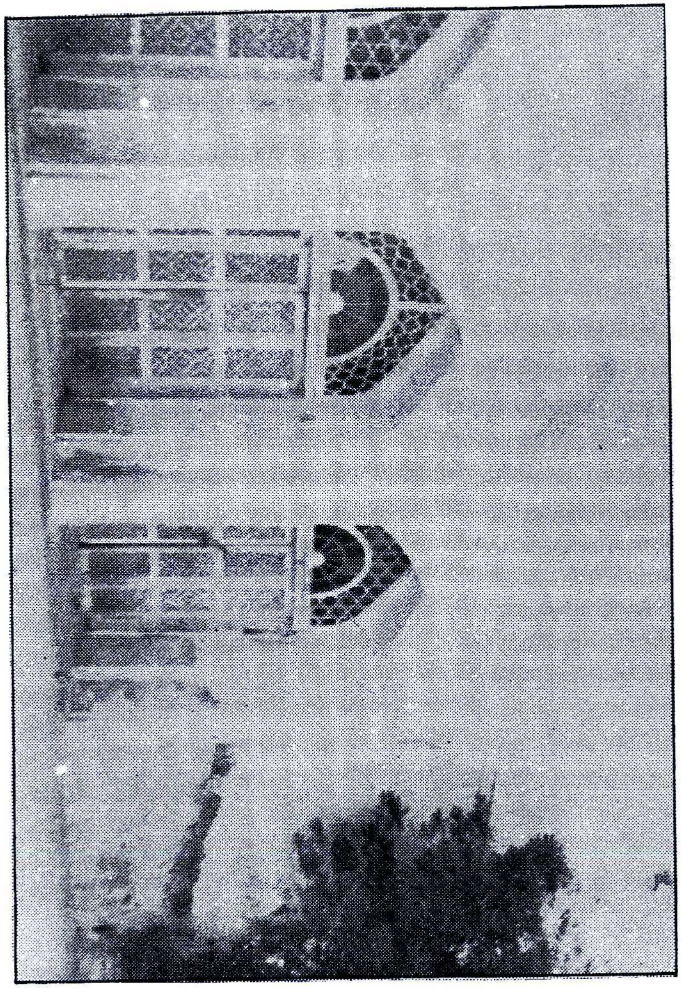

درگاه اولياء پاڪ جي احاطي اندر اولهه طرف، واقع قديمي مسجد شريف جي سهڻو.

www.maktabah.org

عاجزي پيدا ٿئي ٿي. جيئن ٿيڏو، پنهنجي ٿيڏانڻ جي ڪري، هڪ ڪي ٻه ٿو ڏسي، اهڙيءَ طرح استدلالي، منطقي، فلسفي ۽ عقل مادي، ذات ۽ مظاهر جي اتصال ۽ انفصال کي سمجهڻ کان قاصر رهجي ٿو وڃي.

دوستو: اهو ياد رکڻ گهرجي تہ وحدت الوجود متعلق ناقص ۽ مبتدي حضرات، ظاهر بين علماء ۽ نمائشي صوفياءِ ڪرام اڳيان ڪلام ۽ بحث ڪرڻ کان منع ڪئي وئي آهي، ڇا لاءِ تہ اڄڪلهہ جي پڙهيل ڪڙهيل طبقي جو علمي ۽ فڪري معيار ۽ استعداد ايترو پختو ۽ سنجيدو ناهي، ان ڪري ممڪن آهي تہ انهن جي ڪم علميءَ ۽ ڪند فهميءَ جي ڪري، ڪو غلط خيال ۽ رايو پيدا ٿي پوي. خود 'وحدت الوجود' جي شارح شيخ ابن عربيءَ پڻ فرمايو آهي تہ "ظاهر بين عالمن ۽ بي ذوق عام ماڻهن کي 'وحدت الوجود' متعلق منهنجن خيالن کي پڙهڻ جي اجازت ناهي، اهو دقيق ۽ مشڪل مسئلو، منهنجي ان شاگرد کان پڙهيو وڃي، جنهن مون کان روبرو سکيو هجي."

دوستو: ان سلسلي ۾ اهو ٻڌائڻ مناسب ٿو سمجهان تہ سڀ کان اول علامہ صدرالدين قونوي آهي، جنهن وحدت الوجود جو فلسفو خود شيخ ابن عربيءَ کان پڙهيو ۽ ان کانپوءِ مولانا رومي آهي، جنهن قونويءَ کان حاصل ڪيو. چنانچہ، مثنوي شريف، نظريہ وحدت الوجود جي گويا شرح آهي. پر آءٌ ائين چوڻ ۾ پڻ ڪي حق بجانب ٿو سمجهان تہ سلطان الاولياء جا ٨٤ سٽ تصوف ۽ وحدت الوجود جي دريا بي ڪنار کي، ڄڻ هڪ پيالي ۾ سمائي چڪا آهن. ڪاش! اڄڪلهہ جا عقلي ۽ نقلي صوفي، سلطان الاولياءَ جي انهن ٨٤ بيتن کي پڙهي ۽ پروڙي سگهن.

حضرات: علمي ۽ دقيق انداز بيان کي نظرانداز ڪري سولي ۽ صاف سنڌيءَ ۾ عرض ٿو ڪريان تہ- پوريءَ ڪائنات جو سرچشمہ اول، پوريءَ ڪائنات جو منبع اول، پوريءَ ڪائنات جو تخيل اول، پوريءَ ڪائنات جو محرڪ اول، اها حقيقت ڪبريٰ

آهي، جنهن کي وحدت الوجود جي حقيقت موجب، واجب الوجود چيو وڃي ٿو. "واجب الوجود" "وحده لاشريڪ" آهي ۽ وجود فقط حق تعاليٰ جي صفت آهي، جو لاشريڪ ۽ لامثال آهي. نہ هن جو ڪو ٻيو مثال ۽ شريڪ آهي ۽ نہ ئي ڪنهن ٻئي وجود جو مثال ۽ شريڪ آهي، ان ڪري ڪنهن ٻي شئي کي "وجود" جي صفت سان تعبير ڪرڻ شرڪ ڪرڻ جي برابر آهي . هائو يا نہ؟ جڏهن "وجود" حق تعاليٰ جي صفت مطلق آهي، ان ڪري تہ پئجي ٿو تہ ڪنهن بہ ٻيءَ شي کي "وجود" ڪري مڃڻ غلط آهي، ڇو تہ ان صورت ۾ حق تعاليٰ جو "وجود" لاشريڪ نہ رهندو، ڇاڪاڻ تہ ان جي هڪ صفت "وجود" کي مڃيندي، ان جي غير کي بہ "وجود" ڪوٺي، شرڪ پيدا ڪيو ۽ حق تعاليٰ جي هڪ صفت جي موجودگي "غير" ۾ تسليم ڪئي وئي. ان طرح حق تعاليٰ جي هڪڙي صفت جي موجودگيءَ جو وجود غير ۾ مڃڻو پوندو، جڏهن تہ "وجود" فقط حق تعاليٰ جو آهي. تڏهن تہ چيو ويو آهي تہ ان کان سواءِ باقي ٻيو ڪجهہ بہ ناهي. "لاموجود في الدارين الاهو". جڏهن ٻنهين جهانن ۾ حق تعاليٰ جي وجود کان سواءِ، ٻئي ڪنهن جي وجود کي مطلقاً تسليم ئي نہ ڪيو ويو تہ پوءِ باقي ڇا بچيو؟ باقي ٻي ڪهڙي شئي موجود آهي، جنهن جي هوندي "وحدت الشهود" جو مفهوم پيدا ڪري سگهجي.

ٻيو تہ وحدت الشهود پنهنجيءَ جاءِ تي ڪثرت پسند آهي ۽ ان جي مقابلي ۾ وحدت الوجود همہ گير، انسان گير ۽ وحدت پسند آهي جو پوري ڪائنات کي صفات الاهيہ جو مظهر ٿو مڃي .

بزرگو: حقيقت اها آهي تہ پوري ڪائنات صفات الاهيہ جو مظهر آهي . پوريءَ ڪائنات جو منبع حق تعاليٰ جي ذات آهي . پوريءَ ڪائنات حق تعاليٰ جي صفات ۽ مظهرن جي آئينہ دار آهي. درياءُ هڪ آهي، جو قطرن ۽ لهرن جي صفتن ۾ ورهايل آهي. ان طرح 'انسان، هڪ آهي، جو ذاتين، قبيلن، مذهبن ۽ متن، خيالن ۽ عقيدن، عادتن ۽ رواجن، بلڪ صورتن ۽ شڪلين جي

www.maktabah.org

ڪثرت ۾ ورهايل آهي.

وحدت الوجود ڪي سمجهڻ سان پوري انسان ذات کي سمهيڙي هڪڙي مرڪز تي گڏ ڪري سگهجي ٿو، پر ٻئي طرف وحدت الشهود جي مڃڻ سان ڪثرت الاشياء ۽ انهن جي باهمي تضاد، تصادم، انتشار ۽ ڪشمڪش کي به هڪ حقيقت ڪري مڃڻو پوي ٿو، پوري ڪائنات کي وحدت جي بدران ڪثرت جي رنگ ۾ ڏوڙي مروڙي، دئيءَ ۽ فساد، باهمي عناد ۽ اختلاف جي لاءِ راه هموار ڪرڻي پوي ٿي. ان طرح سان پوري انسان ذات لاءِ امن ۽ امان، اتحاد ۽ محبت جو دائرو تنگ ڪرڻو ٿو پوي.

اجا به ان متعلق هڪڙو عرض آهي ته حقيقت ۽ ان جي ماهيت هڪ آهي، پر ان جا نالا مختلف آهن. حقيقت هر هنڌ پنهنجي پنهنجي رنگ ۾ موجود آهي ۽ پنهنجي پنهنجي حيثيت سان ان جو وجود آهي. وحدت الوجود جو مفهوم آهي سڀني حقيقتن ۽ صداقتن، يعني سڀني مذهبن، سڀني دينن، سڀني متن، سڀني فرقن، سڀني هدايتن ۽ پيغامن جي حقيقت پسندانه قدرن ۽ روح پرور ۽ ايمان افروز معيارن جو حسين اجتماع.

سامعين ڪرام: حقيقت ته اها آهي ته هر انسان جي لاءِ الله تعاليٰ جي 'الوهيت' ۽ ان جا 'مظاهر' ۽ 'آثار' هڪجهڙا آهن. وحدت الوجود جو عقيدو پوري دنيا جي انسانيت کي برادريءَ ۽ برابريءَ جي هڪڙي وسيع دائري ۾ آڻي سگهي ٿو. اسان کي اها اميد آهي ته اهو ڏينهن ضرور ايندو، جڏهن انسان ذات، ڌڙي ڌاڙي، مذهبي ۽ ڌرمي، سماجي ۽ تهذيبي، توڙي ٻين مصنوعي نظرين ۽ انهن جي اختلافن تان ڏکيا ڪائي، پنهنجا مٽا ڦاڙائي، اچي وحدت الوجود جي نظريه تي ٻيهندي ۽ تسليم ڪندي. اهائي قوميت کان بين الاقواميت ڏانهن راه آهي، اتي پهچي انسان سوچي سگهندو ته انسان ۽ ڪائنات، حق تعاليٰ جا مظاهر ۽ آثار آهن. حيات، انسان، ۽ ڪائنات حق تعاليٰ جي ذات ساز وابسته آهن. سڀني جو مرڪز ۽ منبع،

مرجع ۽ مربي هڪ آهي. اهوئي آهي حضرت سلطان الاولياء جي روح آفرين ڪلام جو پيغام، جيڪو سندن ٨٤ بيتن ۾ مختلف طريقن سان، معنيٰ آفرين ۽ وجدانگيز انداز ۾ ڏنو ويو، جنهن جي جديد نقطه نظر سان، اڄوڪي جديد انسان لاءِ، شرح لکڻ جي وڏي ضرورت آهي.

بزرگو: منهنجو اهو عقيدو آهي ته مخدوم فقير عبدالرحيم گرهوڙي رح پنهنجي دور جو وڏو فقيه ۽ عالم هو، جنهن ٨٤ بيتن جي شرح، قديم دور جي صوفيانه نظريات جي ماتحت لکي. بيشڪ اڄ کان به صديون کن اڳ، اهو ڪم وڏو تصور ڪيو ويو هو، پر وحدت الاديان ۽ وحدت انسانيت عامه جي مسئلن تي ڪجهه به نه لکيو ويو آهي. ڇا لاءِ ته مخدوم گرهوڙي پاڻ خود اهڙي دور جي پيداوار هو، جنهن ۾ تصوف فقط اهڙن مسئلن تائين محدود هو. حالانڪ هن بين الاقوامي ڪشمڪش ۽ مادي نظريات جي تحت پيدا ٿيل تصادم واري دور ۾ پوري انسان ذات کي وحدت، صلح، امن ۽ خير جي دعوت ڏيڻ جي سخت ضرورت آهي، ان ڪري وحدت الوجود جي اهڙي شرح تيار ڪرڻي آهي، جيڪا هن دور جي انسان جي اضافي ۽ مصنوعي مشڪلاتن، نظرياتي ڪشمڪش، استبداد ۽ استحصال وارين شيطاني قوتن کان بچائي سگهي ۽ انسان ذات کي تشدد ۽ ظلم سان مقابلي ڪرڻ لاءِ، اجتماعي انداز تي منظم ڪري سگهي. پوري انسانيت عامه کي، سڀني تفرقه سازين ۽ اختلافي سازشن کان آزاد ڪري سگهي، باهمي عناد ۽ فساد جي عالمگير باه تي ٿڌو ڇنڊو هڻي سگهي ۽ انسان ذات کي محبت ۽ اخوت جي مرڪز تي جمع ڪري سگهي.

دوستو: ان سلسلي ۾ سلطان الاولياء جي شخصيت ۽ ڪلام اسان جي رهنمائي ڪن ٿا، ۽ پوري انسانيت عامه جي رهبريءَ لاءِ به ڪافي آهن.

سامعين ڪرام:- مان اوهان کي نهايت دردمندانه انداز

www.maktabah.org

۾ ٻڌائي رهيو آهيان ته حضرت سلطان‌الاولياء جي فيض ۽ برڪت جو واسطو رڳو لواري شريف جي مقدس زمين سان ناهي، نه ڪو فقط مڏئي، ڪڇ پڇ ۽ ٺٽي تائين محدود سمجهڻ گهرجي. ان فيض جي وابستگي، رڳو عرب ۽ آفريقا جي معتقدن سان ناهي، ان جي وابستگي رڳو گجرات ۽ جيسلمير، پنجاب ۽ بهاولپور، مارواڙ ۽ راجستان سان نه آهي- پر سلطان‌الاولياء جو فڪر ۽ برڪت ڀريو پيغام پوري انسان ذات لاءِ آهي، همه‌گير آهي ۽ عالمگير آهي. لهذا حضرت سلطان‌الاولياء جي انهيءَ عظيم پيغام کي دنيائي انسانيت جي ڪنڊڪڙڇ تائين پهچائڻ لاءِ، عام طرح سان سنڌ جا باشندا ۽ بالخصوص درگاه لواري شريف جا مريد ٻڌل آهن. اهو سلطان‌الاولياء جو فيض فقط سنڌ ۽ هند، عرب ۽ آفريڪا تائين محدود نه رکو، اهو عالم انسانيت لاءِ پيغام آهي، محبت جو پيغام آهي، امن جو پيغام آهي، اخوت جو پيغام آهي، دوستيءَ ۽ ياريءَ جو پيغام آهي، خيرخواهيءَ ۽ همدرديءَ جو پيغام آهي، تسلي ۽ تسڪين جو پيغام آهي، مجروح ۽ زخميل انسانيت جي زخمن لاءِ دعا ۽ شفا جو پيغام آهي، ايمان ۽ سلامتيءَ جو پيغام آهي، صداقت ۽ ديانت جو پيغام آهي.

دوستو ۽ بزرگو: مان نهايت پراميد آهيان، ۽ اهو محسوس ڪري رهيو آهيان ته اهو ڏينهن ضرور ايندو جو هيءَ سرزمين سنڌ حضرت سلطان‌الاولياء جو پيغام پوريءَ انسان ذات تائين پهچائيندي. انشاءُالله ان قسم جُو انتظام ٿيندو، بزرگان ڪرام جو توجهه ۽ روحاني تصرف حرڪت ۾ اچي چڪو آهي.

بزرگو: حضرت سلطان‌الاولياء ان سلسلي ۾ سنڌ کي دعا به ڪئي آهي. فرمائين ٿا:

پرت چڏ پرڏيهه جي، ساڻيهه ڪر سنڀال،
لڪن سندي لال، سچڻ مفت وڃائين.

[هن بيت ۾ سنڌ کي لڪن سندي لال چيو ويو آهي.]

(تقرير اڃا اتي مس پهتي ته ان وقت سامعين ڪرام مان

هڪ چٺي آئي، جنهن ۾ گرامي صاحب کان سوال پڇيو ويو ته ان بيت جي شرح، موجوده دور جي تقاضائن آهر اگر ٿي سگهي ته پوءِ اها مهرباني ڪري بيان ڪئي وڃي. ان بيت ۾ پرڏيهه جي پرت ۽ ساڻيهه جي سنڀال، لڪن سندي لال ۽ ان کي مفت وڃائڻ کان منع ڪرڻ، ڪهڙي حال ۽ خيال کان چيو ويو آهي. ان جو مفهوم ڪهڙو آهي. ان چٺيءَ جو جواب ڏيندي گرامي صاحب تقرير کي جاري رکندي چيو: مرتب)

حضرات: هڪ دوست کان مٿين بيت جي شرح لاءِ چٺي پهتي آهي. معاف ڪندا، ان دوست کي جواب ڏيندي گذارش ٿو ڪيان ته منهنجا بزرگو، تصوف جي نقطہ نظر سان، مٿين بيت جا ڪيئي روحاني ۽ فڪري مقامات بيان ڪري سگهجن ٿا. سوال جي نوعيت کي اڳيان رکي عرض ڪندس ته توهان ٿوري وقت لاءِ تصوف جي دنيا مان ٻاهر نڪري، هن بين‌الاقوامي ڪشمڪش واري دور ۾، هن مادي دنيا ۾ اچو، ۽ قومن جي زوال ۽ ڪمال جي سمورن مادي اسبابن کي مطالعو ڪيو. استبداد ۽ استحصال جي چڪيءَ ۾ پيڙيل ڪمزور ۽ هيٺين قومن جي آپداءِ غلاميءَ کي ملاحظہ ڪريو ۽ پوءِ سلطان‌الاولياء جي دعا جي لفظن تي غور ڪيو. لکن جي لال اها سنڌ آهي. سلطان‌الاولياء ان جي مقابلي ۾ ٻاهرئين پرڏيهه کي پسند نه ٿو ڪري ۽ تنبيهه ٿو فرمائي ته ”پرت چڏ پرڏيهه جي“، ان ڪري، بيوقوف نه ٿي، احمق نه ٿي. موجوده دور جي غلط ۽ فريب ڏيندڙ نظريات ۾ نه ڦاس. غلط ڪارن جي اجائي سجائي پروپيگنڊا ۾ نه اچ. پنهنجي اصليت کي نه وسار، پنهنجي حقيقت کي فراموش نه ڪر پنهنجي مٽيءَ کي نه مٽاءِ، جنهن ۾ تنهنجن ابن ڏاڏن، استادن ۽ وڏڙن جون هڏيون پوريل آهن. جا سرزمين تاريخ کان اڳ واري زماني کان وٺي، علم ۽ ڪمال جو سرچشمو رهندي آئي آهي. جا ’سنڌ‘ انسان ذات جو پهريون تهذيبي ۽ تمدني گهر رهندي آئي آهي. جنهن جو شاندار ماضي تاريخ جي هزارن سالن تي حاوي آهي.

www.maktabah.org

جنهن جا آثار انسان ذات جي مثالي ڪردار جي علامت بنجي چڪا آهن. اها سنڌ جا ايائن ڪان، انسانيت، اخوت، محبت، رواداري، مساوات، انسان دوستيءَ، حب الوطنيءَ، تهذيب ۽ بلند اخلاق جو مرڪز رهندي آئي آهي. جنهن ۾ سڀ کان اول اسلام آيو ۽ کيس باب الاسلام سڏيو ويو. جنهن جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ روحانيت ۽ اخلاق جا پيغام پهچائيندڙ ستا پيا آهن.

جنهن ۾ صحابہ ڪرام جي آمد ثابت آهي. جنهن ۾ ٻہ صحابہ ڪرام مدفون آهن- ان کي نہ وسار! ان جي مقابلي ۾ پرڏيهہ جي پرت چڏي ڏي.

دوستو: سلطان الاولياء جو اهو بيت علامتي رنگ ۾ آهي، جنهن جو روح، تاريخ جي هر دور سان وابستہ آهي. سلطان الاولياء جو اهو زندگي بخش پيغام آهي، جنهن کي سمجهڻ ۽ پروڙڻ جي اڄڪلهہ سخت ضرورت آهي. سندن ٨٤ بيتن مان اهو هڪ بيت لک ٿو لهي. ان جو ڪو مثال يا مٽ ثاني آهي ئي ڪونہ! ان سنڌ کي انسان ذات لاءِ عظيم پيغام رسائڻو آهي. حق ۽ صداقت جو نياپو رسائڻو آهي. پوري عالم لاءِ، امن ۽ ايمان جو نظام قائم ڪرڻو آهي. ان ڪري اوهان تي فرض آهي تہ اول اوهان پاڻ ان پيغام تي عمل ڪيو ۽ ان کان پوءِ دنيا جي ڏورانهن ڏيهن تائين رسايو.

دوستو: في الحال ان بيت متعلق ايترو چئي سگهجي ٿو. بهرحال جنهن چئي لکي سوال ڪيو آهي، سو مطمئن ٿيو؟ (آن جو جواب آيو تہ ها سائين).

بزرگو: عرض ڪري رهيو هوس تہ سلطان الاولياء جو پيغام، انسانيت جي روح لاءِ تجليات ۽ زندگيءَ جو پيغام آهي. سندن انفاس قدسيہ جو فيض، 'ايثر' ۾ گردش ڪري رهيو آهي. سندن پيغام بصيرت افروز نوراني ڪرڻن جو پيغام آهي. انسانن لاءِ محبت ۽ اخوت جو پيغام آهي. اهو ساري دنيا کي پهچائڻو آهي. اوهان لواريءَ وارن مريدن ۽ معتقدن کي، رڳو زريءَ جون ڏوپيون

پائڻيون ناهن. معاف ڪجو! رڳو اسان کي پلاءُ کارائڻا ناهن، معاف ڪجو، اوهان لواريءَ وارن مريدن ۽ معتقدن کي وڏو ڪم ڪرڻو آهي، صحيح علم ۽ عقيدي، عمل ۽ اخلاق سان ماڻهن کي مطيع ڪرڻو آهي.

بزرگو: اڄ جيڪي بہ سامعين موجود آهن، ۽ جيڪي بہ سلطان الاولياء سان وابستہ آهن، اهي عهد ڪن تہ سنڌ جي هن عظيم بزرگ جو پيغام ساري انسان ذات تائين پهچائڻو آهي ۽ سندن پاڪيزه تعليمات تي عمل ڪري، مثالي انسان بنجڻو آهي- اهو هر سنڌيءَ جو فرض آهي. مهرباني.

(ٽيپ رڪارڊ تان ورتل)

❋

"سخا هڪ ٿاري آهي، جا سخيءَ کي جنت ۾ پهچائي ٿي، ۽ بُخل هڪ ٿاري آهي جا بخيل کي دوزخ ۾ پهچائي ٿي."

— سلطان الاولياء

www.maktabah.org

سنڌي ادبي ڪانفرنس جي سهمان خصوصي جناب مير خدابخش خان ٽالپر جي شڪريه ادائي

جناب صدر ڪانفرنس مولانا گرامي صاحب، ۽ معزز حاضرين،

اڄوڪي تقريب سعيد جي موقعي تي منعقد ٿيل هن پهرين سنڌي ادبي ڪانفرنس ۾ سنڌ جي برک اديبن ۽ شاعرن نهايت بلند معيار جا پنهنجا شاهڪار مضمون ۽ خيالات پيش ڪيا آهن، تن کان سامعين ڪرام اميد ته محفوظ ٿيا هوندا. جناب مولانا گرامي صاحب پنهنجي صدارتي تقرير ۾ جنهن محققانه انداز سان تصوف ۽ ان جي خاص مقامات جي وضاحت ڪئي آهي، ان کان اسان سڀني کي ڪافي نئين معلومات حاصل ٿي آهي. گرامي صاحب ڪيئي اهڙا دقيق مسئلا بيان ڪيا آهن، جن جي سچ پچ ته هن کان اڳ اسان کي خبر ڪانه هئي. سندن عالمانه مطالعي ۽ دلڪش انداز خطابت اسان تي جادوءَ جو اثر ڪيو آهي. شال الله تعاليٰ کيس ان جو نيڪ اجر فرمائي.

ان طرح سنڌ جي شاعرن جنهن اعليٰ نموني تي پنهنجو شاهڪار ڪلام پيش ڪيو آهي، ان کي ٻڌي هڪ وجد انگيز ڪيفيت محسوس ٿي آهي. خاص طرح سان گرامي صاحب جا ڪلاسيڪي فن ۾ ابيات نهايت روح پرور آهن. ان کان علاوه ٻين سمورن شاعرن جو ڪلام نهايت معياري آهي. آءٌ هت اهو پڻ اعلان ڪرڻ گهران ٿو ته هن سلسلي جي ٻي تقريب ١٠- ڊسمبر تي ميرپورخاص ۾ ٿيندي، ان ۾ مولانا گرامي صاحب ۽ موجوده آيل شاعر ۽ اديب شريڪ ٿيندا.

والسلام

* *

مشاعرو

www.maktabah.org

مولانا غلام محمد گرامي

حقيقت محمديه

”حقيقت محمديه“ متعلق شاهڪار ٻيتن کي پيش ڪرڻ کان اڳ ”حقيقت محمديه“ متعلق مختصر تعارف ڪرائيندي واضح ڪيو ويو ته تصوف جي عميق ۽ دقيق مقامات ۾ ”حقيقت محمديه“ کي وڏو مقام حاصل آهي. اهل تصوف بزرگن، ان مسئلي متعلق ڪافي ۽ شافي بحث ڪيو آهي.

”حقيقت محمديه“ متعلق بزرگن جي تحقيق آهي ته - ”اعيان ثابته“ ۾ سڀ کان اول ”حقيقت محمديه“ آهي، جا مرڪز ۽ منبع موجودات جي لاءِ آهي. حيات ۽ ڪائنات لاءِ سرچشمهٔ اول آهي. ”حقيقت محمديه“ ئي ”وجوبي تعين“ آهي، جا ذات مطلق جي مظهر اول آهي. ٻيا سڀ تعينات جن جي مظهرن ۾ ساري ڪائنات سمايل آهي، سي به سڀ ”حقيقت محمديه“ جي ”جامع تعين“ مان وجود پذير ٿيا آهن، ان ڪري، ”حقيقت محمديه“ ”مظهر اول“ به آهي ۽ ”جامع مظاهر ڪليه“ به آهي.

صوفي بزرگن ”حقيقت محمديه“ کي، تعين اول، ذاتي تجلي، مظهر اول، عقل اول، القلم الاعليٰ، اسم اعظم ۽ نور اول سڏيو آهي.

حضرت غوث اعظم فرمايو آهي، ”تنهنجي روح جي مشام تي ”ازل ۽ زمان“، ”تخليق ۽ فطرت“ جون هيرون گهليون آهن.“

”مواهب لدنيه“ ۾ زرقاني لکيو آهي ته: ”حقيقت محمديه“ ساري جهان جي نگران، سنڀاليندڙ ۽ ڪائنات جو روح آهي. سڀ مخلوقات جا پاڻ سڳورا مرڪز ۽ مخفي نقشو آهن.“ ابن عربي لکي ٿو: ”پاڻ مظهر اول ۽ الله جي اسمن ۽ صفتن جا جامع آهن.“

www.maktabah.org

عبدالڪريم جيلي لکي ٿو: ”حضور جن انسان ڪامل آهن، منجهن الاهي صفتن ۽ اسمن جو ظهور ۽ جوڙ نمودار آهي.“ منصور حلاج چيو آهي: ”پاڻ غيبي انوار آهن، ظاهر ٿيا ۽ موٽي ويا.“

شيخ ابوالحسن ڏاهري سنڌي لکيو آهي: ”اعيان ثابته مان ’عين اول‘ حضور جن جي ذات آهي.“

حضرت مجدد رح فرمايو آهي: ”حقيقت محمديه“ حقيقت الحقائق آهي.“ ان طرح شاه ولي الله لکيو آهي: ”اصل حقيقت محمديه آهي، باقي سڀ فروع جون تدبيرون آهن، جن تي عالم قائم آهي.“ مخدوم گروهڙويءَ فرمايو آهي: ”پاڻ سڳورا ’ظهور اول‘ آهن، باقي جو ڪجهه به آهي، سو ”مظهر اول“ جو تفصيل آهي.“

”حقيقت محمديه“ متعلق لطيف ۽ سلطان الاولياء جو هڪ هڪ بيت موجود آهي، اهي ٻئي بيت، پنهنجي معنوي روح جي حيثيت سان بي مثال ۽ بينظير، جامع المعاني ۽ بصيرت افروز آهن.

لطيف فرمايو آهي:-

عاشق چئو م آن ڪي، م ڪين چئو معشوق،
خالق چئو م خام تون، م ڪين چئو مخلوق،
سلوڪ تنهن سلوڪ، جه ناقصان ئي نڱئو،

حضرت سلطان الاوليا فرمايو آهي:-

عجب جهڙي آهه حقيقت حبيب جي،
نه ڪين چئبو سو ڏٺي، نه ڪين مخلوقا،
شفق جي ساڃاهه، جامع ليل نهار کي.

”حقيقت محمديه“ متعلق هي چاليهه ڪن بيت ٦- اپريل کان ٩- اپريل ١٩٧٤ع تائين- ڪيفيات جي لهر وانگر آيا. مون محسوس ڪيو آهي ته اها پالوت، بزرگن جي تصرفات ۽ توجهات جي مرهون منت آهي. بهرحال، هن تقريب ۾ پيش ڪندي برڪت ۽ سعادت جي حاصلات جو يقين آهي.

❋

حقيقت محمديه

حقيقت حبيب جي، آبي، نه خاڪي،
لائق لولاڪي، آفاقي آفاق ڏٺي.

* *

حقيقت حبيب جي، جوهر جوت جمال،
نه ڪو مثل مثيل ڪو، جهڙس جيس مجال،
نه ڪو ڏينهن نه رات هو، نه ڪو بدرو هلال،
نه ڪو انس نه آدمي، نه ڪو ملڪ مثال،
جهڪو ڪل ڪمال، مهندان محبوبن جي.

* *

حقيقت حبيب جي، چوڏس وڏ چانڊاڻ،
سيئين پرئين سپرين، الاهي اهڃاڻ،
ڪنهن کي ناهي ڄاڻ، ته احد احمد هيڪ ٿيو.

* *

حقيقت حبيب جي، معنوي ماندڻ،
”لولاڪ لما خلقت الافلاڪ“، آيو جنهن جي ڪاڻ،
”انا احمد بلاميمي“، پنهنجو آهي پاڻ،
هوڪو اناالحق جو، معرفت جو ماڻ،
ڪنهن کي ناهي ڄاڻ، ته احد احمد هيڪ ٿيو.

* *

حقيقت حبيب جي، معنوي معروف،
هوالظاهر هو الباطن، ظاهر ۾ مظروف،
اشارو معطوف، ماٺهن سمجهو ڪين ڪي.

* *

www.maktabah.org

حقيقت حبيب جي، ظاهر صفاتي،
باطن ۾ ذاتي، ماڻهن سمجهيو ڪين ڪي.

* *

حقيقت حبيب جي، معنوي معراج،
"لولاڪ لما خلقت الافلاڪ"، صاحب سر تي تاج،
ڪنهن ڪي ڪوڻي ڪارڻي، ساريو ڪاريو ڪاج،
ڪنهن جي جوت جمال سان، ڏيهن ورتو ڏاج،
معرفت محبوب جي، مٿي آ منهاج،
معني آ محتاج، لفظن پيٽي ناهه ڪا.

* *

حقيقت حبيب جي، نورٌ علي نور،
"قل انما انا بشر مثلڪم"، اشارو مستور،
"..... ولاڪن الله رمي"، معني سان معمور،
ڪنهن جلايو طور، ريءَ حقيقت حبيب جي.

* *

حقيقت حبيب جي، آهي آفاقي،
"سنريهم في الافاق"، بچو ڇا باقي،
احمد اوطاقي، احد سان گڏ "ميم" ۾.

* *

حقيقت حبيب جي، آهي "ڪن فيڪون"،
آدم هو نه آب ۾، نه ڪو تون نه مون،
نه ڪو لحم لڳن تي، نه ڪي هڏ نه خون،
آڳاهي اصلئون، احد احمد هيڪ ٿيا.

* *

حقيقت حبيب جي، نظاري نروار،
نه ڪو جسم نه اسم هو، نه ڪو نر ۽ نار،
چوڏس ۽ چوڌار، هئي حقيقت حبيب جي.

* *

حقيقت حبيب جي، جهڙو شمس شعاع،
تارا ڪتيون اڀ ۾، ذرو تين نه ضاع،
پيدا سرور جام مان، مڙئي مال متاع،
اضافي وداع، حيرت آندي حال ۾.

* *

حقيقت حبيب جي، واحد جو وجود،
احد احمد پاڻ ۾، "ميم" ڪيو موجود،
عبد عابد هيڪ ٿيا، معنوي معبود،
جاڏي ٿيو سجود، تاڏي صاحب سامهون.

* *

حقيقت حبيب جي، حامد ۽ محمود،
حمد حامد هيڪ ٿيا، عابد خود معبود،
سجدو ساجد هيڪ ٿيا، مالڪ سو مسجود،
محمد ئي موجود، ريءَ هاشمي ناهه ڪي.

* *

حقيقت حبيب جي، لايدرڪه الابصار،
چشمن پسيو ڪين ڪي، مطلق مٺيادار،
معنوي وجود ٿيو، سراسر اسرار،
ڪيف يدرڪ في الدنيا حقيقة، ڪر پردي منجهه پچار،
هيءَ دنيا، دني، دار، احمد رهيو نه پلڪ ڪو.

* *

حقيقت حبيب جي، معني ۾ معني،
موجون اٿن موج ۾، لهرون لک سوا،
رهيا دار دنيا ۾، پرين پاڇولا،
نه مسڪن مدينا، نه مڪو ماڳ محبوب جو.

* *

حقيقت حبيب جي، معني ۾ معني،
هو خاصو "نوري" خلق جو، ٻي مڙئي مخلوقا،

www.maktabah.org

موجون اٿن مهراڻ مان، سي آهن ڪين جدا،
مرڪز سڀني مخلوق جو، احمد ميم سوا،
پئي ڪين لکا، تہ احد احمد هيڪ ٿيو.

❀❀

حقيقت حبيب جي، مطلق محسوسا،
بناحسن حبيب جي، سڀ ڪجھ پاڇولا،
اکئين پسجن ڪينڪي، قلبن ان جي جا،
مرسل مرسلا، مطلق آهي ملڪ ۾.

❀❀

حقيقت حبيب جي، مورعون مطلقا،
"ينظرون اليک وهم لايبصرون"، هوت نہ ڪنهن ڏٺا،
پرين پاڇولا، پڌرا ها پرديس ۾.

❀❀

حقيقت حبيب جي، همہ حيراني،
۾ ڇٺو هو مخلوق هو، هو سر سبحاني،
هو جامع ليل-نهار جو، نہ ڪو عبد عبراني،
هو عبديت ڪان اڳ هو، ذاتي، زماني،
هو نسنگ نوراني، احد احمد هيڪ ها.

❀❀

حقيقت حبيب جي، قائم ۽ دائم،
ماڻهن ليکي آدمي، نمازي، صائم،
"....يرزق من يشاء بغير حساب، هو عالم لئہ قاسم،
اول نور ۽ نور هو، آخر ۾ خاتم،
سهٹو سو سالم، احد سان احمد هو.

❀❀

حقيقت حبيب جي، آڳي جو احسان،
ڪافر مسلم لاءِ ٿيءُ اوتيو آن عرفان،
"ماينطق عن الهوىٰ، ان هوالاوحي ۽ يوحيٰ، اتو منجھ قرآن،

جيڪي خاوند آکيو، سو فائق جو فرمان،
نہ ڪو جسم نہ جان، احد احمد هيڪ ٿيا.

* *

حقيقت حبيب جي، نہ ڪنهن پئي سڃاتي،
رمز "نفخت روح" جي، ڪنهن پر، نہ ڄاتي،
وجھ جيءَ اندر جهاتي، ڪر مشاهدو محبوب جو.

* *

حقيقت حبيب جي، ناهي زماني،
نہ ڪين مسافر مون پرين، نہ مڪين- مڪاني،
خلقت ان جي خاص ٿي، نرمل- نوراني،
صاحب حوت جمال جو، صادق 'من راني'،
صاحب سير سين ۾، ڪيو رمزي روحاني،
لاشڪ لاثاني، ازل ڪان اڳي هو.

* *

حقيقت حبيب جي، ازلئون آهہ قديم،
اڃا آدم هو اڳي، گاري منجھم مقيم،
"وقت" جي وقفي ڪنان، مهندان مستقيم،
"انا احمد بلا ميمي"، فرمايو فهيم،
نہ ڪو جان جسيم، احمد آيو احد سان.

* *

حقيقت حبيب جي، مڙني موچاري،
صاحب وٽ مقبول هئي، ڪوجهي ۽ ڪاري،
جانب جلويدار مان، خلق جزي ساري،
سلسلو سڀا اڳ جو، ٿيو سرور ڪان جاري،
"نوري ۽ ناري"، پئي مرحلا محبوب جا.

* *

حقيقت حبيب جي، ڪامل ڪلنگيدار،
ازل ڪان ہم اڳي هئو، مرسلن، مهندار،

www.maktabah.org

نه ڪو شمس شعاع هو، نه آدم استقرار،
هو قرب منجهه قرار، احد احمد هيڪ ٿيا.

**

حقيقت حبيب جي، نه ڪو جسم نه جان،
"لولاڪ لما خلقت الافلاڪ" فائق جو فرمان،
جڙيو ڪل جهان، سهابي محبوب جي.

**

حقيقت حبيب جي، هردم حياتي،
آڏو عدم ڪين ڪي، مور نه مماتي،
"ڪل شيءِ هالڪ الاوجهه" اثر اثباتي،
وجهي ڏس جهاتي، ته احد احمد هيڪ ها.

**

حقيقت حبيب جي، لهرن لڪ لباس،
ماڻهن ليکي آدمي، پر مٽين ۾ الماس،
ميوي جيئن مثال هو، پر مهندان هون مٺاس،
هيري جيئن حبيب جي، مٽي اصل اساس،
عاجز ٿيو احساس، احد احمد هيڪ ها.

**

حقيقت حبيب جي، ملڪن ۾ مشهور،
ها "آمنه ۽ عبدالله"، مبهم ۽ مستور،
"لم يلد ولم يولد"، پڙهه قرآني منشور،
نور نه ڄاپي خاڪ مان، ڪٿ فطرت جو دستور؟
نورٌ علي نور، احد احمد هيڪ ها.

**

حقيقت حبيب جي، "ما اعظم شاني"،
"اذالشمس ڪورت"، تارن تاباني،
"نورٌ و ڪتابٌ مبين"، فڪر فرقاني،
لاشڪ لاثاني، نورٌ علي نور هو.

حقيقت حبيب جي، مالڪ موجودات،
مظهر اول ذات جو، باريءَ جي برڪات،
"خلق الاول"..... سو ٿيو، نه منجهان مخلوقات،
لکين، ڪروڙين، پدمين، ٿيون ظاهر تجليات،
هيءَ حقيقت هيهات، ماڻهن ڄاتي ڪين ڪي.

**

حقيقت حبيب جي، مبرهن آيات،
نه جن ۾ ريب فريب ڪو، ٿيون عيني علامات،
رئوف، رحيم، ڪريم - ٿيون ذاته ڪل صفات،
هيءَ حقيقت هيهات، ماڻهن سمجهي ڪينڪي.

**

حقيقت حبيب جي، بقائي باقي،
الباقيات الصالحات ۾ سرور اوطاقي،
حڪمت رواقي، سمجهي ڪين سڄڻ ڪي.

**

حقيقت حبيب جي، مورئون ڪين مٽاءِ،
خلق آلام علي صورته، آ آدم احمداءِ،
آدم ولد احمد جو، هنئين سان هنداءِ،
ولايت والد جي، لوڪان ڪين لڪاءِ،
صورت، معني وچ ۾، سنڌو سيڙهو ناءِ،
احمد - صورت احد جي، ميان ڪين منجهاءِ،
"لم يلد ولم يولد" صاحب، سر سمجهاءِ،
نه حيرت جي آ جاءِ، "احد"، "احمد" هيڪ ٿيا.

**

حقيقت حبيب جي، لکين لباسا،
آدم، نوح ۽ شيث ٿيا، ان جو اولادا،
يحيٰ، عيسيٰ، معنوي، احمدي پاڇاءِ،
ميني رسولن منڊي، آ احمد مدعا،

www.maktabah.org

آيو آخر مرسلين، پر آهي ابتدا،
آ هيءَ انتها، تہ احد احمد هيڪ هو.

❀❀

حقيقت حبيب جي، وحدت جي وائي،
احد احمد هيڪ ٿيو، ڪانهين ٻيائي،
لاشريڪ له، لا مثل لہ ڪا سمجهہ سچائي،
ٻي چيز نہ ڪائي، ريءَ حقيقت حبيب جي.

❀❀

حقيقت حبيب جي، ٽَر، ٽاٽا ٽَڪ، ٽاڪ،
"..... يمشي في الاسواق"، ڪان عاجز آ اوراڪ
"لولاڪ لماخلقت الافلاڪ"، سڄو ٻي مصداق،
بشري ٿيس پوشاڪ، نہ تہ احد، احمد هيڪ ٿيو

❀❀

حقيقت حبيب جي، نہ مڪي، حجازي،
هيءَ مام مجازي، احد، احمد وچ ۾.

❀❀

حقيقت حبيب جي، "گرامي"، مخفي،
جلي خواہ خفي، هو مرڪز موجودات جو

❀❀

"جنهن کي محبت نہ آهي، تنهن کي ايمان ناهي، ۽ جنهن کي طاعت ناهي، تنهن کي ذڪر نہ آهي."
— سلطان الاولياء

"نياز" همايوني
(حيدرآباد)

ڳالهيون يار "نياز" جون

عشق اسان جو صدا ازل جي، اسان بهار جي باک جئان،
مرڻ جيڻ ۾ جوت اسان جي، سرمستن جي ساک جئان.

جڏهن بہ سچ ۽ سونهن پڪاريو اسان جلال ۾ آيا سي،
جنم جنم ۾ جوڳي بنجي، جهنگ سيال ۾ آياسي.

اسان اهي منصور ميان، جي سوريءَ لاءِ سهاڳ بڻيا،
ڪوڙ گهٽا ڪهرام ڪيا تہ بہ سچ جو نيٺ سهاڳ بڻيا.

دنيا ساڳي پٿر دل، جنهن پريا نگر برباد ڪيا،
اسان اهي ئي ديوانا، جن ويرانا آباد ڪيا.

فرزانن مان فيض نہ ڪنهن کي، هرڪو پنهنجي مستيءَ ۾،
ديوانا ڪيئن ذل وندارائن، بيگانن جي بستيءَ ۾.

دوست اسان جي ديس ۾ آيو، ٻيجل جئن ٻهروپ وٺي،
اسان انهي لئہ ڪنڌ ڪپايو، راءِ ڏياچ جو روپ وٺي.

درد اسان جي در تي آيو، سئن هنيائين گداگر ٿي،
اسان انهي کي ڏئي ڇڏيو سي دل جو دان تونگر ٿي.

حسن اسان جي حضور ۾ آيو سهڻيءَ وانگر سير چڙهي،
اسان اتانهان ٽياسي ائين جئن چانڊوڪيءَ تي وير چڙهي.

عشق اسان جي اڱڻ تي آيو ڪاريهر جئن ڪاهہ ڪري،
اسان انهيءَ لئہ پاڻ وڃايو، چانڊوڪيءَ جئن چاهہ ڪري.

www.maktabah.org

وقت اسان جي وات ۾ آيو، ڏونگر جهڙا ڏانو ڪري،
اسان انهيءَ تان اکري وياسين، ڪڪرن وانگي ڇانو ڪري.

ماڻهو اسان جي مڙهيءَ ۾ آيا، ريت ڪريت جي ڪٿا ڪٿي،
اسان قلندر وانگ ڇڏيا سي، ڌرم ڪرم جا ڪٿا ڪٿي.

عشق ۾ ڪيئي چڪر آهن، صرف ته سر جو صرفو ناهه،
يار ”نياز“ تو ڇاٿي سمجهيو، عشق ڪرڻ ڪو چرچو ناهه.

”جو جيئري نٿو مري، تنهن جو موت اجايو آهي.“ -سلطان الاولياءِ

شمشير الحيدري
(ڪراچي)

ڪر ڳالهه اندر جي عام

ڇڏ خيال خوديءَ جو خام، دوئيءَ جو دام،
پري پي جام محبت وارو،
وٺ الفت جو انعام، اهو انجام.
پري پي جام محبت وارو،
هيءَ دنيا دام خيالي آ،
بلبل جي چال نرالي آ،
هڪ من جي موج مثالي آ:
دل مستو مست مدام، صبح ۽ شام.
پري پي جام محبت وارو،
ڇا رنگيءَ رنگ رچايو آ،
ڪثرت جو باغ بنايو آ،
سڀ صورت پاڻ سمايو آ،
حق اناالحق ڪلام، اچي الزام.
پري پي جام محبت وارو،
محبوب لڪائي اندر ۾،
ڇو ڳولين مسجد مندر ۾،
جم وات وڃائي وندر ۾،
ڪٿ ڪفر ڪٿي اسلام، گهٽيءَ ۽ گام.
پري پي جام محبت وارو.

www.maktabah.org

هن بيگانن جي بستيءَ ۾،
رهه حاضر پنهنجي هستيءَ ۾،
من مست مگن ٿي مستيءَ ۾،
ٿي پنهنجو پاڻ امام، عجب آرام-
پيري پي جام محبت وارو.

ڪو عاشق مست فقير چوي،
ڪو ملحد ۽ بي پير چوي،
ڪو شاعر يا شمشير چوي،
ڪر ڳالهه اندر جي عام، ڀلي بدنام-
پيري پي جام محبت وارو.

"روح ڪي ڪا خاص صورت نه آهي، بلڪ سڀ صورتون اٿس، جنهن ۾ وٺيس، تنهن ۾ ظاهر ٿئي." - سلطان الاولياء

تاجل "بيوس"
(ڪراچي)

قطعا

(١)

جنهن وقت گهرايو ته هليا ايندا سين،
محفل ڪي مچايو ته هليا ايندا سين؛
هي سيڙ خوشين جا ته سوين بار ڏسون ٿا،
سوريءَ تي سڏايو ته هليا ايندا سين.

(٢)

جنهن وقت جليو طور، هليا آياسين،
صدين جو ڪٽي سور، هليا آياسين.
سهڻن جي سلاميءَ لئه پيري جهول گلن جا،
جنهن وقت پيو پور، هليا آياسين.

(٣)

اسان وقت جا وير، منصور، ميان!
ڪيئي بار مرندا ۽ جيئندا رهون ٿا،
رڳو هڪ پيالو هو سقراط پيتو،
اسان جام تي جام پيئندا رهون ٿا.

www.maktabah.org

نظم

نہ صاحب سڏايان، نہ سلطان آهيان،
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

ڪڏهن رب ارنيءَ جون سرليون وجايان،
ڪڏهن لن ترانيءَ جا هوڪا هلايان،
ڪڏهن راز برزق جا سڀ کي سڻايان،
ڪڏهن پاڻ تي خود پشيمان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

ڪڏهن ذوق وارن ۾ ذاتي صفاتي،
ڪڏهن آهيان بيوس، ڪڏهن بي ثباتي،
ڪڏهن پاڪ پوتر، ڪڏهن خوب خاطي،
ڪڏهن سونهن وارن جو سلطان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

نہ خادم سڏايان، نہ مخدوم آهيان،
نہ صاحب سخا جو نہ مان شوم آهيان،
نہ حاڪم هميشه نہ محڪوم آهيان،
مان آدم کان اڳ وارو انسان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

ڪڏهن اسم جسمي، ڪڏهن سر سبحاني،
ڪڏهن بيڪ بشري، ڪڏهن فڪر فاني،
ڪڏهن پاڻ قابو، ڪڏهن لا مڪاني،
ڪڏهن آهيان گوتم، ڪڏهن گيان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

ڪڏهن پيو صليبن سان مقتل سجايان،
ڪڏهن ملڪ آدم جي آڏو جهڪايان،
ڪڏهن حڪم هيبت جا هرهر هلايان،
ڪڏهن ڏس تہ مان دار جو شان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

نہ ظاهر نہ باطن، نڪا خام خيالي،
نہ حاجت هئڻ جي نڪا لا دوالي،
نہ چارڻ چوايان نہ ڪو سر سوالي،
مان پنهنجي ئي هستيءَ تي حيران آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

نہ مومن نہ ملحد، نہ ملان نہ قاضي،
نہ نيڪان نمازون، نہ حاجي حجازي،
نہ ساڌو سڏايان نہ گرمک نہ غازي،
نڪي آهيان عاقل، نہ نادان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

ڪڏهن فرق ويدن جا واري ورايان،
ڪڏهن پاڻ پوٿيون پڙهان ۽ پڙهايان،
ڪڏهن غرض گيتا صبح شام آهيان،
ڪڏهن ڏس تہ ناطق مان قرآن آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

عدم ملڪ جو تو مان ساڪن سڏايان،
چڙي شان شاهي، لڳين توڙ لايان،
ڏکيان ويس خاڪي، جٽيا جسم پايان،
گهڙي پلڪ لئہ هت مان مهمان آهيان:
مان آهيان نہ آهيان تي حيران آهيان.

www.maktabah.org

"ناشاد"
(حيدرآباد)

قطعو

وحدت ڪثرت هڪ ڪوئي، ڇا جو وهم گمان،
اندر ٻاهر، ظاهر باطن، ساڳيو سر سبحان،
سوريءَ تي سئو بار چيوسين، اناالحق اعلان
شهر لواري سارو سچ آ، پنهنجو آ ايمان.

وائي

مارو! ٿي م ملور

چاڻ اچي پهتي چوماسي.
اڄهو آتر ڪان آگم ايندو، آس م لاهج مور،
وس وري پو بس نه ٿيندي، مينهن پرين جا پور،
وار وڇائڻ، وڪ وڪ واسڻ، دلبر جو دستور،
واريءَ تي وسڪارا ٿيندا، پٽ پٽ تي ڀرپور،
تنهنجي دڙن جي ديس جا سارا ڏڪڙا ٿيندا دور،
منهنجو ملڪ ملير ميان! پر آهيان هيت مجبور.

نظم

(نذر عقيدت حضرت سلطان الاولياء)

تون ته سراپا دريا سائين،
منهنجو من آ صحرا سائين!
ڪاش سي ٻنجن ماپيا سائين،
منهنجا سارا سپنا سائين!
جنهن کي هيڪر جيءُ چيوسين،
تنهن سان ڪهڙا ليکا سائين!
خوشبو سان سڀ ترِ ٻر واسيو،
موتيا سائين! مگرا سائين!
پر ڏيهين جي پريت اجائي،
پنهنجا پونگا ويڙهيا سائين!
ملڪ سڄو منصور بڻيو آ،
ڪهڙا ڪهڙا ڪهبا سائين؟
نانگن کي تو نينهن نچائي،
لڳندا رهندا نعرا سائين.
ڏينهو ڪيئي ڏنگ هڻن ٿا،
تون ئي پنهنجو مداوا سائين!
ساحل تي ئي ٻيڙي پڄندي،
ڇا جون لهرون لوڏا سائين!
ڏاريا آخر ڏاريا آهن،
پنهنجا آخر پنهنجا سائين!
نيٺ ته مومل ماڙي رهندا،
ڪاڪ ڪنڌيءَ تي راڻا سائين!

www.maktabah.org

سنڌڙي ساري سون ٿي ويئي،
پارس جهڙا پيارا سائين!
تنهنجي در تي آخر گڏجن،
سنڌ سڄيءَ جا رستا سائين!
ڪيئي پير فقير ڏسون پيا،
جن جا ظاهر جلوا سائين؛
ڪچ ڪوڏين جي ڪٿ به ڪهڙي،
موتي سائين! هيرا سائين!
تنهنجي در تي دان پينم جو،
ماڻهو ڏين ٿا مهڻا سائين!
لوڪ پلي پيو روڪي ٽوڪي،
توسان روح جا رشتا سائين!
تنهنجي نور حضور جي آڏو،
منهنجا نيڻ نماڻا سائين!
منهنجي عقيدت جا ٿيا شاهد،
اکڙين جا هي ڳوڙها سائين!
سنڌڙيءَ تي آ تنهنجي رحمت،
ڪهڙا وقتي آلڪا سائين!
تنهنجي عظمت تي ته نڇاور،
منهنجا گيت سمورا سائين!

(هي نظم، جشن سلطان الاولياء ميرپورخاص ۸- ڊسمبر ۱۹۷۴ع تي پڙهيو ويو).

سيد "منظور" نقوي
حيدرآباد

سلطان الاولياء

آيريو جڏهن کان مهرِ درخشانِ اولياء،
پر نور ٿي ويو چمنستانِ اولياء.

سرهو آهي مڪان، جتي آستان ٿئي،
الله ڪيو بلند آهي شانِ اولياء،

شاهن کان بي نياز، زماني کان بي خبر،
لاخوف جو مڪان آهي شانِ اولياء.

سو سربلند آهي ۽ سرخرو آهي،
دل سان جهلي ٿو جيڪو به دامانِ اولياء.

بيشڪ فيوض ولطف جا چشما آهن اِهي،
سلطانِ اولياء، درِ سلطانِ اولياء.

"انسان قائم آهي خيال تي، خيال گم ٿيو ته انسان به گم ٿي ويندو."
سلطان الاولياء

www.maktabah.org

"نقاش"
(لواري شريف)

سلطان الاولياء جي حضور ۾

تنهنجي در تي سر جهڪائي، سرخرو ٿي ويا سوين،
ڪرڙ ڪنڊين مان چنبيليون نازبو ٿي ويا سوين.

تو سڄڻ سينا سنواريا، قلب ڪندن تو ڪيا،
هڪ جهڙا هانوَ هڪدم مشڪبو ٿي ويا سوين.

"اولياءَ الله لا خوفٌ عليهم و يحزنون"،
خوف ۽ غم کان ڇٽي عشاقه ٿي ويا سوين.

"ايلچيءَ کي پڪڙيو، آهي سڪندر اصل ۾،"
قول تنهنجي سان قراري ڪوبڪو ٿي ويا سوين.

"پرت ڇڏ پرڏيهه جي، سانئيهه جي ڪر تون سنڀال"،
هن نصيحت سان وطن جا واهرو ٿي ويا سوين.

تنهنجي در تي ڪيئي سالڪ، سؤ گرهوڙي سؤ حمل،
سنڌ جا مخدوم تنهنجا طالبو ٿي ويا سوين.

ڪر نظر 'نقاش' تي ڪا مهر جي منهنجا پرين!
قرب تنهنجي ساڻ ڪامل! ڪوبڪو ٿي ويا سوين.

قاضي خيرمحمد عباسي
(لواري شريف)

سنڌ جو سينگار

شاهه سلطان الاولياء، سو سنڌ جو سينگار آهه،
عاجزن، عاصي، ابوجهن جو آجهو آڌار آهه.

نقشبندين جي طريقي جا جيڪي اڳواڻ ٿيا،
تن مڙن جو هي مٺو محمد زمان مختار آهه.

صاف صوفين کي ڏسيو جنهن آ صراط المستقيم،
راز ۽ رمزن جي تنهن اونهي ڪئي اپٽار آهه.

بيت تنهنجو آهي هرهڪ سالڪن جي لئه سبق،
جو پڙهي تنهن کي پروڙي، قلب جو قرار آهه.

قول تنهنجو ڪاملن جي قلب لئه آ ڪسوٽي،
فعل تنهنجا ۽ سوانح، عشق جو اظهار آهه.

ڏس نفي اثبات جون جي شاهه سان ڳالهيون ٿيون،
ڪل ۽ ڪثرت جي نقطي جو آتي شهڪار آهه.

هت تصوف جو خزانو آهي بيحد، بي حساب،
ڪين چوٽائي، نه پاڻي، اڻ ميو انبار آهه.

مجلسي محبوب جا محبوب سي ڏي ڪونجن،
هيءَ 'گرهوڙي' گهوٽ جي تولاءِ ساگفتار آهه.

www.maktabah.org

'حافظ هدايت الله' ۽ 'قاضي احمد' دم شريف،
پڻ 'ابو طالب' اوهان جو ڪيو ذڪر اذڪار آ.

هي عباسي آهي تنهنجي خاڪ، پيرن جي پٽي،
ڏور چارينڌڙ اوهان جي گام جو گابار آهه.

—

"جڏهن فڪر تمام ٿيندو (قلب جي فنا سان) تڏهن ئي خدا حاصل ٿيندو."
— سلطان الاولياء

الهه جڙيو "عاجز"

عقيدت جا گل

ڇا ڪريان تعريف تنهنجي، سلطانِ اولياء عارفين،
اي دادلا درگـــاهِ ايزد، اي امـــام العاشقيـــن.

تو عمل سوره مٿي فاتح ڪيو سائين سچــا،
تو گهريو سيڪجهه انهيءَ رزاق کان اي راحمين.

تنهنجا ملفوظات آهن سڀ سي موتين کان مٿي،
جو عمل ان تي ڪندو واصل ٿيندو سان واصلين.

بيت تنهنجا بحر بـي پايان آهـن، اي پريـن!
جي پڙهي ڪوئي ٻه پرجهي، سالڪ ٿئي منجهه سالڪين.

تو لکين لک لعل ڪيا نافع پنهنجيءَ هڪ نظر سان،
تو نوازيا ڪيئي نڌر، عاجز هئا منجهه عاجزين.

آهي تنهنجو سلسلو صديق اڪبر ســان سچڻ،
تون آهين سائين سچو، صادق يقين منجهه صادقين.

هيءُ اصل "عاجز" اوهان جي در جو گولو آه غلام،
رحم ڪر مون تي مٿا صدقي آن رحمت اللعالمين.

امان الله فقير
(قمبر)

پلاري پونءَ

اڄ ادبين جي اڳيان منهنجو ادب سان آهه سلام ۽
جن ڏهاڙي خاص چوٿينءَ پاڪ جو ڪيو احترام.

هن ڏهاڙي تي اچن ٿا ڪيئي عالم ۽ اديب،
فيض جي درياهه مان ٿا ونڊ وٺن سي خوشنصيب،
پرت وارا پيا پيئن ٿا پُر پيالا ۽ پيام.

هن مڪان تي خاص شريعت محمديءَ جي پيروي،
دهل ڏمبچر ناهه هت، نا راڳ گانو پيروي،
هت فقط سجدو خدا کي ۽ خدا جو پڙهه ڪلام.

هت طريقو ذڪر جو پڻ خاص قلبي آ ڪثير،
پونءَ پڪو نا پوي ۽ نا پڇي منڪر نڪير،
ڪوڙ جو هت ڪم نه آ، گهربل سچائي صبح شام.

هت نزاڪت نينهن جي، هت تصوف آ درس،
هت شريعت، معرفت ۽ پڻ طريقت آ سرس،
بزرگن جي بزم ۾ هت ٿو ملي عالي مقام.

عجب ارشادات هت جو دل سدا زنده رهي،
ڪلمئہ توحيد جو زنده سدا خنده رهي،
امن آ "امان" هت ۽ خير جو آهي ڪلام.

مير محمد پيرزادو
(لاڙڪاڻو ضلعو)

(بيت)

چمڪيو سچ جو سج

(١)
هتان، هن جاءِ تان، چمڪيو سچ جو سج،
جنهن مان هر ڪنهن کي مليو، ٻنيءَ آهر ٻج،
نئون نڪورو نج، اڄ ٻه نپجي نينهن ٿو.

(٢)
ٽڙيو گل گلاب جو، هنڌين ساڳ هڳاءُ،
ولين خوب ولهار ڪيا، واسي ويئون واءُ،
مان آتان ئي ماءُ! سونهي ٿيس سڄڻ سان.

(٣)
شاهه پٺائي اڄ ٻه چوڻي تو، وحدت ڪثرت ڪل،
هتان ئي اصل، وڪر ملي وصال جو.

(٤)
خوديءَ ساڻ ڪٽي، جنهن پاتيو سڀ ڪجهه پاڻ،
مڃر معمولي مات ڪيو، ڏاڍن ڏکن ساڻ،
پوءِ ٻه هو مبلغ ٿيو، خودي سڀ ڪجهه ڇاڻ،
هي تنين جو پاڻ، خودي جتي خاڪ ٿئي.

(٥)
جنهن لئه سچل سر ڏنو، گهاٽي گهايو گهوٽ،
پوءِ ٻه پٺتي پير هڪ، اصل نه ٿيو اٽموٽ،
چڙهي وڃي جو چوٽ، سوڻ تنهن جو مس ٿئي.

www.maktabah.org

(٦)

هتي سبق سو مليو، جنهن ۾ ماڻهوءَ مان،
پنتي پوءِ به ڪين پئي، آدمي کو انان،
اکئين ڏسي سچ ڪي، مڃي هر انسان،
پاڻ مڃي سلطان، آڇا ٽياسون ايذاءُ ڪان.

(٧)

هيڪڙائيءَ جي هٽ، ايندو آ ڪوسر قربو،
مڙس مڙس جو پتو پوي، موڪيءَ واري سٽ،
سر ڏني ساجن مليو،ايءَ نه مڃائي هٽ،
جن به چکي چٽ، تن قبرون پسون ڪاڪ تي.

(٨)

سخي! تنهنجي سخا منجهان، پنان پنج-ڪٽي،
هتي پهتس، هن هند تي، واحد ڪي وٽي،
مليم هڪ ڪٽي، ڪائي ڪڙم نه ڪنندي.

❀❀

”مومن جي نشاني آهي ته الله ڪان سواءِ ڪنهن جن ۽
بشر کان نه ڊڄي.“ — سلطان الاولياء

محمد هاشم ”خادم“ ٽالپر

سنڌڙيءَ جا سلطان سخي

وانگيڙن جي وير وطن جا واهر تون ولهار ولي،
سانگيڙن جا سهڻا سائين، سنڌڙيءَ جا سينگار ولي،
ڪٿيا سپ ڪنهن جا اڄ سينا، قلبن ڪارونيار ولي،
ايمانن تي دز چڙهي، ڪر وحدت جو وسڪار ولي:
موٽ وطن تي گهوٽ سگهو او سنڌڙيءَجا سلطانسخي.

رات انڌيري، وات ڏکيري، ميلي ٿيو مشڪل ماڳ وري،
تنهنجي وات نهارن ويٺا، روئي ڳائي راڳ وري،
جن جي من ۾ چڻنگ ڏکائي، ڀيڙ ڀڙڪي آگ وري،
من جي منشا آهه پرين! ڪا وار وطن تي واڳ وري:
جن دامن جهليو تنهنجو دلبر، تن تي ڪر احسان ولي.

منهنجي ملڪ جو هر ڪو ماڻهو، سڏڪن ۾ پيوسڌ ڪري،
ڏکن ڏاريو، ڏاڍن ماريو، تن جو سارو ڏيل ڏري،
جهول پيري سو تو در آيو، غم ۾ ڳٽيون ڳڌ ڪري،
تو در آيا ڪيئي ڏکويل، ڏکن سورن مڌ پيري،
ٽار آنهن تان آيل آفت، پرور جا پروان سخي.

دور آيو ڪو اهڙو سائين، ماڻهو ٿي حيوان ويا،
صورت ساڳي، سيرت بدلي، قلبن مان ايمان ويا،
مولا ساڳيو، مذهب ساڳيو، پر مسلم ٿي شيطان ويا،
چين ويو آهر ڪنهن ڪسجي، هر هنڌ تي ارمان ويا،
ڪرم ڪريو هن ”خادم“ تي اي شاهه شه خوبان سخي.

❀

www.maktabah.org

الله بخش "اداسي"

عشق ڪمائڻ، احد کي پائڻ

سنڌڙي! توتي ساھ ڏيان ۽ گھوريان پنهنجي جان الا،
جنهن ۾ لال لواري وارو، صاحب آ سلطان الا.

پيون پلاري، پاڳن واري، لواري لالڻ واري آ،
آن متيءَ جي ملھہ تان گھوريان موتي ۽ مرجان الا.

محبت جن جو مذهب تيڙو، پيچ پرينءَ سان جنهن کي پيڙو،
تن جو ورد وصال تي ويڙو، عشق تنين ايمان الا.

هي پي سي ئي مست ٿيا، جنهن مي پيتي محبوب هٿان،
تن جو پنڌ پراهون، جنهن کي پرينءَ ڏنو پيمان الا.

سي ئي اڳهيا احد اڳيان، جن احد سان اونها عهد ڪيا،
ڏينهن ڏکن ۾ رات جو روئن، هون سدا حيران الا.

عشق جي اونهي ڳالهہ الائڻ، عشق ڪمائڻ احد کي پائڻ،
ڳالهہ تہ آهي سوکي ساهڻ، اوکو آ آهجاڻ الا.

عشق "آداسي" جو آن سان، عشق سان جنهنجو عشق هجي،
جن جي سيني ۾ سربستو سورن جو سامان الا.

❀❀

مولوي عبدالڪريم "عبد" سيتائي

نظم

شهنشه سلطان الاولياء، سيدنا محمد زمان،
صديق اڪبر جي صلب کان، اصل ماڻڪ ٿيو عيان.

هئا الاهي امر سان بر مسندِ محمد ڪريم،
ظاهري مسڪن سندن آ پاڪ لواري جو مڪان.

دست بيعت خواجهء ابوالمساڪين کان ٿيل،
جي تہ ٺٽي ننگر جا سائين مڄڻ هئا ساڪنان.

ابوالمساڪين سندن جي ڏاهي جتي هئي دعا گھري،
تنهن جي مڃاين جي ڪري مولا ٿيو تنهن تئي مهربان.

هي عجب، مطلوب ٿو ڏاهي جتي طالب سندي،
عقل هتِ نا ڪري، هي راز ڄاڻن رازدان.

مطلوب کان مطلوب ٿيو، مطلوب جو مطلوب ٿيو،
هي امانت احمديءَ جو آه عالي عز و شان.

هن بشارت سان مبشر ٿيل ٿيا مرشد وڏان،
پٺي ٻہ پٺي آباد رهندو، تاقيامت جاودان

www.maktabah.org

ٻيءُ پويان پٺ رکندو قدم تنهن جي جاءِ تي،
با امانت امر ربيءَ ساڻ بيشڪ بي گمان.

پـيءُ سلطان‌اولياء، وري پٺ سلطان‌اولياء،
هن خصوصيت ۾ نہ مٽ ڪائي خلافت خاندان.

جبل ڏونگر سڀ فنا ٿي وڃن ارض و آسمان،
ڪاملن جو قول ڪڏهين نا ٿئي ضايع زيان.

جئن بشارت مرشدن سلطان‌اولياء کـي ڏني،
تئن آهو آباد آهي گلن سان هي گلستان.

آه فرمـايو امـام‌الاولياء محمد سـعيد
”گل بود ز آب و لطافت زيب ديهيم شهان.“

سلطان اولياء کان وٺي تا وقت هن آخر زمان،
سلطان اولياء پاڻ خود هلندا آيا ٿي حڪمران.

فيض جا درياهہ پلٽيائون مٿي هرهنڌ سنڌ،
يڪ نظر سان منتهي ٿيا بي حساب و بيڪران.

ڪئين ڪروڙين طلب سان ڪامل ڪهي ايندا هئا،
ديدار ئي دلدار وٽ، در پاڪ تي دائم دوان.

سلطان اولياء جا خليفا چار خاصا خاص تر،
جي تہ حضرت جن مٿان قربان دائم دل بجان.

هڪ هدايت الله حافظ وه ولي الله هئو،
فيض فائق کان وٺي ٿيو بزرگ بر بزرگان.

ٻيو ابوطالب خليفو جو رچي ويو رنگ ۾،
هڪ توجهہ سان لنگهي ويو عرش ڪرسي آسمان.

ٽيون گرهوڙ ۾ خليفو خاص ميان عبدالرحيم.
جو خدائي ڳجهن رازن جو تہ طالب ترجمان.

غيرت اسلام کان جنهن بت مڙهيون مندر ڀڳا،
جنهن تہ دڏ گرکي دسي، بيمان کي ڪيو بي نشان،

هو پيارو پرينءَ جو چوٿون خليفو خاص هي،
اسم صالح جسم صالح، ڏٺيءَ ڏي جنهن جو ڏيان.

پيا بہ ڪئين طالب بقرب هئا منهنجي محبوب جا،
چند نالا درج داخل ٿو ڪيان در داستان.

خواجہ عيسيٰ فنا في‌الله ٿي ويو فيض سان،
بر بيابان دشت ۾ جنهن جا اڪيلا آستان.

ٽيو سـڌاتوريہ عليہ‌الرحمة رباني راهہ سان،
سو بہ سلطان اولياء جي خادمن مان خادمان.

قاضي احمد دمائي سلسلي پنهنجي سميت،
سلطان اولياء وٽ ٿيا ناچيز نوڪر ناتوان.

سر بسجده ٿي ڪيون ڌانهون دمائيءَ در مٿي،
پاڪ لواريءَ مان پني حاصل ڪيائون شان مان.

امن ايمان لئہ دمائي سخيءَ جي در تي پيل،
گنج سلطاني منجهان ٿيا تاقيامت جاودان.

سلطان اولياء کي دمائي سڀ ڪٿايا بار ڙا،
اول پنهنجا پوءِ پنهنجن پوئلڳن جي پئي روان.

خاڪ پيرن سخي سلطان جا دمائي دم جا،
اڳين پويـــن پوئلڳن ننگپال ننگي نگهبان.

www.maktabah.org

ڇا ثنا ساره ڪريان دربار لواري پاڪ جي،
نا ڪري سگهندي ادا مون زار ذاڪر جي زبان.

يا محمدالزمان پنهنجو عطا ايمان ڪر،
ٿو هجي سلطان اولياء ياد در قلب و لسان.

يا سخي سلطان اولياء ”عبد“ تي اڄ ڪر عطا،
ظاهر و باطن نوازي، مهر ڪر بر مفلسان.

ٿو مبارڪباد ڏيان مان هر عقيدتمند کي،
شوق مان شامل ٿيا منجهه شاهنشاهي شادمان.

”جڏهن خدا ساڻ آهي، تڏهن جيڏانهن وڃئي، تيڏانهن وڃ.“
- سلطان الاولياء

شاهنواز ”شائق“ بدينوي

سلطان الاولياء

مرحبا، لک مرحبا، مختار سلطان الاولياء،
رڻ راهه ۾ تيو رهنما، دلدار سلطان الاولياء.

بيڪسن جو پر جهلو، محبت منجهان تن کي ملو،
باري بنايو سو ڀلو، سردار سلطان الاولياء.

لال لواري جو ڏٽي، بيشڪ خدا کيڙو کٽي،
بيزار ٿيس تنهن جي پٽي، آذار سلطان الاولياء.

مرشد منهنجو ما کيان مٺو، شفقت سندس هردم وڏو،
مرس سونهارو سٺو، سرڪار سلطان الاولياء.

خيرات خاصي جت ملي، دامن مون تنهن جي جهلي،
مهر ڪندو مرشد ولي، مهندار سلطان الاولياء.

ڪونه ڇڏي خالي هٿن، لک سوالي پل هجن،
مڙني مرادون سڀ پڄن، منٺار سلطان الاولياء.

شائق آيو شوقئون هلي، ڪر ڪرم ڪوهيارا ولي،
چائنٺ ڇمان بهتر ڀلي، نروار سلطان الاولياء.

✽✽

مقالا

پروفيسر فياض "کاوش"

منقبت

يا خواجہ محمد زمان ساقی، ميخانہ ترا ہے عرفانی،
خالی ہے مرے دل کا ساغر، بھردیجئے شراب نورانی،

يا صديقی، يا ربانی، ثانئ مجدد الف ثانی،
دربار ترا ہے لاثانی، سرکار تری ہے لافانی،

محبوب خدا کے جانی ہو، تم مشکلکشائے ثاني ہو،
فرصت ہو اگر تو سن ليجئے، روداد مری ہے طولانی.

وليون کے آنکھوں کے تارے، ہيں آپ مجدد کے پيارے،
محبوب خدا کے دلبر ہو، صديق اکبر کے جانی.

ہيں آپ سخی اور ابن سخی، ہيں آپ غني اور ابن غنی،
ميں بے زر ہوں ميں بے پر ہوں، پر آپ ہيں پير لاثانی.

روضہ پہ خواجہ و سلطان کے رحمت کی گھٹائيں چھائی ہيں،
انوار حرم کی بارش ہے اور جلووں کی ہے طغيانی.

تم آج کے دن نوشاہ بنے اور سارے ولی ہيں باراتی،
ہم سب ہين گدا جو اس در کے لوٹين گے نچھاور نورانی.

کاوش ہے تمھارے گن گاتا، دامن نہ رہے خالی داتا،
صديق کے صدقہ مين آقا جوگی کو بناديجئے گيانی.

www.maktabah.org

سيد نجف علي شاه
"ڪمتر" نقوي.

مون سي ڏنا ماڻ، جنين ڏٺو پرينءَ کي

جناب صدر ۽ معزز سامعين حضرات! اڄ اسين سنڌ جي هڪ عظيم صوفي بزرگ، عارف ۽ قابل صد احترام هستي حضرت سلطان الاولياء خواجه محمد زمان سائين قدس سره جن جي متبرڪ ۽ پاڪ آستان تي، سندن خدمت ۾ هديه تبريڪ ۽ خراج عقيدت پيش ڪرڻ لاءِ اچي گڏ ٿيا آهيون، تنهن ڪري مناسب آهي ته هن محبت ڀريءَ مجلس ۾ تصوف جي باري ۾ ڪجهه گفتگو ڪجي. عالم حضرات کان اها ڳالهه پوشيده نه آهي ته اسلام دين آهي ۽ تصوف هڪ مسلڪ آهي، جيڪو دين جي حدن اندر رهي، پنهنجي لاءِ اختيار ڪري سگهجي ٿو. اهو ياد رکڻ گهرجي ته تصوف نظرياتي نه پر هڪ عملي مسلڪ آهي. تصوف ۾ عمل تي وڌيڪ زور ڏنو ٿو وڃي. تصوف ۾ بي انتها مشقتون ۽ سخت رياضتون ڪرڻيون ٿيون پون. تصوف ۾ راتين جون راتيون اوجاڳا ڪري، ذڪر ۽ فڪر ۾ مشغول ٿو رهڻو پوي. تصوف ۾ ڏها ۽ چاليها ڪڍي، پنهنجي نفس کي اڄ ۽ بک جا تسيا ڏئي ماري مجائڻو ٿو پوي. تصوف ۾، ڪنهن منزل تي پهچڻ لاءِ اڄ، بک ۽ اوجاڳي کي وڏي اهميت ڏني ٿي وڃي. اهڙن مشڪل مرحلن کان گذرڻ کان پوءِ ئي طالب پنهنجي نفس ۽ نفساني خواهشن جي نفي ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي سگهي ٿو. ظاهر آهي ته جڏهن طالب نفيءَ جي منزل تي رسندو ته ان کان پوءِ ئي هو اثبات جي ميوي کي چکڻ جي سعادت حاصل ڪري سگهندو.

www.maktabah.org

ان نڪتي تي وڌيڪ بحث ڪرڻ کان اڳ آءٌ هڪ جملئہ معترضہ پيش ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان.

اهو هي آهي تہ اڄ ڪلهہ جو انسان، تصوف کان صرف انهيءَ ڪري دور ٿيندو پيو وڃي جو هو هاڻي انهيءَ حد تائين تن آسانيءَ جو عادي ٿي ويو آهي، جو هاڻي ڪائنس محنت وارو ڪوبہ ڪم ڪونہ ٿو پڄي ۽ طالب جيڪڏهن محنت ۽ رياضت کان لهرائي ٿو تہ پوءِ يقين آهي تہ هن کي تصوف مان ڪوبہ روحاني فيض ۽ حظ حاصل ڪونہ ٿي سگهندو.

اصل حقيقت هي آهي تہ تصوف، انساني اخلاق کي بلندين تي پهچائڻ ۽ انسانيت کي ارتقا ۽ عروج جي آخري منزلن تي پهچائڻ جي هڪ عمل جو نالو آهي اخلاق جا عالم انهيءَ ڳالهہ تي متفق آهن تہ اخلاق جون ٻاهتر منزلون آهن. جيڪڏهن ڪوبہ طالب، انهن ٻاهتر منزلن مان صرف ڏہ منزلون طئہ ڪري وٺي تہ هو ڪشف ۽ ڪرامت جو صاحب بڻجي ويندو. ان کان پوءِ جيئن جيئن طالب وڌيڪ منزلون طئہ ڪندو ويندو، تيئن تيئن ڪيس الاهي قرب حاصل ٿيندو ويندو. پر هتي هيءَ ڳالهہ بہ ذهن ۾ رکڻ گهرجي تہ اخلاق جي انهن ٻاهتر منزلن جا ٻاهتر ضد، يا ٻاهتر قسمن جون روحاني بيماريون بہ موجود آهن. اخلاق جي ڪنهن بہ منزل طئہ ڪرڻ کان اڳ، ان جي ضد کي ختم ڪرڻو آهي يا پهرين ان منزل جي راه ۾ اٽڪاءُ پيدا ڪرڻ وارن روحاني مرضن کي رفع ڪرڻ ضروري آهي.

آءٌ اوهان جي اڳيان حضرت سلطان الاولياء جن جو هڪ مقولو يا سندن چيل بيت جي هڪ سٽ پيش ڪريان. مشهور آهي تہ حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي گهوٽ پنهنجي آخري عمر ۾ جڏهن حضرت خواجہ محمدزمان جن جو ذڪر خير ٻڌو تہ سندن دل ۾ حضرت سلطان الاولياء جن سان ملڻ جو اشتياق پيدا ٿيو. چنانچ ڀٽائي گهوٽ جن منزلون ڪري اچي حضرت جن جي خدمت بابرڪت ۾ حاضر ٿيا. انهيءَ ملاقات ۾ حضرت سلطان الاولياءَ جن

شاه صاحب کي مخاطب ٿي فرمايو تہ:-

ڪين آهين، ڪين ٿي، وڃي ڪين ڪماءِ.

عام ماڻهو تہ اهو شعر ٻڌي، ان جي سطحي معنيٰ ڪري خوش ٿيو وڃي. پر سالڪ لاءِ انهي سڄي بيت جو صرف هڪڙو اکر "ڪين" بہ وڏيون معنائون ۽ وڏا مطلب ٿو رکي. هن محفل ۾ وقت جي ايتري گنجائش ڪانہ آهي جو آءٌ انهي هڪڙي لفظ جي مڪمل تشريح ڪري سگهان، پر تنهن هوندي بہ آءٌ پنهنجي اصل موضوع ڏانهن موٽندي مختصراً ايترو عرض ڪندس تہ لفظ "ڪين" جي معنيٰ آهي "نفي". جيڪڏهن طالب کي اخلاق جي ڪا منزل طئہ ڪرڻي هوندي تہ پوءِ ان کي پهرين، انهيءَ منزل جي دشمن، روحاني بيماريءَ کي نفي ڪرڻو پوندو، تنهن کان پوءِ ئي سالڪ اخلاق جي گهربل منزل کي اثبات ڪري سگهندو. مثال طور اخلاق جي هڪڙي منزل آهي "سخاوت"، پر سخاوت کي اثبات ڪرڻ کان اڳ بخل ۽ ڪنجوسيءَ جي "ڪين" ضرور ڪرڻي پوندي. جيڪڏهن طالب جي طبيعت ۾ ڪنجوسيءَ جو ذرو بہ رهجي ويندو تہ پوءِ هو سخاوت جي منزل ڪنهن بہ صورت ۾ حاصل ڪري ڪونہ سگهندو. ساڳيءَ طرح تڪبر ۽ غرور جي "ڪين" ڪبي، تڏهن ئي نهٺائي ۽ نماڻائي نصيب ٿي سگهندي. ڪوبہ طالب بهادريءَ جي منزل تي تڏهن رسندو. جڏهن بزدليءَ جي "ڪين" ڪندو.

هاڻي سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ طالب جي انهن روحاني مرضن جي تشخيص ۽ علاج ڪير ڪري؟ جيڪڏهن ڪو طالب علم سوالن جو پرچو پاڻ حل ڪري ۽ پوءِ اها ڪاپي ڪيس ئي جاچڻ ۽ مارڪن لڳائڻ لاءِ ڏني ويندي تہ پوءِ اهو يقين آهي تہ هو جيڪو فيصلو ڪندو سو گهڻي ڀاڱي غلط هوندو. تنهن ڪري عام دستور اهو آهي تہ اها حل ٿيل ڪاپي ڪنهن ٻئي ممتحن کي ڏني ويندي آهي ۽ هو چڪاس ڪري سڀ غلطيون ڪڍي ٻاهر ڪندو ۽ ان مناسبت سان مارڪون ڏيندو.

www.maktabah.org

ساڳيءَ طرح راهه سلوڪ تي گامزن طالب جيڪڏهن پنهنجي اندر ۾ پاڻ جهاتي پائي، پنهنجي عيبن ۽ اوڻاين کي تلاش ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو ته ممڪن آهي ته ڀڏرا ۽ وڏا وڏا روحاني مرض ته ڪيس نظر اچي وڃن پر تمام خفيف ڪمزوريون ۽ لڪل اوڻايون ڪيس ڪنهن به حالت ۾ نظر ڪو نه اچي سگهنديون، ان لاءِ ضروري آهي ته سندس روحاني مرضن جي تشخيص ۽ علاج لاءِ ڪو بيو قابل طبيب هجي، جيڪو طالب جي روح مان لڪل ڳجهين بيمارين کي نه صرف ڳولي لهڻ جي صلاحيت رکندو هجي، پر اڳتي هلي اهڙن روحاني مرضن جو علاج به ڪري سگهي. اهڙي شخصيت کي رهبر ڪامل ۽ مرشد چئبو آهي. هاڻي جيڪڏهن اهڙي مرشد ڪامل وٽ ڪو مريد روحاني علاج لاءِ ايندو ته پوءِ مريد جو اهو فرض ٿيندو ته هو پنهنجي مرشد جي هر حڪم جي نه صرف بي چون و چرا تعميل ڪري پر پنهنجي پاڻ کي مڪمل طرح مرشد جي سپرد ڪري ڇڏي، ۽ مرشد جو اهو ڪم ٿيندو ته هو مريد جي روحاني مرضن جي "ڪين" ڪري ۽ مريد کي انهي ڪين تي اهڙي طرح سان عمل ڪرائي جو اڳتي هلي اهو مريد ماسواءِ الله جي، دنيا جي هر شيءِ بلڪ پنهنجي نفس ۽ وجود کي به ڪين ڪري ڇڏي. اهڙيءَ منزل لاءِ حضرت سلطان الاولياء جن پنهنجي بيت جي ٻيءَ سٽ ۾ فرمايو آهي ته:-

لاڳاپا هن لوڪ جا، لا سين سڀ لهراءِ.

پوءِ جڏهن طالب دنيا جي هر شيءِ کان لاڳاپو ٽوڙي ڇڏيندو، ان متعلق هتي جيڪڏهن اچي تصوف جا اصطلاح استعمال ڪريان ته هيئن چوان ته جڏهن طالب ڪنن هوندي به ٻوڙو ٿي پوندو، اکين جي هوندي به انڌو ٿي پوندو ۽ زبان هوندي به گونگو ٿي پوندو يا ائين چئجي ته جيئري ئي مري ويندو ته پوءِ حضرت خواجه محمدزمان جن جي فرمودي مطابق:-

سامي پوءِ سلنداءِ، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

پريءَ جي، ڳجهه جي، اهڙي ڳالهه سمجهڻ لاءِ ته حضور ختمي

مرتبت صلي الله عليه و آله وسلم جن جا چاليهه صحابي، حضور جن جي زندگيءَ ۾ ئي، لوڪ جا لاڳاپا لاهي، اچي مسجد نبويءَ جي صحن ۾ ويهي رهيا ۽ الاهي عبادت ۽ ذڪر ۽ فڪر کان سواءِ دنيا جي ٻين سڀني مشغلن کي ترڪ ڪري ڇڏيائون. جيڪڏهن "لارهبانيت في الاسلام" (اسلام ۾ رهبانيت ڪانه ٿيندي آهي) تي ايترو زور ڏنل هجي ها ته پوءِ حضور جن انهن صحابين کي انهي رهبانيت اختيار ڪرڻ کان منع ڪن ها. ليڪن ان جي برعڪس حضور جن پنهنجي مقتدر اصحاب کي، اصحاب صفه جي سفارش ڪئي ته هنن جي کاڌي، پيتي ۽ ڪپڙي گنديءَ جو اوهين خاص خيال رکجو ۽ ٻئي طرف، پنهنجي جگر جي ٽڪرن حضرات حسنين ڪريمن جن کي تاڪيد ڪيو ته اوهين روزانه اصحاب صفه جي صحبت ۾ وڃي ويهندا ڪريو. ياد رهي ته انهن اصحاب صفه ۾ حضرت ابوذر غفاري ۽ حضرت بلال جهڙا صحابي به شامل هئا.

وقت وقت جون حالتون پنهنجون پنهنجون هونديون آهن. قرون اوليٰ ۾ دنيا کان ٽڳا ٽوڙڻ کان پوءِ مسجد ئي عافيت واري جاءِ هئي، پر موجوده دور ۾ دنيا جون رنگينيون ۽ دلچسپيون ايتري قدر ته وڌي ويون آهن جو سواءِ جهنگ منهن ڪرڻ يا جبل جهاڳڻ جي ٻيو ڪو به چارو ڪونه رهيو آهي. هاڻي اوهين وس وارا آهيو، چاهيو ته تارڪ الدنيا صوفين کي راهب سمجهو، چاهيو ته ڪين اصحاب صفه جا پيروي ڪندڙ سمجهو.

جيئن ته منهنجي هن تقرير جو مکيه مقصد، حضرت سلطان الاولياء خواجه محمدزمان قدس سره جن جي فرمايل بيت مان صرف "ڪين" جي لفظ جي مختصر ۽ مجمل تشريح ڪرڻ هو، تنهن ڪري آءٌ پنهنجي هن مقالي جي آخر ۾ سندن بيت سڄو ڪري مقالو ختم ٿو ڪريان.

ڪين آهين، ڪين ٿي، وڃي ڪين ڪماءِ،
لاڳاپا هن لوڪ جا، لا سين سڀ لهراءِ،
سامي پوءِ سلنداءِ، ڳالهه پريان جي ڳجهه جي.

* *

از: عبدالڪريم ٽالپور

ملفوظات سلطان الاولياء

سلطان الاولياء حضرت خواجہ محمد زمان قدس سره جن جي ڪلام کي ٻن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو. پهريون ابيات، جن جو تعداد موجوده تحقيقات مطابق ٨٤ آهي. اهي بيت ته نہ آهن، پر معنيٰ جا موتي آهن. هرهڪ بيت ۾ تصوف جا باريڪ نڪتا سمايل آهن، جن کي پڙهڻ ۽ سمجهڻ سان گهڻو رس ۽ ميٺاج ملندو. انهن بيتن جي شرح سنڌ ۽ هند جي مشهور عالم حضرت خواجہ عبدالرحيم گرهوڙي رح جن لکي، جن جو سنڌي ترجمو مرحوم ڊاڪٽر عمر بن محمد دائود پوٽہ ١٩٣٩ع ۾ ڪري، "ابيات سنڌي" جي نالي سان ڇپرايو.

٢- ملفوظات:- يعني اهي اقوال، جيڪي پاڻ مريدن اجي ارشاد لاءِ وقت بوقت، صوفين جي نڪتن تي فرمايا آهن. انهن مان ڪي "فردوس العارفين" تہ ڪي وري "مرغوب الاحباب" جي قلمي نسخن ۾ محفوظ آهن. مٿيان ٻئي ڪتاب فارسي ٻوليءَ ۾ آهن. انهن مان ڪجهہ چونڊ اقوال حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح، پنهنجي عربي ڪتاب "فتح الفضل" ۾ گڏ ڪري، سندن سمجهاڻي ڏني آهي. حق آهي تہ "عارف جي ڪلام کي هڪ عارف ئي سمجهي سگهي ٿو." بيشڪ، شيخ صاحب رح، پنهنجي مرشد جي قولن کي چڱيءَ پر پروڙيو آهي، جنهن جي ثابتي، سندس لکيل سمجهاڻيءَ مان پوي ٿي. حضرت شيخ رح جن جي گڏ ڪيل ملفوظات جو تعداد ٤٤٦ آهي. واضح هجي تہ حضرت خواجہ محمد زمان

قدس سره جن جا اهي مٿيئي اقوال اصل سنڌي ٻوليءَ ۾ هئا، پر پوءِ شيخ عبدالرحيم رح انهن کي عربي زبان ۾ آندو هن عذر سان تہ "ولا باس باختلاف اللسان في اتحاد البيان." (زبان جي اختلاف ۾ ڪا حرڪت ڪانهي، جڏهن تہ بيان ساڳيو ئي آهي.)

ليڪن جيئن تہ اها شرح عالمانہ عربي زبان ۾ هئي، جنهن کي سمجهندڙ بهرحال ٿورا هئا، تنهن ڪري مريدن جي اسرار تي، لواري شريف جي ٻئي نمبر سجاده نشين ۽ حضرت سلطان الاولياء خواجہ محمد زمان قدس سره جن جي فرزند ارجمند حضرت محبوب الصمد خواجہ گل محمد قدس سره جن، پنهنجي آخري عمر ۾ "فتح الفضل" ۾ آندل ملفوظات ۽ سندن شرح کي فارسي ٻوليءَ ۾ آڻڻ شروع ڪيو.

ليڪن پاڻ اجا ٢٤٣ اقوالن جو ترجمو مس پورو ڪيائون تہ سندن هي فاني زندگي اچي پوري ٿي ۽ پاڻ ٢٧ ربيع الاخر سنہ ١٢١٨ هجريءَ ۾ وصال فرمايائون. پاڻ پنهنجي ترجمي جو نالو "الورد المحمدي" رکيو هئائون. ڪانئن پوءِ سندن ڪامل مريد سيد نور علي شاه لکوي رح باقي رهيل (٢٠٣) اقوالن جو ترجمو "تڪملہ الورد المحمدي" جي نالي سان ڪيو.

حضرت محبوب الصمد جو ترجمو صرف لفظي ترجمو ڪونهي پر شرح تي شرح آهي. جتي جتي، حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح اختصار ۽ ڪنايہ کان ڪم ورتو آهي، اتي حضرت محبوب الصمد جن جامع ۽ کولي سمجهاڻي ڏني آهي، جنهن ڪري هڪ مبتدي کي تصوف جي باريڪ ۽ اختلافي نڪتن کي سمجهڻ ۾ بي انتها آساني ٿي پيئي آهي.

سلطان الاولياء حضرت خواجہ محمد زمان قدس سره جن جي ملفوظات جو دريا نهايت اونهو ۽ اگهور آهي. سندن هرهڪ قول معرفت جو موتي آهي، توحيد ۽ سلوڪ جي سگنڌ سان واسيل آهي. سندن ملفوظات مان ڪجهہ "فتح الفضل" ۽ "الورد المحمدي" مان حضرت شيخ عبدالرحيم گرهوڙي ۽ حضرت خواجہ گل محمد

www.maktabah.org

قدس سره جن جي شرح سان پيش ڪريان ٿو:-

(١) لا تـروالذڪر الله شرطاO يعني الله تعاليٰ جي ذڪر لاءِ ڪنهن شرط ڪي نہ ڏسو، هروقت ۽ هرحال ۾ خدا جو ذڪر ڪرڻ جڳائي. ذڪر لاءِ ڪو وقت ۽ حال مقرر ڪونهي. وقت يا بي وقت، پاڪيزگي يا پليدي ۾، وضو يا بي وضو ۾، الله جو ذڪر ڪندا رهو، ڇو تہ جيڪڏهن الله جو ذڪر نہ ڪندؤ تہ لامحالہ غير جي ذڪر ۾ مشغول ٿيندؤ. غير جو ذڪر ڪرڻ غير واجب آهي، ڇاڪاڻ تہ ذڪر جو مقصود صرف ’الله‘ آهي. پاڻهپ ڪندڙ ”ذاڪر“ آهي. پوءِ جيڪڏهن هن جون نمازون ۽ روزا ٿورا بہ هجن تہ بہ هو ڇوٽڪارو حاصل ڪندڙ ٿيندو. ان جي ابتڙ غير جو ذڪر ڪندڙ ”غافل“ آهي. پوءِ ڀلي هن جون نمازون ۽ روزا زياده هجن.

(٢) منم موجود اے طالب ڪجائی
چرا در حضرت ما مى نيائی!

”اي طالب! آءٌ موجود آهيان، پر تون ڪٿي آهين؟ منهنجي حضور ۾ ڇو نٿو اچين؟“

’زبور‘ ۾ هن شعر جي سمجهاڻي ۾ هي مضمون آيل آهي تہ: ”خداوند تعاليٰ پنهنجي ٻانهي کي سڏي فرمائي ٿو تہ اي طالب! آءٌ موجود آهيان، مونکي ڳول، تہ جيئن مونکي حاصل ڪري سگهين. جيڪڏهن مونکي ڇڏي غير کي ڳوليندين تہ توکي ڪجهہ بہ حاصل نہ ٿيندو.“ غير خدا کي ڳولڻ نہ گهرجي، پوءِ اها جنت ڇو نہ هجي. جيئن حديث شريف ۾ آيل آهي تہ ”دنيا جو ڳولائو مخنث آهي. آخرت جو طالب مؤنث آهي، پر مولي جو طالب مذڪر آهي.“ شيخ صاحب فرمايو تہ ”جنهن پنهنجي جسم کي غير خدا جي طلب ۾ لڳايو تہ انهي ڄڻ پنهنجي رب کي وڃايو ۽ جيڪو غير خدا جي طلب ۾ محو نہ آهي سو ڏي الله کان غافل بہ نہ آهي. هاڻ اها طلب جيڪا خالصاً پنهنجي پالڻهار لاءِ آهي، سا ’محبت‘ جي محتاج آهي. جيتري محبت

گهٽي هوندي اوترو ’حجاب‘ هٽندو ويندو. پوءِ اي طالب! تون صرف پنهنجي مالڪ جي محبت ۾ مستغرق رهہ.“ مولانا روم رح فرمايو آهي:

حب تا مطلق نباشد قيد تست
چون شود مطلق دوعالم صيدتست

محبت جيستائين آزاد نہ هجي، تيستائين تنهنجي قيد ۾ آهي. جڏهن آزاد ٿي وڃي تہ پوءِ ٻئي جهان تنهنجا شڪار آهن. انهي لحاظ سان جڏهين تہ الله تعاليٰ جي ذات بي مثل ۽ بي مثال آهي تہ ڪيس ڪنهن شي ۾ مقيد ڪرڻ نہ گهرجي، ڇو تہ ڪابہ اهڙي شئي ڪانهي جا سندس بي مثال ذات جي شايان شان هجي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: ”ماجعل الله عليڪم في الدين من حرج.“ ’الله تعاليٰ دين ۾ ڪو حرج پيدا نہ ڪيو آهي.‘ شيخ دوپيازه کهڙي نہ بهترين ڳالهہ چئي آهي تہ ”خداوند عالم غارت جو گهر آهي.“ ڇو تہ هن جو ظهور گهڻو آهي.

(٣) لا ينتفع عندالنفس الا خير علم لا ملڪةالذڪر والحضور. يعني ”موت جي وقت، ذڪر ۽ حضور کان سواءِ ٻيو ڪو بہ علم فائدو نٿو ڏي. شيخ صاحب فرمايو تہ ذڪر جي معنيٰ جنهن جي طرف شيخ سعدي رح پنهنجي ديوان ۾ اشارو ڪيو آهي:-

مبر انديشہ کر در کام نهنگان،
چون در نظر دوست نشيني.

جيڪڏهن ظاهري باطني بلائن جي وچ ۾ هجين تہ بہ نہ ڊڄ، ڇو تہ تون الله جي حضور ۾ آهين. ڇو تہ اهو ”حضور“ ئي آهي جنهن جي ذريعي ٻنهي جهانن جون مرادون ملن ٿيون.

(٤) نفي کن اثبات هر موجود را،
تا ببـــہ بيني هستي معبود را.

هر موجود جي اثبات کي نفي ڪر تہ پنهنجي معبود جي هستيءَ کي ڏسي سگهين.

www.maktabah.org

شيخ صاحب فرمايو ته حديث نبوي صلعم ۾ آهي ته
"لبيد شاعر جو ڪلام صحيح تر آهي." جنهن ۾ چيو آهي ته "الا
كل شيءِ ما خلا الله باطلا." ته آگاهه ٿي اي انسان! هر اها شي
جيڪا الله کان سواءِ آهي، سا باطل آهي." عارفن وٽ سالڪ
جي پهرين وات 'ڪفر، يعني 'نفي' آهي. طالب جي پهرين طلب
الله کان سواءِ ٻي هر شئي جي نفي ڪرڻ آهي. پوءِ خدا جي
ذريعي شين کي ثابت ڪرڻ آهي. مگر ائين نه، جو شين جي
ذريعي خدا کي ثابت ڪيو وڃي. هن جو مثال ائين آهي جيئن
دريا تي پاڻيءَ جو بلبلو يا ترنڊ ڪاڻيون، جيڪي 'دريا' جون
محتاج آهن. جيڪڏهن دريا نه هجي، ته نه پاڻي جو بلبلو پيدا
ٿيندو ۽ نه وري ڪاڻيون تري سگهنديون. جهڙي طرح بلبلي ۽
ڪاڻين لاءِ دريا جو وجود لازمي آهي، ساڳيءَ طرح شين جي
بقا لاءِ الله جو وجود آهي، يعني الله کان سواءِ ڪا شئي قائم
نه آهي، پر هر شئي الله جي ڪري قائم آهي.

(۵) النفس هوالکفر والرب هوالاسلام و معرفتهما ليس الا
عرفانهما. يعني "نفس جيڪو ڪفر آهي ۽ رب جيڪو اسلام
آهي. ڪفر جي معنيٰ انڪار ڪرڻ ۽ اسلام جي معنيٰ تسليم
ڪرڻ آهي. ڪفر ۽ اسلام کي سمجهڻ جڻ ته نفس ۽ رب کي
پروڙڻ آهي. شيخ صاحب فرمايو ته ڪتاب ڪشف ۾ لکيل آهي
"ڪفر جي معنيٰ حق کي لڪائڻ آهي. حق کان سواءِ ٻيو سڀ
ڪجهه غير حق آهي، پوءِ اهو عمل صالح ئي ڇو نه هجي. اهي
عمل صالح جيڪي حق کي لڪائيندڙ آهن، انهن جو ترڪ ڪرڻ
بهتر آهي." پنهنجي علم ۽ عمل سان غير جي نفي ڪرڻ توحيد
آهي. پوءِ تحقيق اها آهي ته ڪفر ۽ توحيد ٻنهي جي حقيقت
جاڻندڙ هجي، يعني اسلام جي طريقت کي به سمجهي ته ڪفر جي
حقيقت کي به، جيئن:

آب مي نوشيم ما از چشمها،
موج دريا هردو مي بينيم ما.

اسان اسلام ۽ ڪفر جي چشمي مان فيض ۽ هدايت جو
پاڻي پي رهيا آهيون. اسلام ۽ ڪفر جي موج جيڪا هڻي کي
لڪائيندڙ آهي، تنهن کي ڏسي رهيا آهيون.

غرض ته اسلام ۽ ڪفر جي طريقت خدا کان آهي، خدا
مان آهي ۽ خدا ڏانهن آهي.

"جڏهن خاڪ جي وصف کي پهچندين، تڏهن پاڻنج ته
سير ۽ سلوڪ پورو ٿيو."

— سلطان الاولياء

www.maktabah.org

الهجڙيو "عاجز"

جي ماسو جڙيئي مال....

(خواجه محمدزمان قدس سره العزيز لواري شريف جي ابيات مان اقتباس عرض رکجي ٿو)

سلطان الاولياء خواجه محمدزمان قدس سره جا سمورا بيت، لعل جواهر کان مٿي آهي. منجهن جي معرفت جا موتي مڙهيل آهن، تن جو ذکر ڪرڻ اسان پارن جي عقل و فهم کان بالاتر آهي. خواجه محمد زمان قدس سره اها هستي هو، جنهن لاءِ شاعرن جو سرتاج شاهه ڀٽائي گهوٽ فرمائي ٿو:

"سي مون ڏٺا ماءِ، جنين ڏٺو پرينءَ کي،
تنين سندي ڪا؛ ڪري نه سگهان ڳالهڙي."

جيڪي به اولياءَ ڪرام حق جا طالبو آهن، سي سمورا بطفيل (رسول اڪرم صلعم) سردار دو جهان - حق سان ملي هڪ ٿي ويل آهن. انهن جو هر قول ۽ عمل، امر الاهي کان ٻاهر نه آهي. آهي آلامربالمعروف و نهي عن المنڪر واري اصول جي سختيءَ سان پيروي ڪندڙ آهن ۽ اهي ئي اُسوه حسنه جي پوري پوري عڪاسي ڪندڙ آهن.

خدا پاڪ جي پيارن برگزيده هستين ۾ ٻه خاص خوبيون هونديون آهن.

(١) محبوب حقيقي جي ملڻ لاءِ من ۾ تڙپ رکڻ.
(٢) دنيا و مافيها کان بيزاري ڏيکارڻ ۽ انهن ۾ ڪنهن به قسم جي طمع نه رکڻ.

حضرت خواجه محمدزمان قدس سره جن پنهنجي هڪ بيت ۾ فرمائين ٿا.

ڇڏيان هيءُ جهان؛ هو پڻ گهوري گهوريان،
پلڪ پريان سانڻ؛ جي مون سري جيڏيون.

اي ظاهري اکين وارا! ٻڌايو ته انهيءَ محبت کان وڌيڪ ٻي ڪهڙي محبت ٿيندي آهي؟ اهڙي فراق ديدار کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو فراق آهي! اهڙي محبت سان مجنون، فرهاد ۽ وامق جي محبت ڪٿي ٿي برميچي سگهي! اسين ساري زندگي انهيءَ لاءِ عبادت ڪريون ٿا ته هيءَ دنيا ۽ آخرت سوڌاري ٿئي ۽ آخرت ۾ بهشت جا مزا ماڻيون. اهو به ٺيڪ آهي پر ذرا هن طرف به نگاهه ڪريو. ته خواجه صاحب جن فقط هڪ لمحه جي ديدار ايزديءَ خاطر ٻنهي جهانن جي خوشين تان هٿ کڻي ٿو. يار جي ديدار کي هر چيز، هر تمنا ۽ هر سڌ کان سرس سمجهي ٿو.

مَن له المولي فَله الکل.

(جنهنکي مولا مليو، تنهنکي گويا سڀ ڪجهه ملي ويو.)

هن دنيا جي هر صورت ۽ هر نظارو ڪاغذي گل وانگر حقيقي لطافت کان خالي آهي. ڀلا ڪاغذي گلن ۾ ڪهڙي خوشبوءِ هوندي؟ هيءُ دنيا وارو حسن ۽ هر ڏيک رنگ سڀ مصنوعي آهي. ها! انهن نظارن مان فقط اهو فائدو آهي جو اهي نظارا حقيقي حسن جي عڪاسي ڪن ٿا. اصل نه آهن، نقل ضرور آهن. اهي نظارا وحدانيت جي وات وڄائين ٿا، پر جي ڪاهيندڙ کي ڪا ڪل هجي! ابوجهل کي به ساڳيون اکيون هيون جهڙيون اصحابن سڳورن کي هيون. پوءِ هر هڪ آئينه حق ۾ نظر اچي وڌي، يعني رسول مقبول صلعم کي وجود عنصريءَ ۾ ڏٺائون. ابوجهل آن آرسيءَ ۾ پنهنجي قلب جي ڪاراڻ ڏسي منحرف ۽ منڪر ٿي ويو، مگر اصحابي سڳورا نورالهدا جي نور کي ڏسي رنگجي رڱنا ٿي ويا. اهو سڄو دارومدار نيتن تي آهي، جيئن رسول

پاڪ صلعم جن حديث شريف ۾ فرمائين ٿا.

الاعمال بالنيات:- (عملن جو دارومدار نيتن تي آهي) اولياءَ الله سڀ پلارا برگزيده افضل و اعليٰ آهن. پر انهن کي ڏسڻ ۽ سڃاڻڻ لاءِ اکيون کپن.

اهڙين پاڪ هستين جو انڪاري، گويا خود خدا جو انڪاري آهي. جو انهن جو هر امر الاهي امر سان مطابقت رکي ٿو، انهن جو هر قول ڪرامت، نظر شفاعت ۽ ديدار ديدارِ ايزدي آهي.

اي غافل انسان! جيڪڏهين تون چاهين ته تنهنجون ٻئي حياتيون سجايون ۽ سڦليون ٿين ته پوءِ تو لاءِ لازم ٿو ٿئي ته اهڙن پرينءَ جي پيارن وٽ ڳنڍار ۽ انهن جي محبت اختيار ڪر ته سيهي مان سون ٿي پوين.

خواجه محمد زمان قدس سره جن فرمائين ٿا ته:-

صنم سوئي پاڻهءِ جو دل رهائي دوست ڪان،
ٿيا سي ٿي ٿاڻءِ جي هميشه حضور ۾.

هيءُ بيت وڏي معنيٰ رکي ٿو. جيڪڏهين غورسان ڏسندا ته توهان کي ائين معلوم ٿيندو ته گويا ڪوزي ۾ درياءُ بند ڪيو ويو آهي. صنم جي معنيٰ آهي (بُت) ۽ ٿاڻءِ جي معنيٰ آهي ٿانيڪا يا ماڳ وارا، يعني هميشه رهندڙ.

توهان کي بخوبي خبر آهي ته بت پرستي ۽ حق پرستي ٻئي متضاد عقيدا آهن.

بت پرست کي مشرڪ قرار ڏنو وڃي ٿو، جنهن جي مٿان الاهي عذاب نازل ٿين ٿا. تذليل ۽ گمراه ڪيس سمجهيو وڃي ٿو، مگر حقيقت پرست کي موحد ۽ مومن چيو وڃي ٿو ۽ ان تي الله پاڪ جلّ جلاله پنهنجون رحمتون ۽ برڪتون نازل ڪرڻ فرمائي ٿو. خواجه صاحب بيت ۾ فرمائين ٿا ته دنيوي محبت ۽ هر دنيوي ڳانڍاپو، جيڪو الله پاڪ جي محبت کان روڪيندڙ يا رڪاوٽ پيدا ڪندڙ آهي، انکي آن پٿر جي بت سان تشبيهه ڏني وئي آهي، جيڪو بت رسول اڪرم جي بعثت کان اڳ

ڪعبة الله شريف ۾ رکيل هو.

هاڻي هن مان صاف ظاهر آهي ته دنيا جي هر چيز کي خدائي محبت کان مقدم سمجهڻ وارا گويا بت پرست آهن ۽ انهن جي هر قدم آڏو هڪڙو نه ٻيو بت (صنم) رکيل آهي. انهن جون حياتيون ڀٽڪندي گذرن ٿيون. اهڙن کي هن دنيا ۽ آخرت ۾ ڪوبه سڪون ۽ قرار نصيب نٿو ٿئي. مگر جيڪي تارڪ الدنيا آهن، جن دنيا جي هر لذت کي لابقا سمجهي لَتَ هڻي، ڇڏي ڏنو آهي ۽ جيڪي حقيقي محبوب کان سواءِ ٻي ڪنهن به شيءِ جا طالب نه آهن، تن پنهنجي مقصود کي يقيناً ڳولي لڌو ۽ اتي مالڪ ڪريم رحيم جي حضور اقدس ۾ رهڻ وارا ٿيا. هيءُ بيت انهن پاڪ هستين ڏانهن اشارو ڪري ٿو، جيڪي خدائي محبت ۾ مخمور، سرشار، غلطان ۽ گل گشت آهن ۽ جن لاءِ خود الله پاڪ فرمائي ٿو.

ڏسو قرآن پاڪ:

"يا ايها الذين آمنوا لاتلهكم اموالكم ولا اولادكم عن ذكر الله.

يعني "اي ايمان وارا، توهان کي توهان جو مال ۽ اولاد الله جي ياد کان غافل نه ڪري."

وري حضرت سلطان الاولياء جن فرمائين ٿا ته:

دل ڪڍ دين دنيا کان، دل ۾ دوس رهاءِ،
لوڇي لالن لاءِ؛ دور ڪر دارين کي.

سبحان الله! اهڙو اڪٿ خزانو ڪنهن بخت واري کي نصيب ٿيندو. پاڻ فرمائين ٿا ته هن دنيا ۽ دنيا جي مذهبن تان هٿ ڪڍ، يعني مذهبي ڇڪتاڻ ۾ نه ڦاس! پر پنهنجيءَ دل ۾ حقيقي دوست کي رهاءِ. هر مذهب هڪ مسافري آهي، جتان هلندي هلندي سال گذريو وڃن پوءِ به ڪي حق کي پهچن ۽ ڪي راه ۾ رليو وڃن، مگر جي حقيقي محبوب سان ملڻ جي ڪوشش ڪبي ته سڀ منزلون طرفة العين (اک ڇنڀ) ۾ طئي ٿي وينديون. تنهن ڪري

www.maktabah.org

اي بندا، تون پيون سپ وانون ونگيون ڇڏي يعني صوفي سڳورن جي عقيدت موجب همه اوست تي عمل ڪر ۽ اهو تنهنجي اندر ۾ هر وقت ۽ هر لحظي موجود آهي. تون جيڪا به لوچ يعني جدوجهد ڪرين ٿو، اها الله پاڪ سان ملڻ لاءِ ڪر، انهيءَ جو ڳولائو ٿيءُ؛ پر هڪڙو شرط اٿئي، جو توکي رَبّ پاڪ تڏهن ملندو جڏهن "دور ڪر دارين کي!"

يعني تون ٻنهي جهانن جي لذتن تان هٿ کڻ! يعني دنوي ۽ آخروي محبت کان مولا پاڪ جي محبت کي وڌيڪ ڪري سمجهه. هاڻي هن مان اهو مطلب نه وٺڻ گهرجي ته تون دين اسلام تان ئي هٿ کڻ! ائين هرگز نه آهي. انهيءَ ساڳي مذهب اسلام ۾ پنهنجي آقا کي ڳول. ان مان محبت رک. جيڪو سيئي مقصد مرادون پوريون ڪندڙ آهي. مذهب هڪ رستي جو نالو آهي. مگر رستي سان هلڻ ۽ يار کي لهڻ ته توهان جو ئي ڪم آهي ۽ ڳوليندڙ جي نيت تي اها ڳالهه مدار رکي ٿي ته آيا هو هڪ کي ڳولي ٿو، هڪ لاءِ ئي اڪنڊ ۽ اڪير اٿس، يا دنيا ۽ آخرت جي نظارن کي ڏسي ۽ ٻڌي انهن تي مست ۽ مگن ٿيو آهي ۽ حقيقي حاڪم کي وساري ويٺو آهي؟ جيڪڏهن ڪو به انسان راهه کان رلي وڃي، يعني مذهبن جي مونجهاري ۾ مبتلا ٿئي ته انجو فرض آهي ته ڪامل مرشد وليءَ اڪمل کي استدعا ڪري ته آهو سندس معاونت ڪرڻ فرمائيندو، هونئن ته الله پاڪ هر هنڌ موجود آهي، جيئن هوا هرهنڌ موجود آهي، پوءِ جيئن پنکو هوا کي ڪٺي ڪرڻ جو ذريعو آهي تيئن ڪامل مرشد به محبوب سان جلد ملائڻ جو هڪ ذريعو آهي. بنا استاد جي ڪو به علم جي تحصيل نه ڪندو آهي؛ اهڙيءَ طرح سواءِ ڪامل مرشد جي ڪو به واصل باالله ٿي نٿو سگهي. البته رسول پاڪ لاءِ وري هڪ نرالي ڳالهه آهي؛ يعني انهن تي وهب الاهي نازل ٿئي ٿو. اسين پنهنجي ڳالهه ڪريون ٿا. الله پاڪ جا پيارا هڪ لحظي ۾ لعل ڪري ڇڏين ٿا.

مثنوي شريف وارو فرمائي ٿو.

یک زمانه صحبتِ با اولیا،
بهتر از صد سال طاعت بي ريا.

بيشڪ اولياءَ الله نوازيل ۽ درگاه ايزديءَ جا دادلا آهن. الله پاڪ انهن جي هر منشا پوري ڪندڙ آهي. "إن اولياءَ الله لا خوفٌ عليهم ولا هم يحزنون" (بيشڪ ناهي خوف مٿي انهن ۽ نه اهي غمگين ٿيندا."

جيڪي سڀ ڪجهه ڇڏيو صرف سڄڻ سائينءَ کي ساريندا رهن ٿا ته الله پاڪ وري اهڙو مهربان آهي جو انهن جي هر دعا قبول ڪرڻ فرمائي ٿو ۽ اولياء ڪرام وري في سبيل الله. بنا ڪنهن طمع ۽ لالچ جي خاص و عام کي پنهنجي فيض سان پرپور ڪندا رهن ٿا. انهن جو ڏنل هرهڪ نقطو گنج گوهر کان بالاتر آهي. ساڳيءَ طرح خواجه محمدزمان قدس سره جو هرهڪ بيت ۽ هرهڪ لفظ دُرِّ عدن کان وڌيڪ سهڻو ۽ ثمينن آهي.

پاڻ فرمائين ٿا.

پير ڇئجي تنهنکي جنهن سڀ ريءَ سري،
پر گهر پير نه وجهڻو، پر گهرؤن به ڪين گهري،
جو ماني کاڻ مري؛ هو سامي گر نه سامهون.

هن بيت مان اهو ظاهر آهي ته ڪامل مرشد يا بزرگ هستي ۾ ڪهڙي خاصيت هجڻ گهرجي. مٿي اشارو ڏني آيا آهيون ته اوليا الله پنهنجي خالق کان سواءِ ٻئي ڪنهن ۾ به طمع رکندڙ نه آهن ۽ نه وري ڪنهن جي محتاجي ڪيندڙ آهن. انهن جو فقط پنهنجي حقيقي معبود سان تعلق آهي. هو سمورا مطلب مرادون قادر مطلق وٽان ماڻين ٿا. هو پنهنجي گهر جي ياتين کان به ڪجهه کائڻ لاءِ نه گهرندا آهن، انهن کي پاڻهه ملي ويند و آهي. الله پاڪ، جو عليمٌ خبيرٌ آهي، سو انهن جي هر ارادي کي چاهي ٿو ۽ انهن جي دلي مراد پوري ڪري ٿو.

www.maktabah.org

پاڻ فرمائين ٿا ته جيڪو ماڻهو ڪاڻ مري يعني جو ماڻهو جو محتاج يا دنوي شين جو گهرجائو آهي، سو حقيقي محبوب جو ديدار ڪري نه سگهندو. وري فرمائين ٿا ته هڪ جي تمنا رکي، وري ٻئي ڏي نهارڻ وڏو گناه آهي.

هن راز کي اهي سمجهندا، جيڪي انهن راهن جا راهي آهن.

سچو پير اهو آهي جنهن 'وٽ تون هين تون' ڪانسواءِ ٻي وائي نه آهي. حضرت سلطان الاولياء فرمائي ٿو: هڪ پرينءَ سان پيار رک.

"پاڻ ڪٿي پر ۾ ڏاهه، ڪڏهن پهتي ڪانه؛
تت گذر نه غير جو جت سڄڻ جي ساڃاه؛
وريو واحد واءُ؛ دوئي سڀ دور ٿي."

يعني نفسياتي سڌون ساڻ ڪٿي الله پاڪ وٽ ڪوبه ڪونه پهچندو. دل کي صاف ڪري پوءِ وڃڻو پوندو. اتي وڃڻو آهي جتي الله پاڪ کان سواءِ ٻئي ڪنهنجو به نالو نشان نه آهي. پوءِ جڏهين انهيءَ منزل يعني مڪان ڇڏي لا مڪان تي پهچبو ته اتي ڪيس دوست جو ديدار ٿيندو ۽ اتي غيرالله جي محبت پڇي ويندي. آمين

الله پاڪ شال اسان سڀني کي توفيق عطا فرمائي ته جيئن اسان بنان ڪنهن تعصب ۽ تفرق جي اهڙن اوليائن ڪرامن جي صحبت ۾ گذاريون، جيئن هر طويل منزل طئي ڪرڻ ۾ آساني عطا ٿئي. سڀ اولياءَ الله بزرگ ۽ بالاتر آهن ۽ بيشڪ خواجه محمد زمان قدس سره به هڪ بي نظير گوهر آهي.

محمد صديق ملاح "مرهم"

تانسين تون نه فقير

حضرت سلطان الاولياء خواجه پير محمد زمان قدس سره جو مٿيون هڪ بيت فقيري جي فقر ۽ بي تعلقيءَ، رياضت ۽ قربانيءَ جي ڪيفيتن بابت ارشاد ڪيل آهي، اهو اڄ سامعين جي خدمت ۾ عرض رکان ٿو، ڇو ته اڄوڪي مضمون لاءِ هن کان وڌيڪ مونکي ٻيو بهتر مواد ميسر نه ٿي سگهيو. جيتوڻيڪ خواجه صاحب جن جي شعر جي چمن ۾ قسمن قسمن جا خوشبوءِ دار گل موجود آهن، جن مان هرهڪ گل جاذبيت، نزاڪت، نفاست ۽ حسن جو نادر نمونو آهي، جن ۾ نشاط و ڪيف جون سرمستيون آهن، بي خودي ۽ مدهوشي جون هوش ربا ڪيفيتون آهن، حسن ۽ دلفريبيءَ جون رنگينيون آهن، عشق ۽ محبت، درد ۽ فراق جون امنگون آهن، سندن ڪلام جي بي ساختگي ۽ رواني، درد جي فراواني ۽ مهل موقعي جي مناسبت سبب قاريءَ جي ذهن تي، حواسن تي، جذبات تي ڇائنجي وڃن ٿا ۽ هڪ قسم جو روحاني ۽ ماورائي احساس، نهايت لطيف انداز ۾ اثرانداز ٿي وڃي ٿو. اهو منڍ ۽ وٺندڙ تاثر ڪافي وقت تائين احساس تي غالب رهي ٿو، اهوئي سٺي شعر جو مقام آهي. ان لاءِ آءٌ تمهيد کي طويل ڪرڻ مناسب نٿو سمجهان ۽ نفس مضمون تي اچڻ لاءِ حضرت خواجه صاحب جو هي شعر:-

تانسين تون نه فقير، جانسين سانگ سيسيءَ جو،
ماڻيو تن ملير، جن جسو مال مباح ڪيو.

عرض رکان ٿو، هن شعر جي تشريح ته ڪامل، بزرگ

www.maktabah.org

فاضل ۽ صوفي مرشد طريقت ٿي ڪري، يا اهو ڪري جيڪو مقام فقر کان روشناس هجي يا اهو ڪري جنهن کي درد جي صدمات جي ايثار جي ۽ سسئيءَ جي سانگ کي اُڪنو ڪرڻ جي منزلن جي آگاهي هجي. آءٌ هڪ طالب علم، طريقت کان بي بهره، خطاطي انسان آهيان؛ مونکي مجال نه آهي جو اهڙي عظيم المرتبت، صوفي بزرگ جي شعر جي تشريح ڪريان جنهن کي سلطان الاولياء جو تاج سر تي زيب ور هجي، اهڙي عالي مرتبت صاحب طريقت؛ مرشد ڪامل جي شعر کي پيش ڪري ان جي تشريح لاءِ آءٌ پاڻ کي بلڪل موزون ڪونه ٿو سمجهان پر جيئن ته هديه تبريڪ طور ڪجهه ڪچا ڦڪا خيال سندن بارگاه اقدس ۾ پيش ڪرڻ جو ارادو ڪيو اٿم تنهن ڪري مٿيون شعر زاد سفر ۽ زادِ راه طور ڪٺي اچي حاضر ٿيو آهيان. هن شعر ۾ حضرت خواجه صاحب ظاهري فقيرن کي فرمائين ٿا ته ”اي فقيري جي دعويٰ ڪندڙ انسان اوهين فقيري جي دعويٰ ته ڪريو ٿا پر فقيري اها آهي جنهن ۾ رياضت، زهد، تقويٰ نياز ۽ نئڙت وسيلي پنهنجي نفس جي خواهشات کي ختم ڪري ڇڏجي. مستي مان مراد سستي (وجود) آهي. فقيري، هستيءَ وسيلي نه پر نيستيءَ وسيلي حاصل ڪري سگهبي آهي. انهيءَ لاءِ سسئيءَ جي سانگ ڇڏڻ کان پوءِ ملير ماٺي سگهبو، رضائے دوست حاصل ڪري سگهبي. اردوءَ جو هڪ شاعر اصغر گونڊوي خواجه صاحب جي مٿين شعر جي تشريح هنن لفظن ۾ ٿو ڪري:-

اصغر حريم عشق ميں هستى هى جرم ہے،
رکهنا کبهى نه پاؤں۔ يهاں سر لئے هوئے.

عشق جي بارگاه ۾ هستي جرم آهي؛ عشق جا پانڌيئڙا ڪنڌ ڪٽائي پوءِ مراد ماٺي سگهندا آهن. وصال محبوب سسئيءَ جي سانگي لاهڻ کانپوءِ ميسر ٿِئي ٿو. عشق ۾ سرڪشي، مغروري، سيني ساهڻ ۽ خودسريءَ کي ڪا جڳهه نه آهي. سنڌ جي سدا حيات شاعر شاه ڀٽائي عليه رحمت جي سر يمن ڪلياڻ ۾ عشق جي

سر مستي، حسن جي جهوري ۽ دلربائي، سالڪ جو ايثار ۽ قرباني، تڪليفن، مصيبتن جو اڻ کٽ سلسلو موجود آهي، مگر پوءِ تشنه لبي موجود رهي ٿي. ڀلاري ڀٽ ڌڻيءَ جا سر يمن ڪلياڻ ۾ هينيان ٻه بيت شعوري يا لاشعوري طور مٿين حقيقت جي تشريح طور پيش ڪجن ٿا.

جي اٿئي سَڌَ سُرڪ جي، ته وٺُ ڪلاڙڪي گهر؛
وڍڻ چيرڻ، چچرڻ، پهت انين جي پر،
جي وڃي پوئي ور، ته سوکي آهي مُيڊ ڇئي.

اگيان اڏن وٽ، پوين سر سنباهيا،
مٿا مهاين جا، پيا نه ڏسين پٽ،
ڪلاڙڪي هٽ، ڪسڻ جو ڪوپ وهي.

عجيب سمان آهي، دلفريب نظارو آهي، عشق جا ڪنيل پيرا پيرا ٿي رهيا آهن، ڪلاڙ يعني مرشد ڪامل ڪين عشق جي ڀٺيءَ ۾ جلائي صيقل ڪري رهيا آهن، جت رڳو وڍ ٽڪ لڳي پئي آهي، هڪڙن جا سر اڏي تي پيا آهن، ٻيا انهن جي واري جو انتظار ڪري رهيا آهن. مگر زبان تي آهه نه آهي، لب تي شڪوو نه آهي، اها حسرت آهي ته ڦهريائين منهنجو سر قلم ٿئي ته ڦهريائين مون کي وصال محبوب نصيب ٿئي! ڪهڙا نه خوش بخت هوندا اهي عاشق صادق، جن وه جون وٺيون محبوب جي هٿان نوش ڪيون هونديون ۽ سر ڏيئي سرخرو ٿي حاصل ڪئي هوندي.

شاه ڀٽائي اگيئي اهڙن صادق عاشقن لاءِ،
”ڏه منصور هزار ڪهي ڪهندين ڪيترا.“

چئي چڏيو آهي. جنون ۽ سر مستيءَ جو نشو به عجيب نشو آهي. اهو خمار دنيا جي سڀني خمارن کان اتم ۽ اعليٰ آهي. رضائي دوست وصال دوست لاءِ زماني جي هر نعمت کي ٺڪرائڻو آهي. ديدار ئي سالڪ لاءِ معراج جو مقام آهي. جنت جون آسائشون ۽ دوزخ جا ڏڪا سالڪ کي انهن شين لاءِ متوجهه نٿا ڪري سگهن. انهن جي عيد يار جو ديدار آهي. انهي ڪري حضرت خواجه صاحب پنهنجي هڪ هئي بيت ۾ فرمايو آهي.

عارف ۽ عشاق، پسڻ گهرن پرين جو،
جنت جا مشتاق، اڇا اورانها ٿيا.

هي طلب صادق جو مسئلو آهي، هي عاشق صادق جي صفت آهي، جي دنيا ۽ عقبيٰ کان، رنج ۽ غم کان، فنا ۽ بقا کان، هجر ۽ وصال کان بي نياز آهن. انهن جو مقصد صرف رضائي دوست آهي ۽ انهي ۾ مستغرق ٿي وڃڻ آهي. انهي ڪيفيت کي حاصل ڪرڻ لاءِ هر تڪليف گوارا، هر ستم سهڻو آهي پر پير پوئتي هٽائڻو نه آهي. شاهه لطيف ساڳئي انداز ۾ سر سورٺ ۾ هن طرح چيو آهي:-

تند ڪٽارو ڪنڌ، ٻئي پرتا پاڻ ۾
اي ٻه شڪر الحمد، جو مٿو گهريو مڱڻي

مٿي جي قربان ڪرڻ سان وصال دوست ميسر ٿي سگهيو. اگر دوست مٿو نه گهري ها ۽ اهڙي ڪا فرمائش ڪري ها جا ادا نه ٿي سگهي ها ته ڪيتري نه تذليل ۽ توهين ٿئي ها. هي سر مستي ۽ مخموري، مهجوري مدهوشي جون ڪيفيتون آهن، جي صاحب ڪمال محسوس ڪري سگهن ٿا ۽ مرشدڪامل جي فيض اثر نظر هيٺ جن جي تربيت ٿيل آهي، اهي ئي انهي رحماني فيض کان استفادو حاصل ڪري سگهن ٿا. آخر ۾ آئون سنڌ جي شهيد صوفي شاعر حضرت شاهه عنايت شهيد جي هن

بيت تي پنهنجي مقالي کي پورو ڪيان ٿو، جيڪو اهو شعر پڙهي ڪنڌ قربان ڪري شهيد ٿي ويو:-

سر بر قدم يار فدا شد چه بجا شد،
اين بار گران بود، ادا شد چه بجا شد.

يعني:

سر يار جي قدمن تان قربان ٿيو ته چا ٿيو،
هي ڳرو بار هو سو جي ادا ٿيو ته چا ٿيو.

www.maktabah.org

محمد سومار شيخ

عارف جا اهڃاڻ

لواري شريف جو لال، سنڌي ادب جو روشن آفتاب، ولايت ۽ معرفت جو سلطان ۽ سرواڻ، حضرت خواجه محمدزمان قدس سره هن سرزمين سنڌ جو هڪ عظيم عارف آهي.

عارف جي توصيف ۽ تعريف ڇا آهي، سا اچو ته خود هن وڏي عارف جي ڪلام وسيلي معلوم ڪريون. پاڻ هڪ عارف جا جيڪي اهڃاڻ ڏسيا اٿن، تن جو سلسلو هوندن ته سندن دستياب بيتن جي مختصر ذخيري هوندي به ڪافي طويل ٿيندو، پر اسين هتي فقط ڪن اهڃاڻن تي اڪتفا ڪنداسين.

سندن نظر ۾ عارف جو پهريون اهڃاڻ طمع کي ترڪ ڪرڻ، لالچ کي ٽوڙڻ ۽ پرينءَ کي پسڻ لاءِ جنت جهڙيءَ نعمت کي به خاطر ۾ نه آڻڻ آهي.

پاڻ فرمائين ٿا ته:

عارف ۽ عشاق پسڻ گهرن پرينءَ جو،
جنت جا مشتاق، اِجا اوراهان ٿيا.

سلطان الاوليا جي اڳيان عارف جو ٻيو اهڃاڻ هي آهي ته هو خداشناس آهي ۽ پاڻ کي به سڃاڻي ٿو ۽ پاڻ خود پنهنجو پاڻ آرسي آهي:

لواري شريف جو هي عظيم لال فرمائي ٿو ته:

جنين ڏٺو پاڻ، تنين ڏٺو سپرين،
غلط اِيءَ گمان، جو عارف پسي آرسي.

عارف جو ٽيون اهڃاڻ خواجه صاحب جن هي ٻڌائين ٿا ته جيڪو عارف آهي، اهو آتي جو آتي حق سان وصال ڪريو ٿو ڇڏي.

زاهدن ۽ عابدن وانگر رڪت نٿو ڪري. سلطان الاولياء جن فرمائين ٿا ته:

عابد زاهد اوريان، عـارف عين مڱن،
هو روادار رڪت جا، هي هتان هٿ گهرن،
ساعت سال ڇون، پسڻ ڏاران پرينءَ جي.

خواجه صاحب جن عارف جو چوٿون اهڃاڻ اهو ڏين ٿا ته جيڪو عارف نه آهي سو سڪن جو طالب آهي پر عارف ڏکن سان هينئون هيرائي ٿو ۽ سورن جو طالبو ٿئي ٿو:

جاهل جنڪ سڪن جو، عـارف سور سهاءِ،
سورن سنڌي ساءِ، راحت رسي روح کي.

دنيا جي مشهور عارف حضرت خواجه محمد زمان قدس سره جي انهن اهڃاڻن موجب جيڪو:

١- سڪ جو طالب نه آهي، سو عارف آهي.
٢- جيڪو پرينءَ جي پسڻ کانسواءِ، ٻيءَ ڪنهن به نعمت کي پسند نٿو ڪري، سو عارف آهي.
٣- جيڪو پنهنجو پاڻ سڃاڻي ٿو، سو عارف آهي.

اهڙن اهڃاڻن ڏيندڙ دنيا جي وڏي ۽ عظيم عارف کان جيڪي آشنا ۽ واقف آهن، آهي جيڪر پنهنجو پاڻ کان واقف آهن ۽ جيڪي پنهنجو پاڻ کان واقف آهن، آهي جيڪر رب پاڪ کان واقف آهن.

جنين ڏٺو پاڻ، تنين ڏٺو سپرين،
غلط اِي گمان، جو عارف پسي آرسي.

***

www.maktabah.org

محمد هاشم "خادم"

خواجہ محمد زمان قدس سره جي شعر ۾ تصوف

تصوف سيني صوفي شاعرن جي ڪلام ۾ موجود آهي، پر خواجہ محمد زمان قدس سره تصوف جي جا راه شعرن ۾ ٻڌائي آهي، اهي بي نظير آهي. سندن هڪ هڪ شعر علم جو بحر آهي، فيض جو ڀنڊار آهي، تصوف جو آئينو آهي، روح جي قوت آهي، حق جو جلوو آهي، هيرن جي کاڻ آهي، ڪيترا هيرا ڳولي ڳولباه. کهڙي نہ ميناج سان چون ٿا:

"جنين ڏنو پاڻ، تنين ڏٺو سپرين،
غلط اي گمان، عارف پسي آرسي."

سندن هڪ قول آهي، جو بہ انهي بيت سان ٺهڪندڙ آهي،

"ايلچيءَ کي پڪڙيو- اهوئي سڪندر اٿو."

ٻن سٽن ۾ سچ جي پالوٽ ڪري ڇڏي اٿن. شاه لطيف رح بہ ساڳيو خيال هنن لفظن ۾ ڳايو آهي.

"پيهي جـــان پـــاڻ ۾ ڪيم روح رهاڻ،
نڪو ڏونگر ڏيهہ ۾، نڪا ڪيچين ڪاڻ،
پنهون ٿيس پـــاڻ، سسئي تـــان ســـور هئا."

اهو منصور وارو نعرو، هر صوفي ورجايو آهي، پر خواجہ صاحب جن جي تشريح هن طرح آهي:

صورت- معنيٰ وچير، ڪونهي وچ وچاءُ،
هو نہ سڃاڻپي- هن ري، هي سور نہ موجوداءُ،
ڪٿي جوهر ڪونجي، ڪٿي عرض بہ آه،
حقيقت هيڪاءُ، نـــالن مٿو نـــاه ڪو.

اهو صورت معنيٰ جو فرق آهي، جو جاهلن نہ سمجهي منصور کي ڦاهي چاڙهيو. هڪ منصور ڦاهي چڙهيو، پر انهيءَ منصور جي وار وار مان ڪائنات جي جا ٻہ شي پيدا ٿي، تہ آها اناالحق جو ڪلمو پڪاري ايري.

سيت پچر پرين جي- سيت هوت حضور،
ملڪ سڄو منصور- ڪهي ڪهبا ڪيتراه

آب جو قطرو قطرو، واري جو ڪڻو ڪڻو، نباتات جو پن پن، تجلي جو مظهر ٿي، اناالحق پڪاري ايري ٿو ۽ صدين کان اها بانگ جاري آهي.

شرط تسليم است، نى كار دراز،
باتو گفتم اے پسر- كن چشم باز.
"رومي"

(تسليم جو شرط آهي، نہ ڏکين ڳالهين جو، توکي ٻڌايان ٿو، اي پٽ! اک پٽ.)

"پلپل پوءِ پچار ملڪ ۾ ميثاق جي،
ڪک پن ڪن اقرار، اسين ٻانها تون ڌڻي."

"تنهنجي وات وجود- ٻهر پـــچ نہ پيچـــرا،
مڙيوئي تن معبود، جي قريبي رهن ڪين ڪي."

ڏاڍي سهڻي صلاح آهي، شيخ سعدي چوي ٿو.

نظر آوردم بردم کـــه وجود بتو مانـــد،
همه‌اسمند و توجسمي، هرجسمند توجاني."

(نظر ڪير- ڏٺم تہ وجود تو وانگر آهي، سڀ نالا آهن ۽ سڀ اسم آهن ۽ تون جسم آهين، سڀ جسم آهن ۽ تون جان آهين.)

قرآن الحڪيم اهو مسئلو اڳ ۾ ئي حل ڪري ڇڏيسو آهي،

"وفي انفسكم افلاتبصرون"

يعني: سڀ ڪجهہ اوهانجي ذات ۾ آهي، ڇا چشم بينا نہ ٿا رکو؟

www.maktabah.org

”جانسين پسين پاڻ، تانسين مهت مڙهي،
جو لٿو اي گمان، ته مڙهيائي مهت ٿي.“

اهو پاڻ ئي هڪ اهڙو عمل آهي، جو طالب کي مطلوب کان ڪوهين دور ڌڪيو ڇڏي. شاه سائين چيو آهي:

”تون- مان- اسان- اسين، چارئي ڇتان لاه،
ته سندي دوزخ باه، تو اوڏيائي نه اچي.“

اهڙيءَ طرح هر صوفي- اول اهوئي اطلاح ڏنو آهي ته اندر مان ”آءٌ“ کي پل ته حقيقت کان آشنا ٿين.

”ساسي هلن هيڪلا- پاڻ وڃايائون پوءِ،
پچن لالن لوءِ، ڪلهي ڪينر ڪين جو.“

اهو آهي صوفين جو پنڌ.

”صوفيءَ صاف ڪيو، ڌوئي ورق وجود جو،
تڏهن تت ٿيو، جيئري پسڻ پرينءَ جو.“

جنهن پرده سيمين تي جمال جو عڪس نزول ٿيندو، اهو پردو ئي ميرو هوندو ته پوءِ اهو جمال ڪيئن ڏسبو. حسن ڪيئن پسبو، حقيقت ڪيئن معلوم ڪبي. سعدي چيو آهي ته:

”سعدي حجاب نيست- تو آئنه صاف دار،
زنگار خورده کے بنمايد جمال يار.“

(اي سعدي! حقيقت ۾ حجاب ڪونهي- تون رڳو پنهنجي اندر جو آئينو صاف رک. ڪٽ چڙهيل آئينو يار جي سونهن کي ڪيئن ڏيکاريندو!)

اهو ساٿهو، جو پنهنجن صفتن ۾ گم آهي، اجا پنهنجي اندر مان پاڻ کي وساريو نه اٿس، اجا پاڻ کي ”من عرف نفسه فقد عرف ربه“ جو آئينو نه بنايو اٿس، تيستين تصوف جو اونهو درياءَ ڪيئن اکري سگهندو ۽ ڪيئن معراج ماڻيندو.

”ڇڏي ويڙ وجود جي- اسر اقصيٰ ڏانهن،
سر حد اتي شاه، محمد مڙئيو رب کي.“

تقريبات ٢٠٦ سالہ عرس شريف

۽

سنڌي ادبي ڪانفرنس

جي

تصويري ڪهاڻي

www.maktabah.org

مهمان خصوصي مسٽر عبدالله بلوچ، وزير اوقاف سنڌ، پنڊال ۾ داخل ٿي رهيو آهي.
آخوند محمد صالح ۽ حسين دادا ۽ ٻيا ماڻس گڏ آهن.

www.maktabah.org

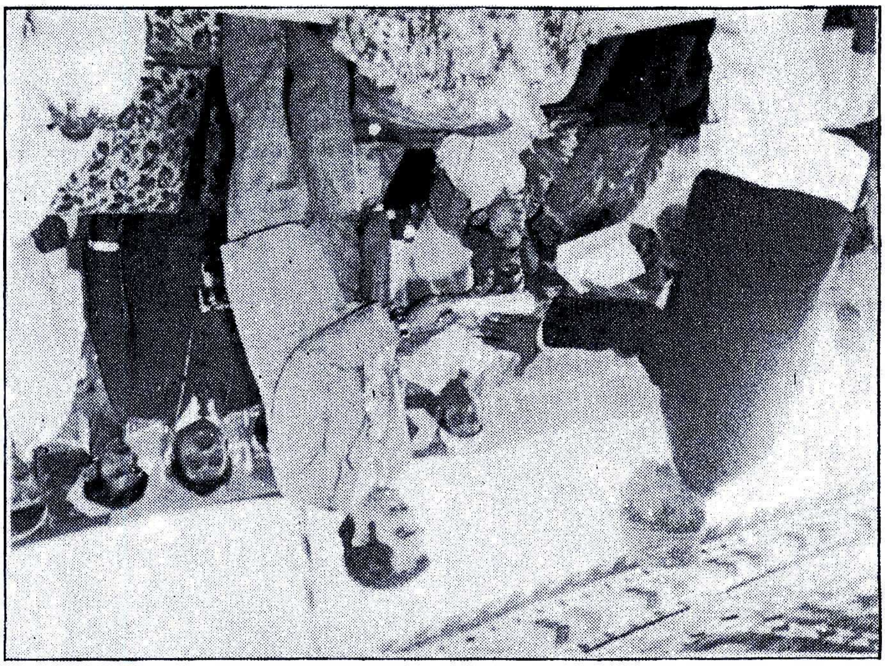

آخوند محمد صالح، وزير موصوف کي حضرت سلطان الاولياءَ قدس سره جن متعلق جماعت
طرفان ڇپايل ڪتابن جو سيٽ تحفي طور ڏيئي رهيو آهي.

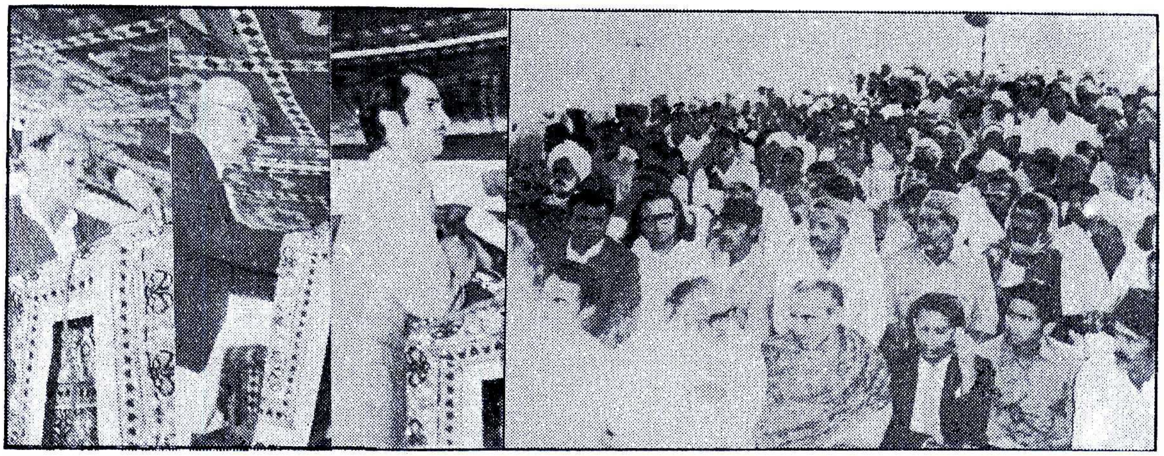

مسٽر عبدالله بلوچ وزير اوقاف سنڌ، آخوند محمد صالح چيئرمن استقباليه ڪميٽي ۽
مير حاجي خدابخش خان ٽالپر افتتاحي اجلاس کي خطاب ڪري رهيا آهن.

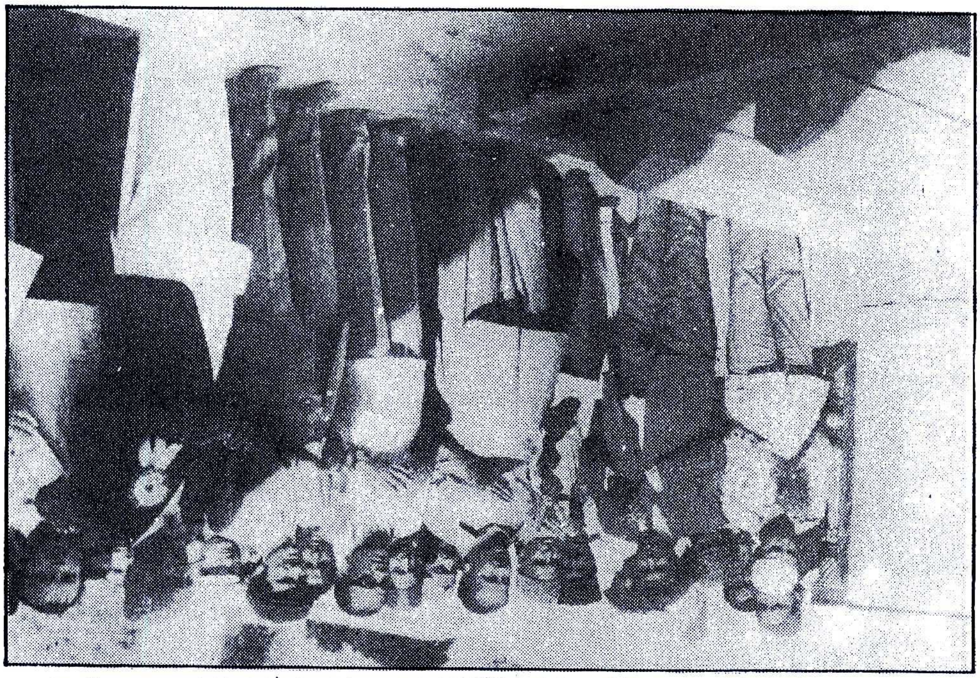

روضي جي زيارت کان پوءِ مهمان، قديم قبرستان وٽ
دعا گهري رهيا آهن.

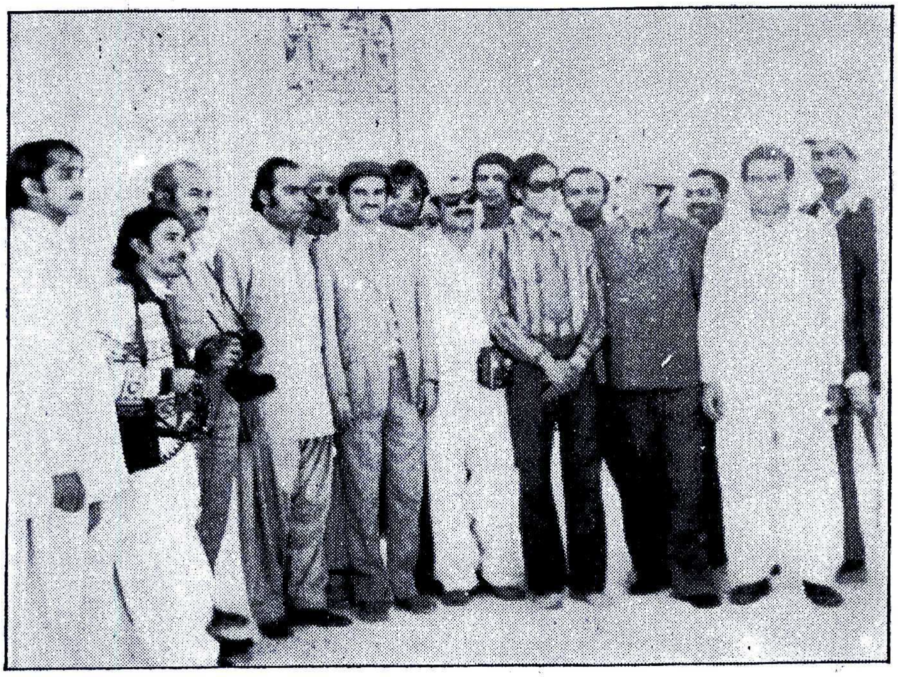

درگاهم عالم جي زيارت کان پوءِ وزير موصوف،
معزز مهمانن سان گڏ.

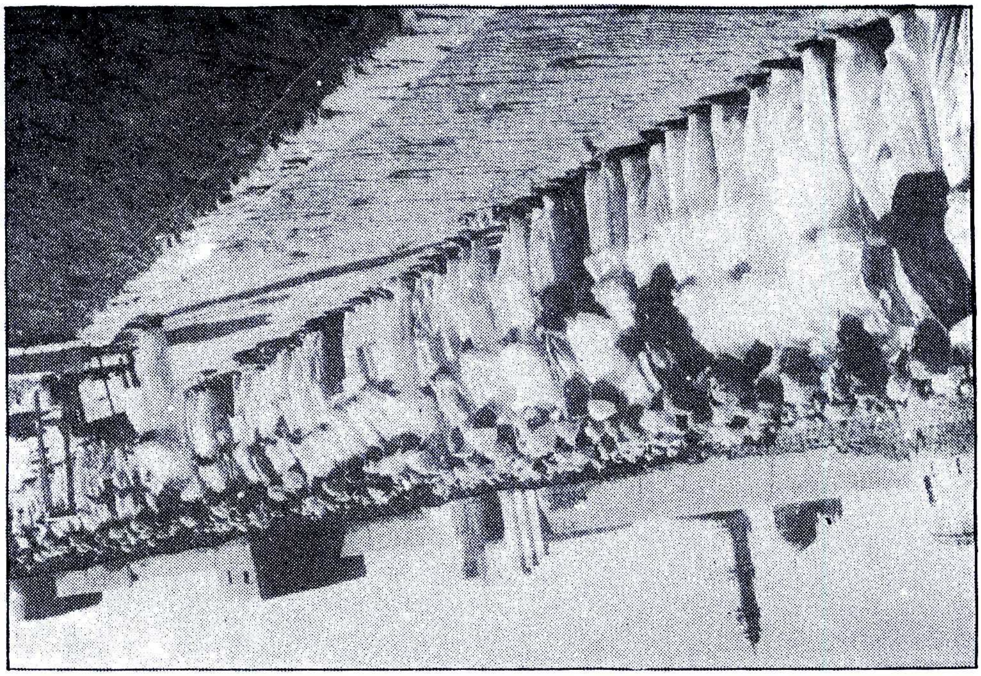

عرس شريف جي ٢٠٦ سالم تقريبات دوران جماعت طرفان دستوري نماز ظهر
جو هڪ روح پرور منظر.

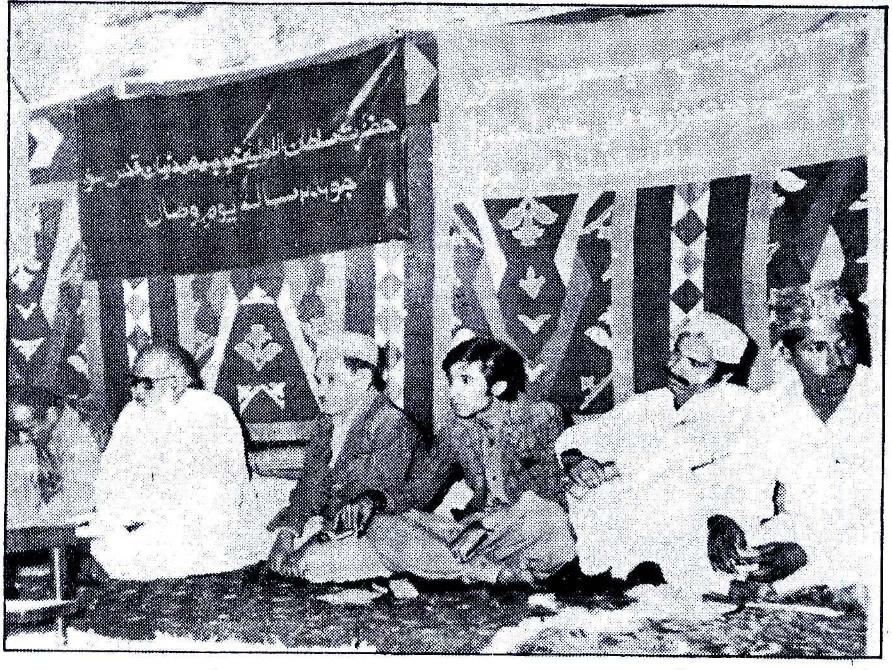

سنڌي ادبي ڪانفرنس جي اسٽيج تي مولانا غلام محمد گرامي، مير خدابخش خان
ٽالپر ۽ شعراء ڪرام نظر اچي رهيا آهن.

www.maktabah.org

محترم مولانا غلام محمد گرامي

محترم شمشير الحيدري

ادبي ڪانفرنس ۾ سامعين وڏي توجهه سان مقالا ۽ شعر پڙهي رهيا آهن • پهرينءَ صف ۾
محترم ڪمتر نقوي، محترم آخوند، محمد صالح، محترم ميان فيض محمد نمايان نظر اچي رهيا آهن.

www.maktabah.org

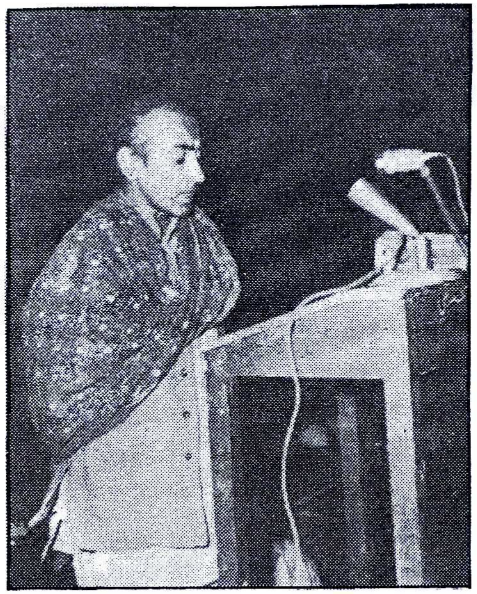

محترم نیاز همایوني

محترم منظور نقوي

محترم "ناشاد"

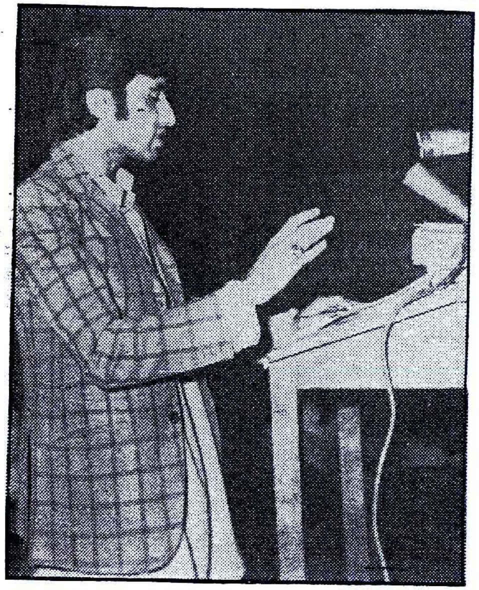

محترم تاجل "بیوس"

www.maktabah.org

محترم مير محمد پيرزادو

محترم نقش

محترم محمد سومار شيخ

محترم محمدهاشم "خادم" ٽالپر

www.maktabah.org

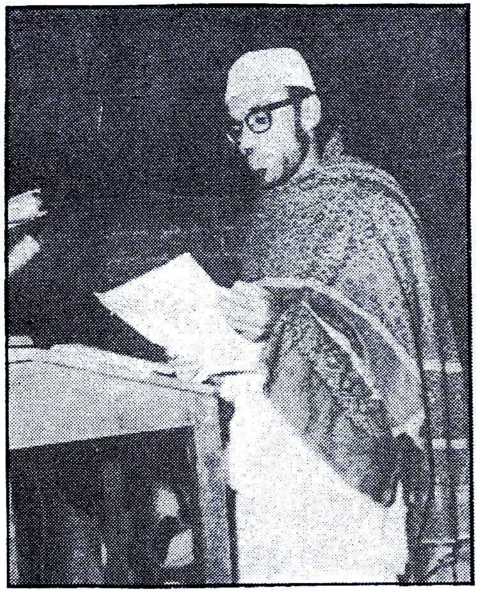

محترم عبدالکریم ٹالپر

محترم غلام حسین مغل

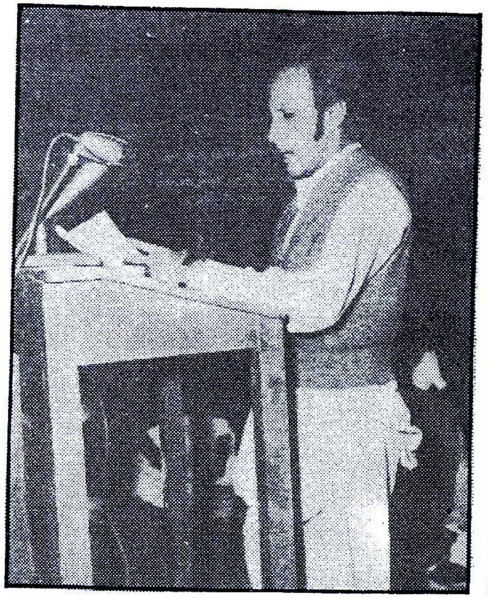

حکیم غلام محمد شاهم لکوي

محترم محمد ابراهیم مکانی

www.maktabah.org

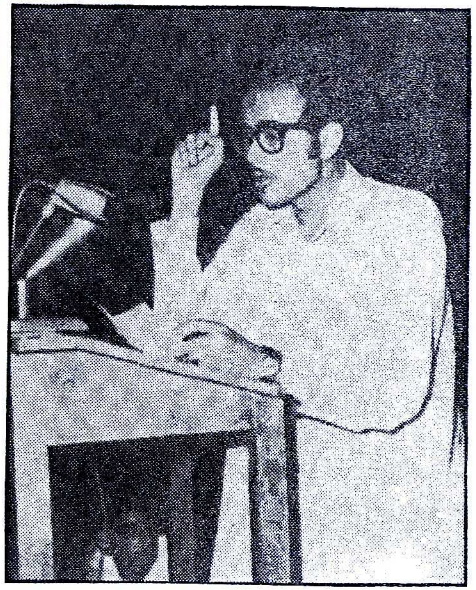

محترم الٰهه بخش "اداسي"

محترم قاضي خير محمد عباسي

www.maktabah.org

اسان جا ڇپايل ڪتاب

١- لواريءَ جا لال — ڊاڪٽر گربخشاڻي — ٥-٠٠

٢- مقولات تصوف — مرتب: عبدالڪريم ٽالپر — ٢-٥٠

٣- آئينهٔ اولياء — مرتب: عبدالڪريم ٽالپر — ٣-٥٠

٤- اولياء لواري شريف (اردو)

(لواريءَ جا لال جو ترجمو) — ٨-٠٠

ڇپائي هيٺ ڪتاب

١- صقائل الضمائر — خواجه محمد زمان مهاجر مڪي رح

٢- فتح الفضل — شيخ عبدالرحيم گرهوڙي رح

www.maktabah.org

Maktabah Mujaddidiyah
www.maktabah.org

This book has been digitized by Maktabah Mujaddidiyah (www.maktabah.org).

Maktabah Mujaddidiyah does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah Mujaddidiyah, 2012

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.